

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

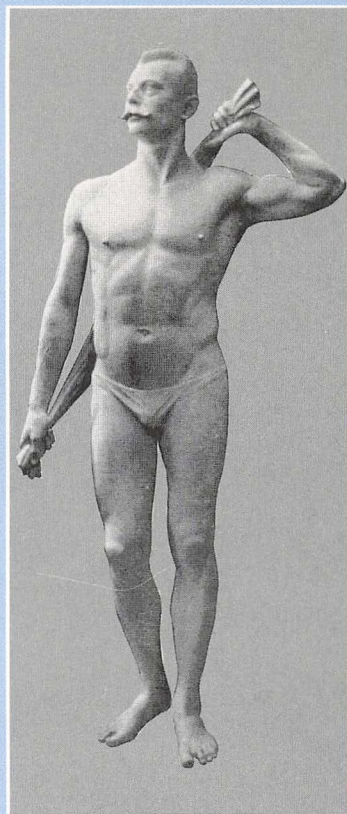
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland Falster

1996

Årsbogsredaktør: Poul Martin Hansen, Vålse.

Forside:

Partie ved Mariebo. Farvelagt litografi 1856 af Thorald Brendstrup.
Sundhedspædagog I. P. Muller.

Butleren med Richspakken. Stående reklame fra 1923.

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1996 – 84. årgang

Indholdsfortegnelse

<i>Jens Larsen</i> J. P. Muller, en dansk idrætsmand, verdenskendt - og glemt	5	<i>Helge Hagemann</i> Et lille hus på landet	78
<i>Anne Nørgård Jørgensen</i> Hominde, søforsvarsværket i Rødby Fjord	19	<i>Heidi Pfeffer</i> Et kig i lollandske retsprotokoller	87
<i>Aage Poder</i> Lokalarkiverne blomstrer på Lolland-Falster	37	<i>K. E. Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen	95
<i>Henrik Hertig</i> Landskabsmaleren Thorald Brendstrup på Lolland.	41	<i>Lolland-Falsters Stiftsmuseum</i> Fra Stiftsmuseets arbejdsmark 1995	99
<i>Henning Christensen</i> »Den gamle historie« - og et skifte	49	<i>Museet Falsters Minder</i> Fra Falsters Minders arbejdsmark 1995	106
<i>Frank V. Nielsen</i> Skovfesterne på Nordfalster	54	Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver	114
<i>Jørgen Christoffersen og Susanne Bjerknæs Petersen</i> Stenalderens pælebygninger og vikingetids sølvbægre – Lolland-Falster set fra centralt hold . . .	64	Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster	115
		Lolland-Falsters historiske Samfund	116
		Årsberetning 1996	117
		Driftsregnskab og love	120
		Person- og stedregister	122

J. P. Muller, en dansk idrætsmand, verdenskendt - og glemt

Af Jens Larsen

Sollys, frisk luft og motion betragtes i dag som helt selvfølgelige elementer i en sund livsførelse. Overvejelser af den art var som bekendt ikke et udbredt fænomen ved dette århundredes begyndelse, hvor gymnastik og idræt - set med nutidens øjne - endnu befandt sig i en slags uskyldstilstand. Med denne artikel vil forfatteren riste en minderune over den mand, der med sine radikale idéer, enestående energi og personlige eksempel nok mere end nogen anden dengang var med til at lægge grunden til vor egen tids opfattelse af, hvad fysisk sundhed bygger på. Forfatteren, der er fhv. viceforstander, har tidligere skrevet artikler til årbogen, i 1984 om Kippinge kirke og i 1987 om »kætterpræsten« N. P. Arboe-Rasmussen.

Engang verdensberømt, ja, nævnt som den mest berømte dansker i udlandet efter H. C. Andersen - og et par generationer senere nærmest totalt glemt.

Da jeg for ca. 20 år siden blev bosat i Nykøbing og af og til kom til at færdes langs havnen og kom forbi Codans plads med lystbådehavnen, bemærkede jeg af og til i forbifarten en statue, der forestillede en sportstrænet mand, iført et lændeklæde og i færd med at frottere sig.

En dag gjorde jeg holdt og så nærmere på statuen. På sokkelens tre sider stod SOL VAND og LUFT og på den fjerde J. P. MULLER (1866 - 1939).

Jeg spurgte flere af byens borgere om, hvem denne J. P. Muller var, men ingen af dem kendte ham, og meget klogere blev jeg ikke ved at slå op i diverse leksika.

Nu ville skæbnen, at jeg senere som frivillig medarbejder blev tilknyttet Falsters Minders nyoprettede egnsarkiv i Frisegade - og en dag så jeg på en af hylderne en papkasse fyldt med arkivalier, der altsammen handlede om J. P. Muller. Jeg fordybede mig omgående i materialet og blev hurtigt klar over, at jeg her stod overfor en glemt berømt - ja, en verdensberømt, en idealist, en ildsjæl, hvis virke forandrede en hel generations livsvaner og skabte det grundlag, som hele vort sundhedssystem hviler på den dag i dag.

J. P. Muller satte alt ind på at lære sin generation, hvad sol, lys, luft, vand, motion og bevægelse rummer af forhøjet livskvalitet, og hvad ordene: »en sund sjæl i et sundt legeme« betyder. J. P. Muller for-

MIT SYSTEM

15 MINUTTERS DAGLIGT ARBEJDE
FOR SUNDHEDENS SKYLD

AF

J. P. MULLER

MED 121 ILLUSTRATIONER

NIENDE FULDSTÆNDIGT OMARBEJDEDE OG
FORØGEDE OPLAG
1-9. OPLAG UDGØR IALT 45.000 EXPL.
IALT TRYKT I CA. 1 1/2 MILLION EXPL. I 24 FØRSKELLIGE SPROG

Tous droits reserves

JUL. GJELLERUPS FORLAG :: KØBENHAVN 1922

*Barndommens gymnastiske øvelser og sundheds-
trang blev siden kernen i hans verdensberømte sy-
stem. (Falsters Egnshistoriske Arkiv).*

tjener i høj grad at blive draget frem af
glemselen, hvad jeg skal forsøge at gøre
i det følgende.

Jørgen Peter Muller er født den 7. oktober
1866 i Adserbølle på Als som søn af sog-
nepræst Georg Vilhelm Müller (1816-98)
og Ellen Nielsine Jacobsen (1842-77),
hans hustru af andet ægteskab.

Georg Vilhelm Müller blev indsat i em-
bedet i 1863, men blev allerede i 1867 af-
sat af de nye, tyske magthavere, fordi han
ikke ville aflægge ed til dem. Efter at
have været hjælpepræst et par steder in-
den for kongeriget, blev han den 7. januar

1869 kaldet til sognepræst i Stadager og
Nr. Kirkeby menigheder. Den gamle
præstegård i Sundby ombyggede han helt,
og her voksede »præstens Jørgen Peter«
op sammen med 4 brødre og en søster.

Jørgen Peter var lille og svagelig fra
fødslen. »Jeg vejede ved fødslen 3 1/2
pund og kunne ligge i en almindelig cig-
arkasse« fortæller han og nævner endvi-
dere, at han havde alle de børnesygdom-
me, man kunne få. To år gammel var han
nær død af blodgang (dysenteri) og for-
sømte ofte skolen i de første klasser på
grund af forkølelse, feber, diarhoe. - Fa-
deren var meget gymnastik- og idrætsin-
teresseret og arrangerede væddeløb for
børnene ude i den store præstegårdshave.
Det fik Jørgen Peter til at føle sig bedre i
form. Men ofte lå den svagelige dreng på
knæ på en stol i havestuen og stirrede ud
på en hvid skulptur ude midt på græsp-
lænen. Det var en gipsafstøbning af Ber-
tel Thorvaldsens »Jason med det gyldne
skind«. Tidligt havde han blik for den tri-
ste forskel på sine egne spinkle lemmer
og den svulmende kraft, han så i gipssta-
tuen. Han svor, at når han blev stor, ville
han ligne Jason.

Som 8-årig læste han oversatte bøger
fra tysk og engelsk om sundhedsgym-
nastik og fysiologi, og fra den tid begynd-
te han at foretage hjemmeøvelser på 7 mi-
nutter med efterfølgende afvaskning i
koldt vand og frotering.

J. P. Muller kom til at gå på Nykøbing
Katedralskole. Der var 10 km fra Sundby
præstegård og ind til skolen og dengang
ingen offentlige transportmidler. Men det
voldte ikke Jørgen Peter noget besvær.
Han løb hver dag ind til skolen og hjem
igen og derefter straks op på loftet, hvor
han hoppede i en balje koldt vand og
frotterede sig bagefter. Undertiden løb en
af hans kammerater med ham hjem og

måtte så også en tur i vaskebaljen. Men alle følte de også den dejlige fornemmelse bagefter, når velværet bredte sig.

Han fik dog efterhånden et værelse inde i byen, og da Nykøbing Roklub blev stiftet et halvt år før den afsluttende eksamen, meldte han sig ind og var således blandt de første roere. Fra den tid stammer hans store interesse for rosporten og for Nykøbing Roklub i særdeleshed.

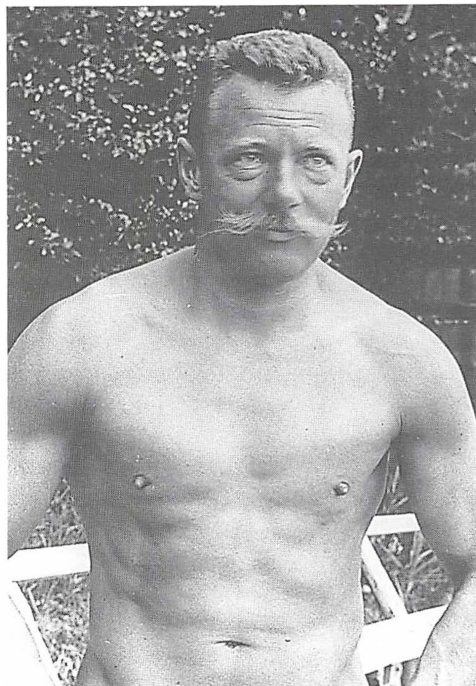
I 1884 blev J. P. Müller student fra Nykøbing Katedralskole. Det år var der kun 3 studenter. Blandt de nærmeste kammerater fra studentertiden var den senere overretssagfører Frederik Graae (d. 1938) Marielyst's grundlægger, og Peter B. Freuchen (farbroder til polarforskeren af samme navn). Sidstnævnte var den eneste i skolen, som Jørgen Peter ikke kunne klare i livtag!

I sin bog »Erindringer fra Sydhavsøerne« (1934) skriver Frederik Graae om sit møde i latinskolen med I. P. Müller:

»Mandag Morgen plejede Rektor Christian Listov at indlede Skolens Gerning med »Fader Vor« og Salmesang. Da han en sådan Mandag Morgen i Slutningen af 70'erne skulle til at bede »Fader Vor« aabnedes den store, hvidmalede Fløjdør, og ind traadte en blond, kraftigt bygget Dreng med et frisk og aabent Ansigt. Hans store, blaa Øjne stirrede ganske forbløffet rundt i Salen, medens han forlegent gned sine Hænder, og alt som han gned dem, løftede han dem højere og højere i Vejret, samtidig med at hans Ansigt udtrykte en langsom, men regelmæssigt, stigende Forbavselse. Endelig forbarmede en Lærer sig over ham og viste ham paa Plads.

Det var Jørgen Peter Müller.

Han var en flink Dreng, hos hvem en udmærket Forstand paa den pudsigste Maade var blandet med den allerstørste

Idrætsmanden J. P. Müller, der forlængst har overvundet barndommens svagelighed. (Falsters Egnshistoriske Arkiv).

Naivitet. Alt nyt, der mødte ham på hans Vej, modtog han med den mest uforstilte Forundring, men ogsaa med megen Videbegærlighed. Vi boede i samme Hus og kom derfor, skønt vi gik i forskellig Klasse, en del sammen. Da jeg en Dag lidt rask aabnede Døren til hans Værelse, blev jeg ikke alene modtaget med et forskrækket Vræl, men det Syn, der mødte mig, bevirkede, at det for én Gangs Skyld var mig, der var den forbavsede. Skønt det var midt i Vinterens Hjerter, stod Jørgen Peter splitternøgen i et lille Badekar og overhældte sig med iskoldt Vand. Vi elskede jo ganske vist ogsaa det kolde Vand, men vel at mærke kun om Sommeren i de

Den unge løjtnant J. P. Müller omkring 1890.
(Falsters Egnshistoriske Arkiv).

Maaneder, Badehusene laa ude, men om Vinteren skyede vi kolde Bade som Pesten. Intet Under, at jeg betragtede ham som ikke helt velforvaret, men han paa sin Side øjensynlig blev lidt ubehageligt berørt over at være blevet overrasket.

Det var første Kapitel af J. P. Mullers System !«

Efter at J. P. Müller i 1884 var blevet student, rejste han til København, hvor han snart meldte sig ind i Københavns Roklub og dér sammen med sine øvrige brødre senere dannede det berømte »Müllerhold«.

I 1888-89 var han løjtnant ved ingeniørkorpset, og de følgende 2 år arbejdede han som jernbaneingeniør i Argentina.

I perioden 1893-1901 var han medarbejder ved dagbladet KØBENHAVN samtidig med, at han begyndte at studere teologi og tog prøver i hebræisk og latin. - Han tænkte imidlertid også en overgang på at blive læge.

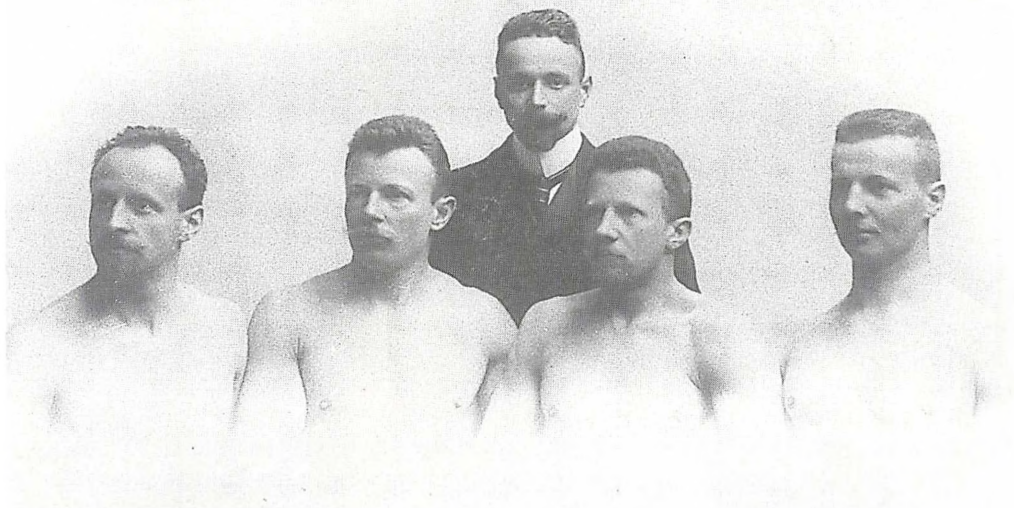
Som medlem af Københavns Roklub var han med til at indføre atletik i Danmark og blev selv en af tidens ypperste i kast, kapgang og løb.

Den 9. juni 1893 afholdtes på Rosenborg eksercerplads det første atletik-stævne i Danmark. Her vandt han førstepladsen i gang og spydkast. - Ved verdensudstillingen i København vandt han førstepladsen i hammerkast og 5-kamp og blev laurbærkranset af begejstrede landsmænd.

I 1892 fik han det nye idrætsblad »Sport« til at udskrive en konkurrence i løb over 5 danske mil (ca. 37½ km) på Roskildevej - og vandt selv. Samtidig skrev han adskillige artikler om løb og gang, hvad der førte til, at der samme år den 18. september blev arrangeret en gangkonkurrence over 2 mil (ca. 15 km). Disse konkurrencer gav stødet til, at Københavns Fodsportsforening - vor ældste atletikklub - blev stiftet i oktober 1892. J. P. Müller satte 7 rekorder i løb, gang, diskoskast, hammerkast og vægtskast. I 1893 vandt han vort første mesterskab i tikamp og i 1896 det første mesterskab i svømning over 1 engelsk mil (ca. 1,6 km).

I 1901 blev J. P. Müller inspektør ved det nyoprettede Vejle tuberkulose-sanatorium. Det var blevet oprettet i år 1900 af professor Saugmann, som også ledede det i de 4 år J. P. Müller var inspektør.

På sanatoriet forsøgte man sig med lys og solbade, som en københavnsk læge

*Det berømte »Müller-hold« fra Københavns Roklub. Jens Peter er nr. 2 fra venstre.
(Falsters Egnshistoriske Arkiv).*

havde anbefalet. Denne læge var allerede som dreng svagelig og led livet igennem af bugvattersot, en sygdom som dengang ikke kunne helbredes. Han forstod ligesom J. P. Muller, at kroppen igen måtte frem i lyset. Derfor lejede han sig om sommeren sammen med sin familie ind hos en tømremester i Espergærde. Her havde han bedt om at få lavet et indelukke, hvor han nøgen kunne ligge ugenert og tage solbad - medens tømremesteren vidt og bredt fortalte om denne skøre københavner, der dagen lang lå splitternøgen i hans baggård.

Denne læge døde dog af sin livslange sygdom kun 44 år gammel i 1904. Året før havde han som den første dansker modtaget nobelprisen for sin opdagelse af lysets helbredende virkning. Manden var professor Niels R. Finsen.

Finsen og Muller - på samme tid to verdensberømte pionerer for bedre sundhed og livskvalitet.

I den periode blev professor Saugmann modelleret af den ret habile billedhugger Rasmus Bøgebjerg (1859-1921). Da han var færdig med arbejdet, tilbød han at modellere inspektøren på grund af dennes forsmukke legeme, forståeligt nok for i 1903 fik Muller førsteprisen i en skønhedskonkurrence for mænd, udskrevet på initiativ af »Dansk Atlet-Unions Konkurrence for smuk Legemsbygning«. - Modelleringen foregik i sanatoriets kælder, og i dagbladet KØBENHAVN kunne man læse følgende om den færdige gipsmodel:

»Den er af alle, der hidtil har set den, bleven berømmet for sin ydre Lighed og vellykket i Gengivelsen af Müllers Ansigtstræk« - og det hed videre: »Utvivl-

somt vil Müllers formskønne Legeme vække Opmærksomhed på Efterårsudstillingen, og inden lang Tid spørger vi ikke, hvor mange, der bruger »Mit System«, men hvor mange, der ikke bruger det«.

J. P. Muller havde nemlig efterhånden udviklet et hjemmegymnastik-system, der hver dag skulle gennemføres med så lidt tøj på som muligt - ja allerhelst helt nøgen - for åbne vinduer og afsluttes med kold afvaskning og frottering. Hele processen skulle gennemføres på 15 minutter. Han havde selv i årevis trænet sin krop til et harmonisk ydre og som før nævnt opnået imponerende idrætsresultater. På samme måde havde han trænet andre sportsfolk med samme vellykkede resultat. Samtidig gik der sære frasagn landet rundt om en gal mand, der løb nøgen rundt i bakkerne ved Vejle!

»Mit system« udkom i 1904 i en tid og i et samfund, som stadig var dybt præget af victorianismens angst for at vise den nøgne krop frem.

Når den 190 cm høje, muskuløse skikkelse viste sig på en scene kun iført et lændeklæde og udførte sine gymnastiske øvelser med efterfølgende frottering, virkede det chokerende i tiden.

J. P. Muller voksede op i klunketiden, *»hvor man levede i en hermetisk tillukket verden af støv og nips og ragelse, indespærret i korsetter, tournurer og høje knækflipper, generte af naturens egen sunde nøgenhed, generte for at nævne tingene ved deres rette navn, bange for frisk luft, rystende for rensende og hærdende koldt vand«.* Han holdt talrige foredrag, hvor han stod frem, lagde såvel jakke som bukser og viste legemets klassiske skønhed, solbrunet og kun iført et lændeklæde. Han lærte os idrættens betydning og badets velvære.

Medens nogle med stor interesse både læste J. P. Mullers budskab og udførte hans øvelser, var der andre, som betragtede det hele som *»uangribelig Porno«*, andre igen var dybt forargede og blev støttet, dog mest af den »kulørte« presse.

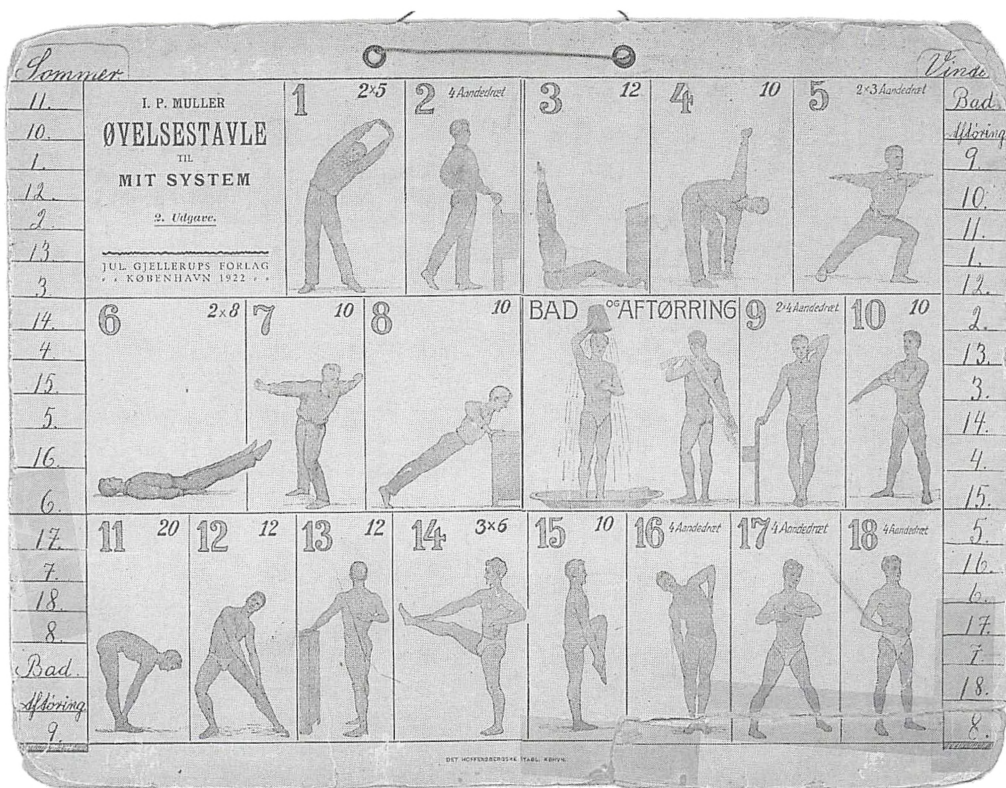
Selv hævdede han, at det nøgne menneskelegeme var Gud velbehageligt, eftersom han havde skabt det. Der var derfor intet usømmeligt ved menneskekroppen i sig selv -anstødeligheden lå i menneskets slibrige forestillinger om den.

I. P. Muller glemte aldrig Nykøbing Roklub. Hvert år tilbragte han sin ferie i Nykøbing for at give klubbens førstetræner, H. Eriksen, kursus i moderne træning - noget, der kom til at betyde meget for klubben.

Efter at han i 1904 havde udgivet sin banebrydende bog, stod han således en mandag aftenen, den 27. marts, i »Hotel Royals« store sal - dér, hvor Scala Bio i dag ligger - for at demonstrere sit system. Hele entreindtægten gik til roklubben. I »LOLLAND-FALSTERS FOLKETINGENDE« kunne man dagen efter læse:

»Løjtnant J. P. Müllers Opvisning i Aftes i »Hotel Royal«s Sal havde samlet 3 - 400 Mennesker, baade Herrer og Damer, hvoraf ikke faa Landboere. Med særlig Interesse følger alle Sportsmænd og andre her i Nykøbing Løjtnant Müller og hans Arbejde for Systemet. Her i Byen har Müller jo nemlig saa at sige lagt Grunden til det Arbejde, ved hvilket han selv har erhvervet sig Sundhed og Styrke, et Arbejde, som han nu gennem »Mit System« tilbyder alle os andre at nyde godt af. Specielt er »Nykøbing Roklub« meget fine Venner med Systemets Fader. Et Udslag af dette Venskab var Opvisningen i Aftes, idet Indtægten tilfalder »Nykøbing Roklub«.

Aftenen indledtes med, at Müller gav nogle Prøver paa, hvilken Indflydelse

Øvelsestavle i pap, som forfatteren har fået af omtalte Maro Tandgård, hvis far dyrkede disse øvelser.

»Systemet« har haft på hans eget Legeme, specielt Musklerne. Af disse er hans Mave-muskler med rette blevet verdensberømte. At lade en Mand benytte hans Mave som Springmadras eller køre over den med en Trillebør, generer øjensynlig ikke Løjtmant Müller, selvom Trillebøren har så vægtig en Ballast, som Brygger Synnestvedt maa siges at være..

Hvor interessante disse Præstationer end kunde siges at være - vi synes i øvrigt nærmest de er overflødige - kunde de dog ikke maale sig med Opvisningen af selve »Systemet«.

Først gennemgik Müller de enkelte Øvelser og forklarede, hvorledes man kunde bruge dem, eftersom man havde Kræfter til, og sluttelig gennemgik han hele Systemet elegant og smukt i Løbet af 15 Minutter.

Hele Opvisningen lønnedes med livligt Bifald, og et af Roklubbens Formand Hr. Amtsraadssekretær O. Jensen udbragt Leve for Müller besvaredes med rungende Hurra.»

Den 4.juli 1909 deltog J. P. Muller i Nykøbing Roklubs 25-års jubilæums-kaproning på Guldborgsund sammen med

en af sine brødre i 2-årets inrigger-løb om Danmarksmesterskabet.

Samme år spadserede han gennem byen - kun iført sit berømte lændeklæde - fra roklubbens badehus til direktør Hans Henriksens bopæl i Vestergade, hvor han boede.

Men også svømning havde Mullers interesse. - På Christianholms badeanstalt i København afholdtes i 1904 Dansk Atletik Forbunds første svømmekonkurrence. Badeanstalten var fyldt til sidste plads og publikum morede sig fortræffeligt.

Løjtnanterne J. P. Müller og Holger Nielsens opvisning i kunstsvømning »var ganske enestående«. Ikke mindst morede publikum sig over svømning efter tallerkener. Gennem det klare vand kunne man se, hvorledes »de unge mennesker« svømmede rundt nede på bunden og plukkede de 12 spredt udkastede tallerkener og samlede dem i løbet af godt et halvt minut. Det var i øvrigt et righoldigt program med vandpolo, kapsvømning over forskellige distancer, rygsvømning, bjergning og meget mere. Endnu mere vellykkede var præstationerne nogle dage senere på Charlottenborg Badeanstalt med flere nye numre som skyggesvømning, tanghoppesvømning og svømning med sammenbundne hænder og fødder.

I 1908 kom en ung englænder, mr. Berry, til København for at træffe J. P. Muller, hvis ry var nået over Nordsøen. Samtalen resulterede i en forlagskontrakt, der gav Berry retten til at udgive »Mit System« i udlandet. Da han derpå forlod København, rejste J. P. Muller med på en stor tourne i udlandet med foredrag og demonstration.

Mr. Berry blev senere adlet som lord Camrose. Han var ejer af »Daily Telegraph« og kontrollerede derved en trediedel af Englands presse. Han var gennem

årene ikke blot J. P. Mullers mæcen, men også hans ven. Berry - såvel som J. P. Muller - tjente store penge på »Systemet«. - Fra at være fattig militærmand (løjtnant) og tildels latterliggjort i sit hjemland blev Muller i løbet af få år en sundhedsautoritet af internationalt ry.

I 1910-11 boede Muller i Zürich og 1911-12 i St. Moritz. De schweiziske byer, der i sæsonerne rummer sportsfolk fra den hele verden, udnævnte ham til æresborger og stillede slotte til hans disposition - bare han ville blive der et par måneder. - Man kan herfra se billeder af ham i sneen - kun iført sit berømte lændeklæde.

I 1912 udgav J. P. Muller »Kønsmoral og Livslykke«, hvormed han agiterede for prævention og sex før ægteskabet, hvis parret oprigtigt elskede hinanden og havde til hensigt at gifte sig.

Det blev en bestseller, men for meget for kirkens folk og victorianerne, som kørte en hetzkampagne mod ham. Det bevirkede, at J.P.M. samme år flyttede til England, og med mr. Berry som mæcen oprettede han sit »Mullerinstitut« i London.

Først her strøg Muller de to tyske prikker over u'et. Oprindelig hed han Müller. Men tysk var jo ikke i høj kurs i England under og efter første Verdenskrig.

Gymnastikinstitutionen slog an. Det blev frekventeret af officerer, forfattere, læger og ærkebisper. Blandt eleverne var desuden hertugen af Windsor, prinsen af Wales og lord Baden Powel. - Over én million elever besøgte i sin tid instituttet. »Mit System« blev indført i den engelske hær og flåde under 1. Verdenskrig. Soldaterne skulle »mullere« i skyttegravene.

Med støtte af sin hustru »Mille« lykkedes det J. P. Muller at gennemføre sit helt fantastiske arbejdsprogram. Han dyrkede aktivt idræt, underviste og holdt henimod

Müllers Bücher wurden bisher in 21 verschiedenen Sprachen veröffentlicht und in annähernd
1 Million Exemplaren verkauft

Soeben gelangte zur Ausgabe:

Mein System

15 Minuten täglicher Arbeit für die Gesundheit von
J. P. MÜLLER

En reklame, der taler for sig selv. (Falsters Egnshistoriske Arkiv).

2.000 foredrag rundt om i verden. Han rejste, han skrev. Fra hans hånd kom bog efter bog om sundhed: Systemet for kvinder - Systemet for børn - Åndedrætssystemet - De daglige 5 Minutter.

Det var en hændelse under 1. Verdenskrig, som gav Muller den første alvorlige sjælelige rystelse, hans søn Per faldt i krigen. - En anden søn kom i 1919 ulykkeligt af dage .

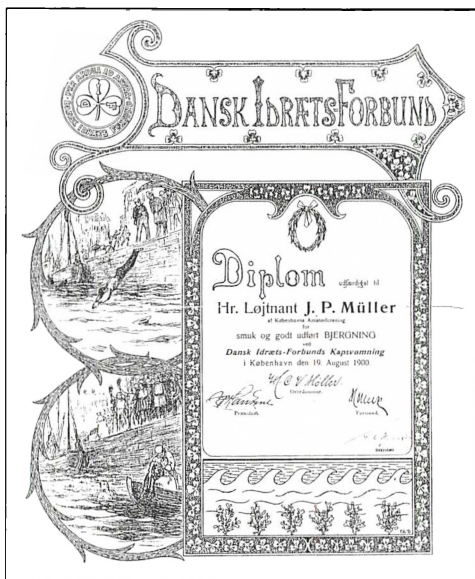
I 1924 trak Muller sig tilbage fra den daglige ledelse af instituttet i London og blev afløst af en søn. Samme år havde Muller dog den triumf, at han i forbindel-

se med at 4 dages besøg på den franske »Military Athletic School« nær Paris opnåede en godkendelse af »Systemet« med henblik på, at det skulle indføres i den franske hær.

Hvor mange, der imidlertid dyrkede »Systemet « her i landet, vides ikke, selvom bogen om det blev solgt i store oplag, på verdensplan omkring 2 millioner eksemplarer.

I 1993 talte jeg med den 84-årige Maro Tandgård, Rungsted Kyst, hvis far i sin tid var ivrig »mullerist«. Han var på det

Et af J. P. Mullers mange diplomer.
(Falsters Egnshistoriske Arkiv).

tidspunkt (o.1920) taxachauffør og boede med sin familie i en lille lejlighed i København. Her dyrkede han hver dag systemet ude i køkkenet lige efter bogen: for åbne vinduer med efterfølgende afvaskning i et vandfad med koldt vand; senere fik han anskaffet en zinkbalje - og igen senere et badeværelse med koldt brusebad. En udvikling, som mange »gennemgik«. Der er ingen tvivl om, at systemet i nogen udstrækning satte gang i indretningen af badeværelser. »Det kolde brusebad« er Mullers »opfindelse«.

En af dem, der besøgte »Muller institutet« i London, var en ung dansk løjtnant, Jesper Peder Jespersen. Han blev meget optaget af sit møde med Muller og lovede at varetage hans interesser i Danmark.

Den unge danske løjtnant, som var født i 1883 og døde 1958 blev senere lands-

kendt under navnet »Kaptajn Jespersen«. Han skriver i sin bog »Mit livs Erfaring« om sit møde med J. P. Muller:

»Det var under et Studieophold i London efter første Verdenskrig, at jeg traf J. P. Muller, der da stod på sin Karrieres Højeste.... og der udviklede sig et Venskab mellem os, der førte til, at han bad mig varetage sine Interesser i Danmark.

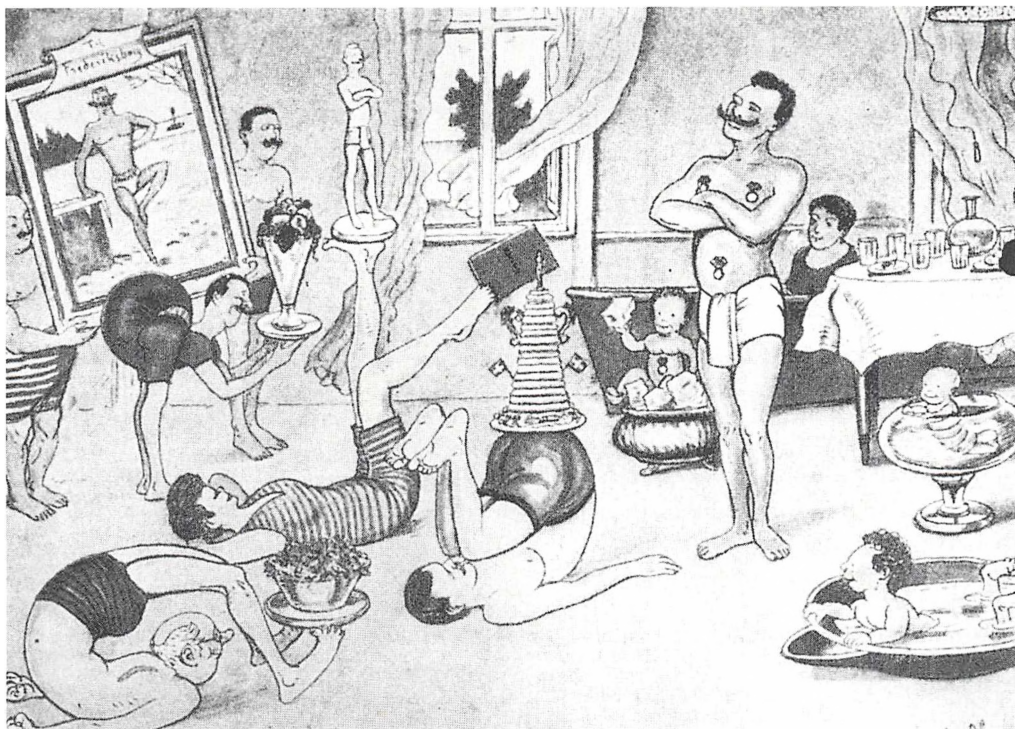
Jeg placerer J. P. Muller blandt vore største Landsmænd. Kernen i hans Karakter og hans Liv var en ubændig Sandhedstrang og et gnistrende Temperament. Han havde sine Meningers Mod, og hans Retlinethed var helt igennem dikteret af Pligtfølelse....

Det Arbejde, som det blev min Lod at udføre til at fremme vort Folks Legemskultur, hviler paa det Grundlag....

Og kaptajn Jespersen holdt ord. Den 1. september 1927 startede han på initiativ af Berlingske Tidende radioens morgengymnastik, - i begyndelsen kaldt Berlingske Tidendes morgengymnastik - men kort tid efter blev det til Radioens morgengymnastik. Statsradiofoniens daværende leder, kammersanger Holm, lod forstå, at man spørger ikke lytterne om, »hvad de ønsker, men (vide) hvad de trænger til, og det er det så min Pligt at give dem.«

Det blev således kaptajn Jespersen, der førte Mullers hjemmegymnastik videre, og det blev en formidabel succes, som varede til 1952 - ialt i 25 år. Ved en undersøgelse af det daglige lyttertal kunne man konstatere, at 90.000 mænd og 170.000 kvinder lyttede til kaptajnen - men kun 6000 deltog aktivt.

I 1930 døde Mullers hustru, Marie (»Mille«), i en alder af 65 år - hvilket var ydermere tragisk på baggrund af, at han i »Mit System« havde profeteret, at mennesket kunne blive 140 år gammelt, når det levede efter hans forskrifter. Hun døde af en

Muller blev i tidens løb udsat for megen grovkornet og ondskabsfuld kritik. - Her en af de mere muntre fremstillinger af ham i »Blæksprutten«.

uheldbredelig kræftsygdom i rygmarven. - Selv behandlede han hende på bedste »mullersk« vis med vandreture, øvelser og grøn kost - men prisen var høj: »*Han kunne have grædt blod*« over de lidelser, som hun havde gennemgået i forbindelse med hans kure. - Sammen med det tidligere nævnte tab af de to sønner, blev denne tredje store sjælelige rystelse mere, end kan kunne klare. -

Han blev spiritist, og hans okulte studier og eksperimenter førte ham ind på de særeste teorier om en Himmel over Norden, om engle og djævle.

Det var nu sjælens sundhed og frelse, det drejede sig om, og det kulminerede i

1936, da han forkyndte, at han havde fundet en helbredende kilde ved Moesgaard Strand ved Århus - Kristuskilden, - et nyt Lourdes!

Og folk strømmede til, og adskillige påstod, at de var blevet helbredt - ja, fra hele Norden kom der pilgrimme - badede, drak vandet og tog noget med hjem - eller fik det tilsendt.

I SOCIALDEMOKRATEN for 4. april 1936 kan man læse følgende :

»*Aarhus Byraads Udvalg aflagde i går et Besøg ved den saakaldte hellige Kilde ved Moesgaard for at se på Forholdene. Hr. J. P. Muller, der har skabt ry om den*

ne Kilde, var selv kommet til Stede for at modtage Selskabet, som i øvrigt straks fik et levende Indtryk af, at der her vil kunne skabes en stor Turistattraktion. Der var som sædvanlig stor Valfart dertil af Folk, som hentede Vand i Flasker og Spande ved det midlertidige Rør, der fra Skrænten i Sømærkehøjen er lagt ud til Stranden. Det er ikke mange Dråber af det undergørende Vand, der faar Lov at gaa til Spilde; Folk står i Kø ved Udløbet, og saa snart den ene Flaske er blevet fyldt, holdes den næste under den rivende Strøm.«

Der bliver udarbejdet en skitse til et reservoir med liggeplads, parkeringsplads og traktørsted - et nyt »Lourdes« tænkes skabt. Fra byrådets side er der gået turisme i sagen.

Den nidkærhed, som han havde udvist i sin ungdom, og hvormed han trods al latterliggørelse havde vundet sejr, overførte han nu på sin spiritisme. Han boede på Hotel Regina i Århus og gik ganske op i alt undergørende - da han traf en yngre århusiansk dame, Emilie Jensine Berg (1889-1966), som han den 1/9 1937 giftede sig med. Hun bidrog til, at han i sine sidste leveår fik et nyt og mere afklaret livssyn. Men så blev Muller syg, det var bronchitis med tilstødende nyrebetændelse. Nødtvungent søgte han læge, - det endte dog med døden den 17. november 1938. - Hermed faldt alle planer vedrørende Kristusilden til jorden.

Nekrologer

Af de mange nekrologer skal her kun bringes nedenstående to.

Niels Bukh:

»Jeg har altid haft en uforbeholden Sympati og Beundring for denne Mand. Han har betydet saa meget for Tiden og Men-

neskene. Han lærte dem at kende den Værdi, der ligger i frisk Luft, Vand og Bevægelse. Han var en af de Typer, der aldrig gaar paa Akkord med sin Overbevisning, men altid gennemfører sine Ideer og lader sit praktiske Liv være i Overensstemmelse med Ideerne. Det betød overordentlig meget for dem, der var J. P. Mullers samtidige. Budskabet om hans Død rammer mig med Vemod, skønt han var en gammel Mand, der havde gjort sin Gerning og godt kunne lægge sig til Hvile.«

Kaptajn J. P. Jespersen:

»Alt for mange Ældre har nu glemt, og alt for faa Yngre ved, at det var J.P.Muller, der for en Menneskealder siden var Sjælen i dansk Idræts Tilblivelse. Han skabte frem for alle andre det Grundlag, hvorpaa der nu bygges videre. Hans ærlige, modige og mandige Ord og Handlinger aabnede vort Blik for de grænseløse Muligheders Verden: Idrætsverdenen. Det var J. P. Muller, der med gnistrende og kampglad Energi, skabte det nye Dan-nelsesideal: Legemskulturen som fuldgyl-dig parallel til Åndskulturen. Idrætten hviler i Dag på det Grundlag, J. P. Muller i sin blomstrende Livskraft har skabt. Jeg sænker min Kaarde for den Sand-hedskærlighed og Menneskekærlighed, der var Drivfjederen i hans Livsværk. Han havde en Klippetro, hvor vi andre stod smaa og tvivlende«.

Statuen

Inden J. P. Mullers død var der fremkommet planer om at rejse en statue af ham. Det var kaptajn Jespersen, som naturligt nok var initiativtageren. Skønt Muller havde vist interesse for den tidligere nævnte skulptur, som Bøgebjerg havde modelleret af ham, ønskede han ikke en statue rejst til minde om sig selv. Ved

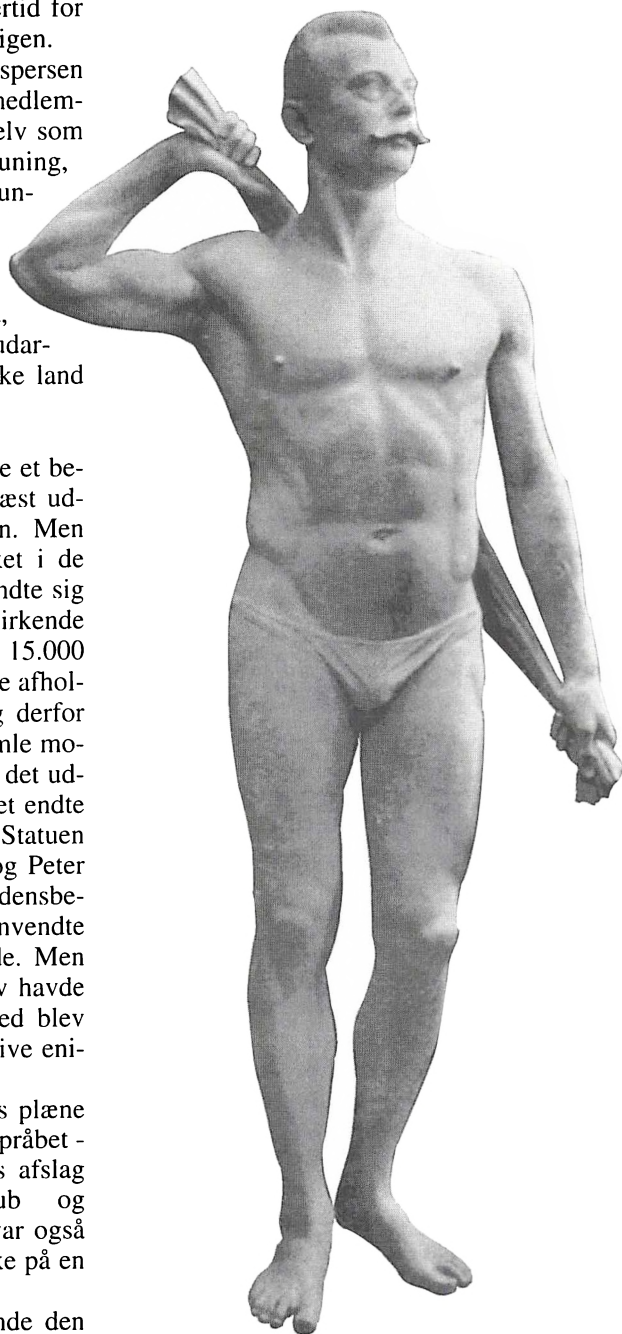
Mullers død begyndte man imidlertid for alvor at diskutere de gamle planer igen.

På tilskyndelse af kaptajn Jespersen blev der nedsat en komité på 42 medlemmer, hvoriblandt - foruden ham selv som formand - var statsminister Th Stauning, landstingsformand C. Th. Zahle, undervisningsminister Jørgen Jørgensen, forstander Niels Bukh og fra London lord Camrose og leder af det derværende Mullerinstitut, Paula Thygesen. Et »opråb« blev udarbejdet og sendt ud over det ganske land og bl.a også til England.

Man havde regnet med at indsamle et beløb på 50.000-60.000 kr. og dernæst udskrive en konkurrence om stauen. Men spiritismen, som han havde dyrket i de senere år, bevirkede, at mange vendte sig fra ham, og det var vel en medvirkende årsag til, at der kun indkom ca. 15.000 kr. Det var for lidt til, at man kunne afholde den påtænkte konkurrence, og derfor valgte man afdøde Bøgebjergs gamle model fra 1904 - støbt i bronze. Men det udløste dog så stærke protester, at det endte med, at komitéen blev sprængt. Statuen blev kaldt talentløst makværk, - og Peter Freuchen, Nykøbings andet verdensberømte bysbarn foreslog, at man anvendte de indsamlede penge til folkebade. Men man vidste jo, at J. P. Muller selv havde været glad for statuen - og derved blev det. Man kunne imidlertid ikke blive enige om, hvor statuen skulle rejses.

Der var først tale om Staunings plæne ved Bellevue - som stod nævnt i opråbet - men der kom afslag og ligeledes afslag fra Frederiksberg Svømmeklub og Københavns Idrætsplads. Århus var også på tale, men byrådet reagerede ikke på en henvendelse.

Men da det trak ud med at finde den endelige placering, rettede daværende

konsul her i Nykøbing, J. P. Jeppesen, en henvendelse til kaptajn Jespersen. Den resulterede i et møde med Nykøbings borgmester A. V. Jensen, og sammen besluttede man, at statuen skulle stå her i Nykøbing - opstillet vederlagsfrit som gave til byen.

Kgl. hofbroncestøber Lauritz Rasmussen, København blev bestilt til at støbe statuen i bronze, lidt over legemsstørrelse.

Den 18.maj 1941 blev statuen afsløret på Codans plads ved indkørslen til den gamle Guldborgsundspavillon under overværelse af mange hundrede mennesker. Dagen efter skrev LOLLAND-FALSTERS VENSTREBLAD:

»I Overværelse af 700 Mennesker afsløredes i Gaar Mindestatuen for I. P. Muller paa den smukke, grønne Plads ved Guldborgsundspavillon. Pladsen var omhegnet af Dannebrogflag, og ved Siden af den indhyllede Statue var rejst en intermistisk Talerstol ligedes smykket med Dannebrog. Kort før Afsløringshøjtideligheden skulde begynde, marcherede Byens Sportsfolk op i deres respektive Sportsdragter og dannede den skønneste, levende og symbolske Ramme om Højtideligheden. Der var Roere med oprejste Aarer, Kajakklubbens Medlemmer med Kajaker, Svømmere, Atletikfolk, Brydere, Boksere, Tennis - og Badmintonspillere, Gymnaster m.m. Foran Talerstolen var opstillet nogle Stolerækker til de særligt indbudte Gæster. Blandt disse bemærkede man J. P. Mullers Enke, hans tre Brødre og hans Søster, Billedhugger Bøgebjergs Enke, Dr. Med. Axel Borgbjerg, Kaptajn Jespersen og forskellige andre Medlemmer af Komitéens Repræsentanter for

Byraadet, Sportsklubbernes Formænd m.fl.»

Efter at borgmesteren på byens vegne havde budt velkommen, fik kaptajn Jespersen som komitéens formand ordet.

Og derefter var man nået til det højtidelige øjeblik, da dækket skulle falde. Alle rejste sig, og et kraftigt bifald lød, da J. P. Mullers helstøbte skikkelse viste sig.

Kaptajn Jespersen overgav derpå statuen til Nykøbing F., idet han indledte med ordene: *»Jeg ønsker Byen Tillykke med denne skønne, fuldstændig uangribelige Statue. Der er intet at tage Fejl af - saadan var Manden selv...«*

Derefter takkede han komiteen og de mange bidragydere, og andre talere fik ordet heriblandt borgmester A. V. Jensen, der som den sidste afsluttede med at sige: *»Nykøbing By vil føle det som en Pligt i Fremtiden at værne og hæge om dette Mindesmærke for den Mand, der gjorde Danmarks Navn kendt over hele Verden.«*

Den stærkt omdiskuterede statue var hele eftermiddagen og aftenen omgivet af store menneskeskarer, der skulle se Nykøbing F.'s nye mindesmærke. Der blev også her megen diskussion både for og imod den bøgebjergske statue, meningsudvekslinger, som nu forlængst er forstummet.

Man kan så diskutere i dag, om statuen måske ville komme mere til sin ret på et andet sted.

Det har som nævnt i indledningen været min opgave, at drage J. P. Muller frem af glemselen. Det fortjener han, og jeg håber, at når man i fremtiden passerer Codans plads da også vil skænke J. P. Muller en tanke.

Hominde, søforsvarsværket i Rødby Fjord

Af Anne Nørgård Jørgensen

Som en følge af Rødby Fjords afvanding blev der i 1933 gjort et sensationelt arkæologisk fund af et spærringsanlæg i den tidligere Vestre Skarholmsrende. En artikel om undersøgelsen og dens resultater blev dengang bragt i Samfundets årbog for 1936 af undersøgelsens leder C. G. Schultz fra Nationalmuseet. De forbedrede muligheder, som den tekniske udvikling har givet os idag, gjorde det naturligt for det nyoprettede forskningscenter (Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter, oprettet 1993) at foretage en ny og udvidet undersøgelse i det tidligere fundområde. Forfatteren, der er tilknyttet centret, fremlægger i denne artikel de væsentligste resultater af denne undersøgelse, deriblandt nye og sikrere dateringer. Én af disse viser, at en vigtig del af anlægget hidrører fra 1139/40, altså et tidspunkt, hvor venderne hærgede ikke mindst de syddanske kyster.

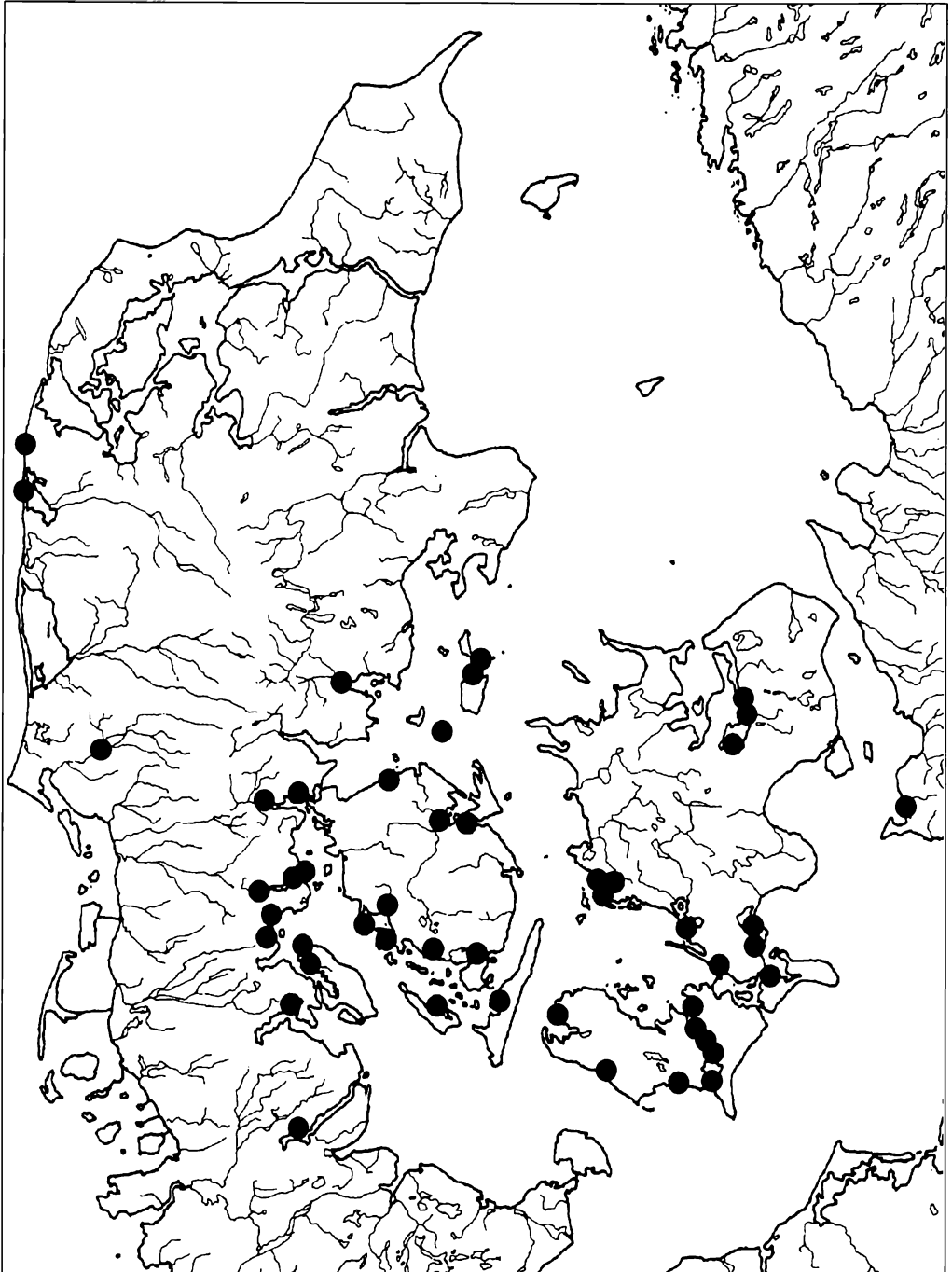
Kystbevogtningen har i forhistorien såvel som i historisk tid haft stor betydning for forsvaret af det danske territorium. På trods af, at der i de sidste 1000 år er sket betydelige ændringer af den danske kyst, og at vandstanden har varieret fra tid til anden, har den lange kyststrækning, der idag måler ca. 7400 km, til hver en tid været sårbar for oversøiske, fjendtlige overfald.

Allerede på et tidligt tidspunkt af Danmarkshistorien drog man nytte, af den beskyttelse de talrige fjorde og vige opbød. Strategisk vigtige centre placeredes velbeskyttede i bunden af fjorden eller vigen, og den ofte meget smalle indsejling blev afspærret med forskellige former for vandbygningsarbejder bestående af enten pæle, store sten eller sænkede skibe, alt efter stedets topografi og spærringens formål.

Man har idag efterretninger om 49 af denne type forsvarsanlæg (fig. 1). Egentlige undersøgelser af disse anlæg er få, men den tidsmæssige fordeling er derimod omfattende med dateringer tilbage fra før Kristi fødsel, over den sene del af romersk jernalder omkring 300-400 e.Kr., igen i yngre germansk jernalder og tidlig vikingetid omkring 700-900 e.Kr. og frem til den tidlige middelalder med et markant højdepunkt i 1100-tallet.

Indtil for godt et halvt hundrede år siden havde man udelukkende de skriftlige overleveringers vidnesbyrd om søforsvarsværkerne. Disse kilder, der i tid rækker over godt 1600 år, omfatter beretninger lige fra Cæsar og de senere vesteuropæiske krøniker til Saxo og andre nordiske historieskrivere og herfra helt frem til den svenske historieskriver Olaus

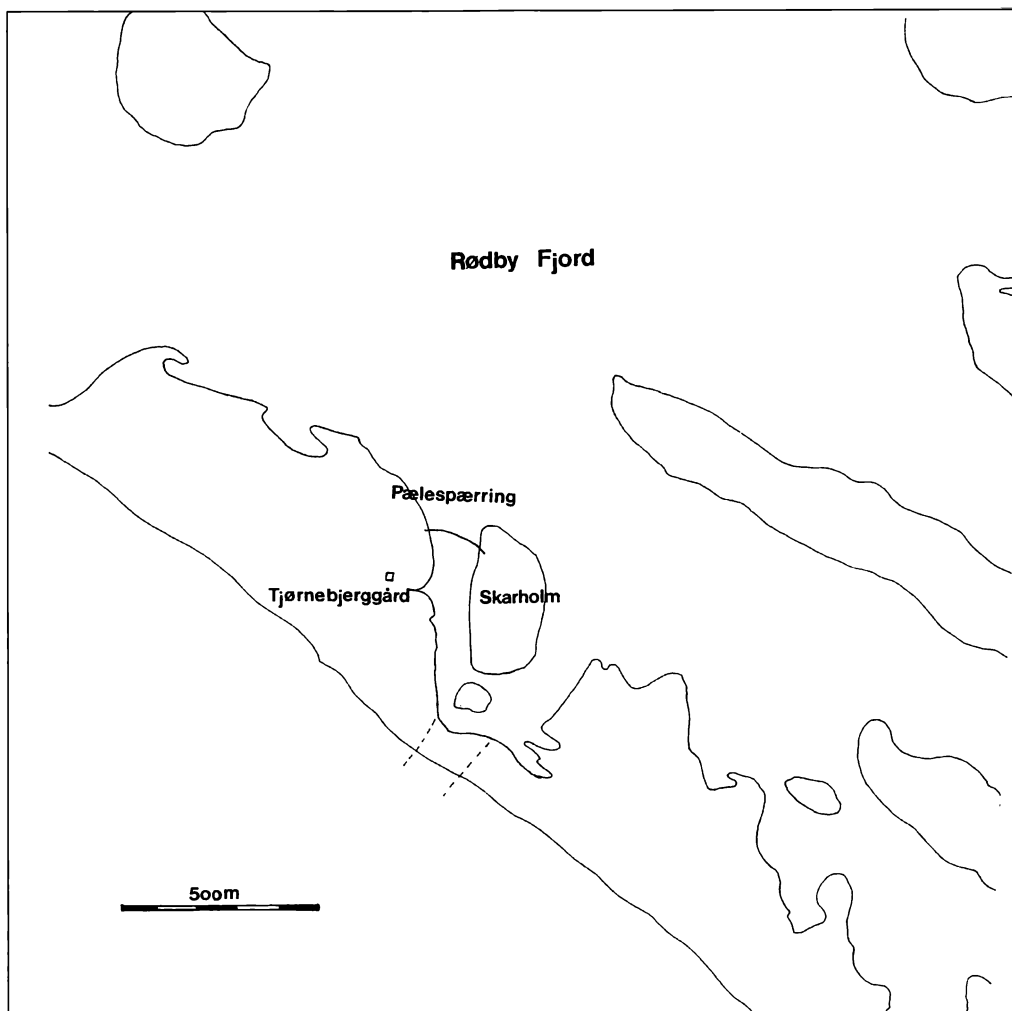

Fig. 2. Vestre Skarholmsrenden i Rødby Fjord og Homindespærringens placering.

Fig. 1. Efterretninger om vandbygningsarbejder i Danmark. En del af disse dækker formodentlig over søforsvarsværker.

Magnus, som i sit store værk fra 1555¹ omtaler søforsvarsværker under *Sjökrig*.

Man vidste således, at anlæggene havde eksisteret, og tildels også lidt om, hvordan de havde været anvendt, samt hvilke forskellige typer spærringer, der fandtes, men man havde endnu ikke haft lejlighed til at studere et af disse søforsvarsværker.

Denne chance kom i 1933 med fundet af Homindespærringen i Vestre Skarholmsrenden, en af flere indsejlinger til Rødby Fjord (Schultz 1936: 95-114). Siden kom flere spærringer til, og den mest berømte af disse er uden tvivl Skuldelev-spærringen i Roskilde Fjord, som omfatter fem sænkede skibe fra sen vikingetidlig middelalder (Crumlin-Pedersen og Olsen 1969).

I de seneste ti år er flere søforsvarsværker blevet undersøgt, og nye resultater er kommet til. Homindespærringen var i 1994 genstand for en ny undersøgelse, som fremlægges her i denne artikel.

Homindeundersøgelsen i 1933 og besigtigelsen i 1966.

Homindeudgravningen i 1933 var således den første undersøgelse af et spærringsanlæg ikke alene i Danmark, men formentlig i hele Europa, og det er fortsat det eneste fuldt dokumenterede spærringsanlæg, der er fundet og undersøgt i et tørlagt landområde. Men flere er dog undervejs.

Efter at Rødby Fjord var blevet afvandet omkring 1930, og opdyrkningen af jordene fandt sted, dukkede de første spor af de store egestammer fra Homindespærringen op i den vestlige rende ved Skarholmen tæt ved Tjørnebjerggård (fig. 2³). Træbygningsarbejdet opdagedes i april 1933, da gårdejer H. Heise, Tjørnebjerggård ved den første pløjning af en nyerhvervet jordlod stødte på en svær træstamme tæt omgivet af nedrammede småpæle³ (Fig. 3).

En af Nationalmuseets medarbejdere C. G. Schultz tilkaldtes, og der foretoges indenfor de følgende 9 dage en undersøgelse af det, der skulle vise sig at være et anlæg på godt og vel 1200-1300 m², og med formentlig 10.000⁴ nedhamrede pæle og store groft tilhuggede egestammer tolket som flydende spærrebomme⁵.

Schultz' hovedudgravning lå ca. midt i spærringen og dækkede et område på 14 x 4 m omkring den største af de fundne egestammer samt en nord-syd gående grøft på ca. 10 x 2-4 m (fig. 4). Gravningen foretoges ned til overfladen af den gamle havbund, dvs. hvor de lodretstående pæle i sin tid var væltet omkuld og havde lejret sig. I et enkelt felt på ca. 1,5 x 1,5 m gravedes til en dybde af ca. 1,5 m under 'havbunden'⁶ (fig. 4). For at få hold på anlæggets udstrækning gravede Schultz søgegrøfter på begge sider af det centrale udgravningsområde.

Foruden den allerede omtalte store, svære egestamme fandt man ca. 59 m øst for den endnu én, men mindre og uden tegn på, at den befandt sig *in situ* (i sit oprindelige leje). Sandsynligvis var den drevet ind til den gamle kyst og havde lejret sig dér.

Schultz foretog en opmåling af overfladeniveauet og fandt, at terrænet i den centrale del af spærringen lå ca. 1/3 m **under** daglig vande og længere mod vest næsten 1 m **under**, - hvorimod den østligste terrænoverflade ved Skarholmens kyst måltes til 0,1 m **over** daglig vande. Derved havde Schultz dokumenteret, at der formentlig var tale om et vandbygningsarbejde.

Efter undersøgelserne i 1933 kunne spærringen rekonstrueres som følger: Den bestod af en 6-8,5 m bred zone af pæle på 8-15 cm i diameter, hvoraf der var ca. 10 pæle pr. m² (fig. 5). Pælene var rammet lodret ned i fjorbunden og forstærket af en horizontal spærring af 'flydere'. De store og groft tilhuggede stykker egetømmer var mellem 6-10 m lange og lidt under 1/3 m brede, med rektangulære udhugninger på 50 x 30 cm (fig. 6).

Til fæstelse af de store egestammer anvendtes kraftige, tilspidsede, nedhamrede pæle med en diameter på ca. 30 cm.

Fig. 3. Oversigtsbillede af området ved Homindespærringen (set fra øst). I baggrunden ses Tjørnehjergård. Optegnelse fra undersøgelser i 1944.

Disse var afmålt således, at der var frit spillerum mellem den mindre pæl og udskæringen i de store stammer, som derved kunne sænke og hæve sig med ændringerne i vandstanden, ifald de havde fungeret som flydere. 'Flyderne', der var placeret i forlængelse af hinanden, har formentlig været bundet sammen med tovværk⁷.

C. G. Schultz konkluderede på baggrund af sine geografiske og topografiske iagttagelser, at spærringen var anlagt i det nu forsvundne Hominde-udløbs vestre arm. Udløbet kan ikke følges længere tilbage end 1570 og 1620, men navnet er sandsynligvis endnu ældre (minde=udløb, ho, hov=lavning).

Sejlløbet i Vestre Skarholmsrenden beskrives af Schultz som ca. 1,5 m dybt på spærringens anvendelsestidspunkt og dermed kun til skibe med ringe dybgang, eksempelvis af typen Oseberg og Gokstad. Med en bredde på ca. 5 m vil et skib af

denne størrelse ramme på ikke mindre end 500 pæle på sin vej gennem renden for derefter at støde på egestammerne.

Dette er beskrevet af Saxo, der fortæller, at et af de kappede vendiske skibe på danskernes plyndringstogt til Stettin: «...sad fast mellem de pæle, der stod i vandet, men fik undsætning af de andre og slap bort» (Olrik 1970: V, 318).

I 1966 blev området besøgt af O. Crumlin-Pedersen⁸. Ved den lejlighed hjembragtes en 30 cm tyk egepæl, som var oppløjet et par år tidligere i nærheden af spærringen på marken nord for vejen til Lidsø Gods (fig.7). Af pælen blev taget en prøve til kulstof 14-datering⁹. Dateringen lød dengang på 930 e.Kr., men er siden blevet korrigeret til 1020 e.Kr.±100 år¹⁰. Denne datering er nu suppleret med dateringer fra de seneste undersøgelser, som skal beskrives i det følgende.

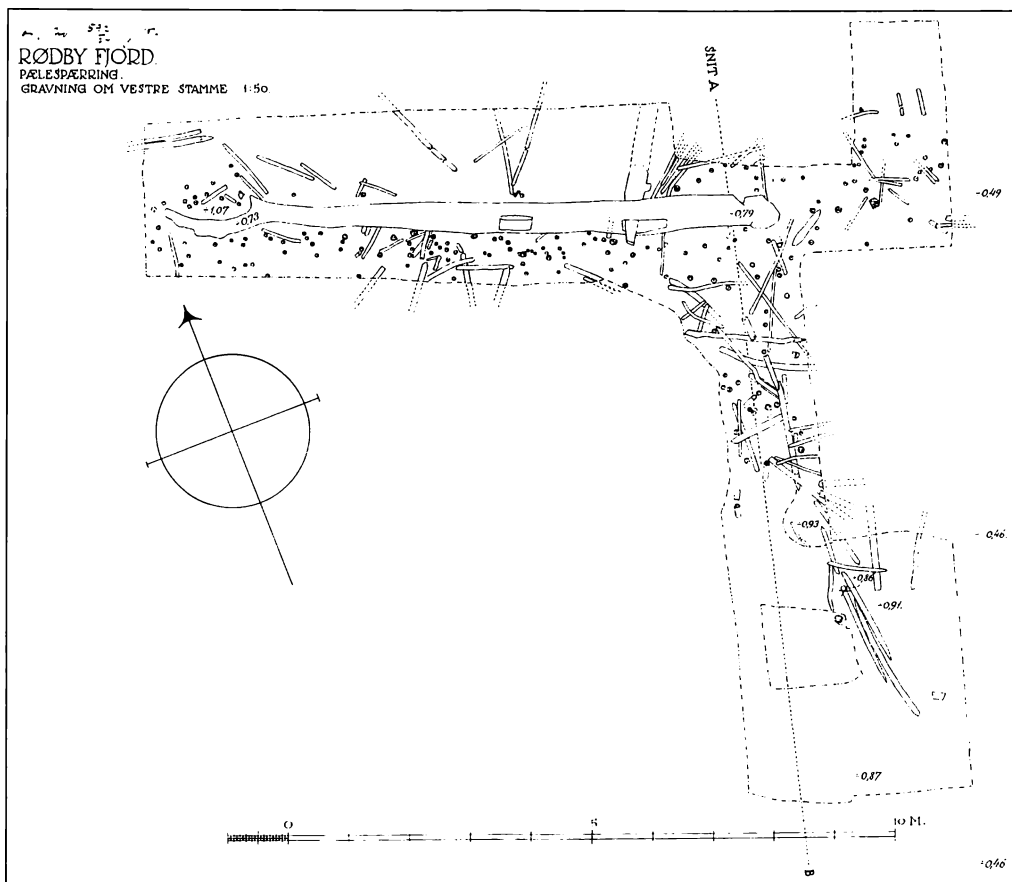

Fig. 4. Schultz' udgravning i 1933 omfattede dette hovedfelt med bl.a. en 10 m lang egestamme.

Søforsvarsværkerne i Danmark

Homindespærringen var, da Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter oprettedes i 1993, en af de lokaliteter, der stod først på listen til en genundersøgelse¹¹. Artiklens forfatter, som er knyttet til Centret, har til opgave at gennemgå og gøre status over samtlige efterretninger om søforsvarsværker i Danmark.

Igennem de seneste 40 år er der indkommet oplysninger om fund af pælerester fra

kystegnene omkring Østjylland, Fyn, Sydsjælland og de sydlige øer. Oplysningerne hidhører oftest fra sportsdykkere eller fiskere, der har bemærket noget usædvanligt og til alt held har reageret på det. Kun ganske få af de registrerede anlæg er undersøgt, og alene genfindning og stedfæstelse er i sig selv en kompliceret opgave¹².

Det er ikke hensigten at gennemføre undersøgelser af samtlige kendte anlæg, men derimod vigtigt at fremskaffe materi-

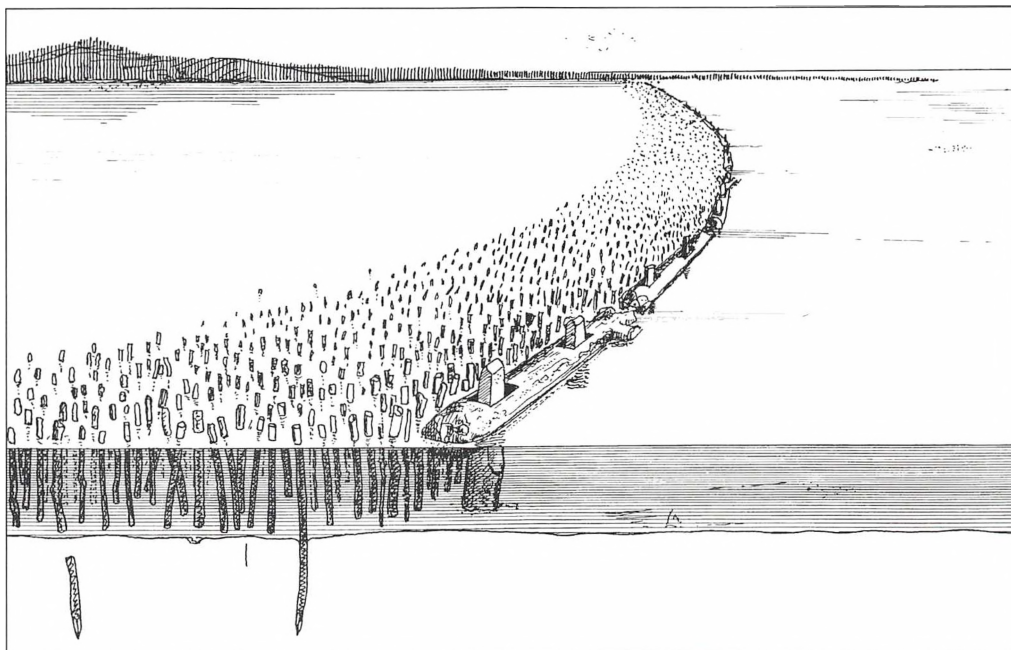

Fig. 5. Rekonstruktion af Homindespærringen efter 1933-undersøgelsen.

ale, oftest træ, der kan anvendes til en videnskabelig analyse for at opnå en mere præcis tidsangivelse af den ydre trussel, der må have ligget til grund for et søforsvarsværk eller anden form for sejlkontrol. Derfor har forfatteren ud fra en kultur- og militærhistorisk synsvinkel udvalgt og prioriteret et begrænset antal spærringsværker enten til en nærmere undersøgelse af konstruktionsdetaljer eller optagning af træprøver.

Disse opgaver foregår som almindelige landarkæologiske vådbundsundersøgelser i de inddæmmede områder, eller som regulære dykkeropgaver, hvor den pågældende fjord eller vig er bevaret i sin oprindelige form.

Den danske kyststrækning har i de seneste 100 år været genstand for omfattende

de kunstige ændringer, hvorved der bl.a. er foretaget mere end 300 dæmningsarbejder med det formål at øge landbrugsarealerne. I disse områder er chancen stor for at finde flere søforsvarsværker på tørt land gennem en undersøgelse på landjorden, der naturligvis er at foretrække frem for undersøgelser til vands.

Den landarkæologiske udgravning rummer mulighed for en særlig høj grad af detaljerede oplysninger og for et indgående studium af anlæggets konstruktion og udstrækning til en brøkdels af de omkostninger og problemer, der er forbundet med en tilsvarende opgave på havbunden. Ved begge undersøgelsesformer er der dog stor chance for, at træet er velbevaret, blot det har været dækket af vand, hvad enten det er fersk eller let saltet grund-

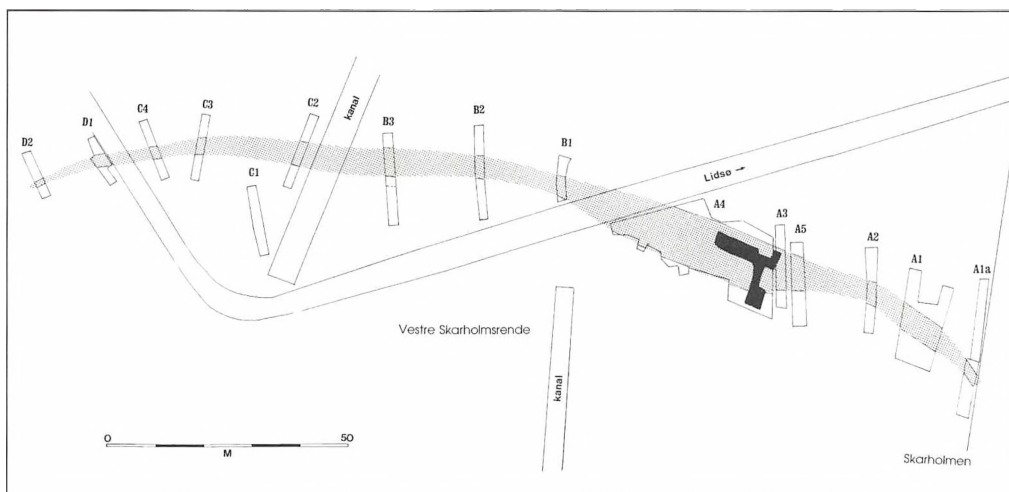

Fig. 7. Oversigtsplan over udgravningen i 1994. Gråtone angiver pælesætningens udbredelse, sort markerer Schultz' hovedfelt 1933.

vand eller havvand. Derfor satses i højere grad på landundersøgelser, hvorimod dykkerundersøgelser begrænses til beskudne opgaver, såsom at fremskaffe dateringsmateriale.

Derudover anvendes søakustisk afsøgning af søbunden til eftersøgning og afklaring af anlæggenes udstrækning. Søakustikken har yderligere vist sig velegnet til eftersøgning af nye og helt ukendte forsvarsværker, et faktum, der kan få stor betydning, når et kystområde skal frigives til bygning af en marina eller ved anden markant ændring af havbunden tæt ved land.

Undersøgelsen af Hominde 1994

Registreringen og tolkningen af Hominde-spærringen i Rødby Fjord er eneståen-

de, og først mange år efter undersøgelsen i 1933 er nye spørgsmål begyndt at melde sig her med ønsket om en nærmere datering af byggeriet.

Et af undersøgelsens vigtigste spørgsmål drejede sig naturligvis om placeringen af spærringen i landskabet og om - ved en nyopmåling - at få den i overensstemmelse med Geodætisk Instituts officielle system i Danmark. Ingen vidste med sikkerhed præcis, hvor spærringen lå, og det var ved en besigtigelse på stedet ikke mulig at udpege den på jordoverfladen. Prøvegravningen indledtes derfor, uden at man på forhånd kunne afgøre, hvor meget der evt. var bevaret af bygningstømmeret. En lokalisering v.h.j.a. georadar var ikke mulig, da området er udtørret havbund, og saltindholdet i jorden derved forstyrrer en georadarregistrering.

Den nye undersøgelse fandt sted 61 år efter den første udgravning i dagene 12-

Fig. 6. Den 10 m lange egestamme i udgravningen 1933. (Foto: Lolland-Falster Stiftsmuseum).

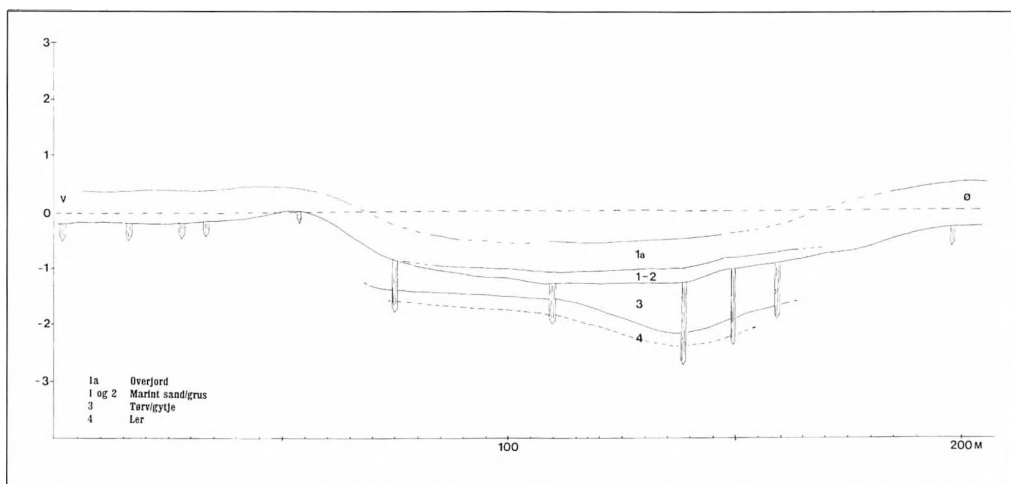

Fig. 8. Skitse af jordprofilen på tværs af Vestre Skarholmsrenden og niveau for pælesætningen i de enkelte grøfter. »O« svarer til nuværende normal vandstand.

30/9-1994¹³. Til selve lokaliseringen anvendtes Schultz' oversigtsplan fra 1933, og med en rendegraver gravedes en nord-syd gående søgegrøft på tværs af spærringens formodede længderetning ned til et niveau, hvor evt. træ ville være aftegnet eller måske endda delvis bevaret i jordoverfladen.

Ca. 5 m inde i den første søgegrøft dukkede et 5-6 m bredt felt op, bestående af spredtstående pæle på 5-10 cm i diameter og med ca. 10 pæle pr. kvadratmeter. I søgegrøft nummer to gen fandtes pælefeltet, og dermed var spærringens retning fra ØSØ til VNV lokaliseret ved hjælp af sigtelinjer.

Endnu en udgravningsopgave var koncentreret om selve bygningsarbejdet; hvilke træsorter havde man anvendt, og hvorledes forholdt det sig med selve konstruktionen af anlægget og ikke mindst den tidligere tolkning og rekonstruktion? Der gravedes i alt 17 søgegrøfter på tværs af spærringens længderetning. Ved udgravningen forsøgte det at følge de gam-

le oversigtskort, men afvandingskanaler og den private vej til Lidsø Gods er i sin tid enten opmålt forkert, eller også er, hvad der forekommer mere sandsynligt, placeringen af kanalløbene ændret på et tidspunkt mellem 1933 og idag. Kun ved at se helt bort fra de gamle kort og ved istedet at pejle med landmålerstokke fandtes forlængelsen af spærringen i de vestligste søgegrøfter.

For at få overblik over konstruktionen i det centrale område af vestre Skarholmsrenden gravedes et længde- og tværsnit helt i bund, og her foretoges ligeledes en lagbeskrivelse¹⁴. Til træbestemmelsen indsamledes et stort antal stikprøver jævnt fordelt på det store udgravningsområde.

Undersøgelsens resultater og rekonstruktion af Homindespærringen.

Topografien i Vestre Skarholmsrenden afslører et stærkt fald fra den tidligere ø, hvorpå Tjørnebjerggård ligger, til renden

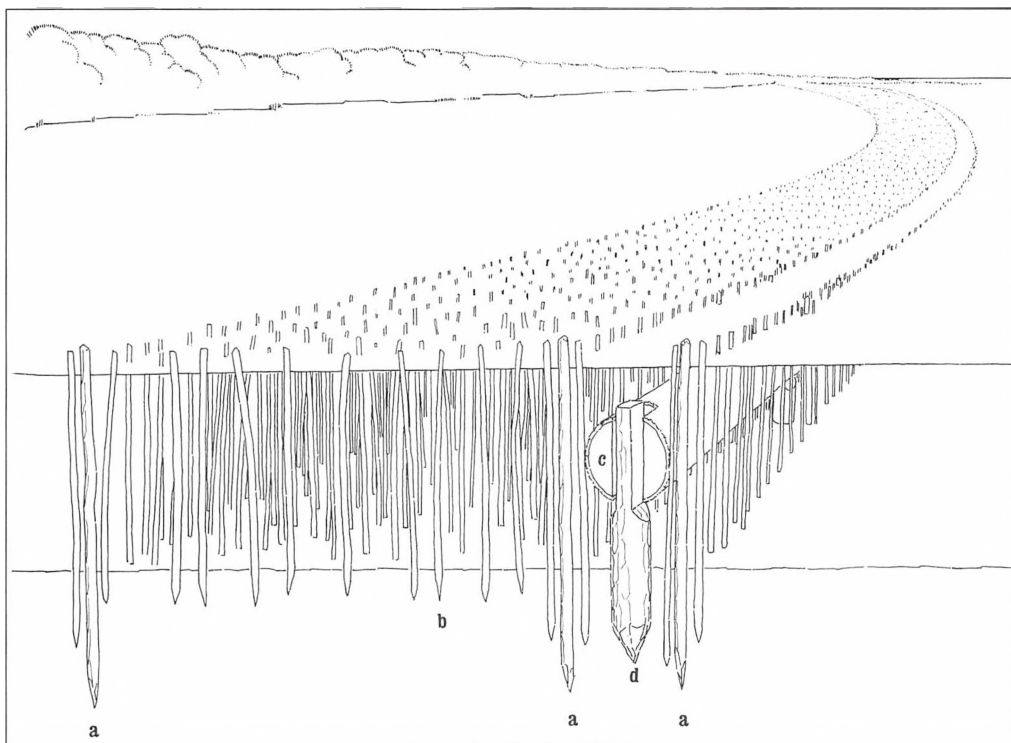

Fig. 9. Rekonstruktion af pæleforløbene i den centrale del af Homindespærringen. a) tilhuggede egepæle, b) andre tilspidsede løvpæle, c) ege-flyder, d) flyder'-holder. (Tegning af Leif Hammelev).

med spærringen. V. Skarholmsrenden tegner sig endnu tydeligt i landskabet som det laveste strøg, hvorimod selve Skarholmen er vanskeligere at erkende i overfladen.

I 1917 blev der i forbindelse med det store inddæmningsarbejde foretaget en omfattende jordbundsundersøgelse af Rødby Fjord¹⁵. Af denne fremgår det tydeligt, at Skarholmsrenderne vest og øst for selve Skarholmen må have været centrale trafikårer til og fra Rødby Fjord. Der kan således efter denne undersøgelse ikke herske tvivl om, at konstruktionen i den vestre rende er et vandbygningsarbejde, der kun kan have haft til formål at spærre for sejlads i dette område af fjorden.

En eventuel gennemsejlingsmulighed via en smal åbning i den centrale del af konstruktionen ville formodentlig have været mellem grøfterne B2 til A4 (fig.7), men det var ikke muligt at påvise en sådan under udgravningen.

Homindespærringens samlede udstrækning er minimum 200 m (fig. 7), og det område, der er angivet med gråtone, markerer pælenes udstrækning i de ialt 17 søgegrøfter samt i de større udgravningsflader i den østlige og dybeste del af renden. Schultz' hovedudgravningsfelt fra 1933 er markeret med sort.

Placeringen af Schultz' felt kan angives inden for 20-40 centimeters nøjagtighed, idet den 1,5 x 1,5 m store dybdegravning,

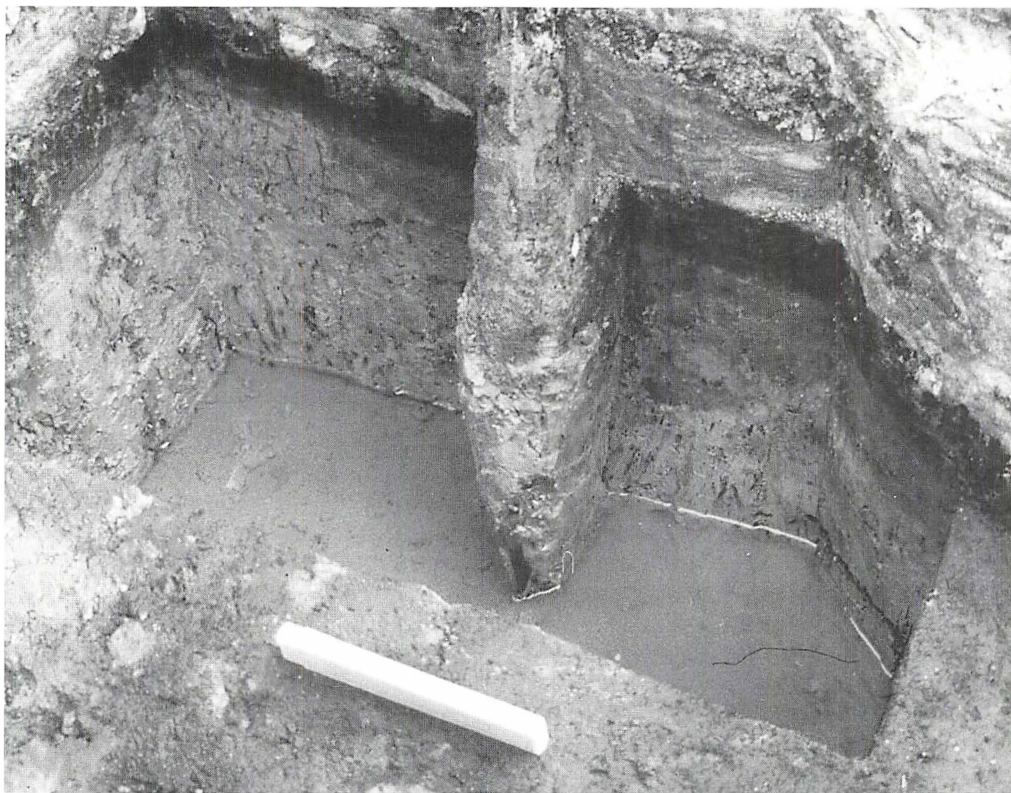

Fig. 10. Egepæl fra Homindespærringen. (Foto: forfatteren).

som Schultz foretog for at se, hvor dybt pælene stod i undergrunden, gen fandtes i 1994. Schultz' øvrige udgravning stopper i niveau med den gamle havbund dvs. i det marine sand- og grusmateriale, hvori der lå vandretliggende pæle.

På det dybeste sted i Vestre Skarholmsrenden er spærringen ganske rigtigt op til 8,5 m bred, hvorimod den i enderne kun er fra 2 til 1 m bred.

Om de smalle ender af spærringen har stået på land eller i lavvandet område, er ikke til at afgøre. Men, at der formentlig er tale om pæle på lavt vand i begge en-

der af spærringen, bekræftes af, at pælene er placeret i et virvar uden system. Havde pælene været sat på tørt land, ville de givetvis have været nedbanket, så de dannede en palisade.

Pæleforløbet viste sig at fortsætte længere mod vest end hidtil antaget, og lods ejeren gav derfor velvilligt tilladelse til at grave uden for det planlagte område. Der måtte dog sættes en grænse for, hvor langt udgravningen skulle fortsætte, og derfor stoppede man ved grøft D2, hvor det vestlige pælebælte var så smalt som 1-2 m. At spærringen har haft en fortsættelse på land

i form af en palisade, er højst sandsynligt, men yderligere oplysninger må vente til en senere lejlighed byder sig.

Efter udgravningen udarbejdedes en tværprofiltegning af Vestre Skarholmsrenden (fig. 8), der illustrerer hvor dybt pælene var nedbanket i de enkelte grøfter samt hvilke jordlag, der observeredes i de dybdegravninger, der udførtes i grøfterne B3, A5, A4, samt ved Schultz' gamle dybdegravninger.

Ud fra tværprofiltegningen at dømme må der på anvendelsestidspunktet have været tale om en normal vandstand, lig med eller højere end den nuværende, ifald pælene i både øst- og vestside placeredes på lavt vand. Dette konkluderes på baggrund af iagttagelser i grøft C2, hvor pælene var banket ned i niveau kun ca. 15-20 cm under normal vandstand. Den datidige havbund i den centrale del af Skarholmsrenden, hvorpå de 'væltede' pæle lå, var ca. 125-150 cm under daglig vande.

I de store fladeudgravninger fremkom en række nye oplysninger om konstruktionen. En rekonstruktion af anlægget viser, at det har bestået af flere parallelle egepælerækker af tilhuggede, tilspidsede egestammer uden bevaret bark og på 10-20 cm i diameter, placeret nogenlunde systematisk med 45-50 cm indbyrdes afstand, og set fra nord med først ca. 1 m afstand mellem rækkerne, herefter et spring på 4-5 m afstand (fig. 9). Egepælene har været banket meget langt ned i blåleret til ikke mindre end kote 270 under nuværende normal vandstand (fig. 8).

Omkring disse egepæle fandtes smalle, tilspidsede og - ved udgravningen -

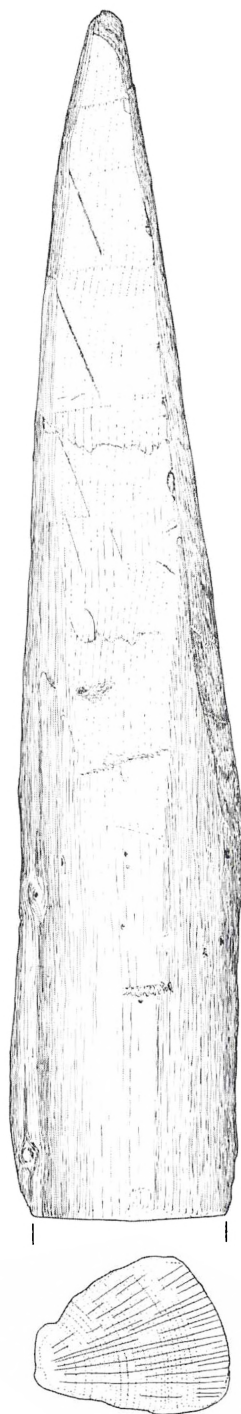

Fig. 11. Et afsavet stykke af en tilhugget egepæl.
(Tegning: Alice Lundgren).

'smørgule' bøgetræspæle med bevaret bark og en diameter på 7-12 cm. De var ligeledes dybt nedbankede i blåleret til kote 250-270 cm under normal vandstand og stod tilsyneladende uden nogen systematisk placering. Det er værd at bemærke, at mange af disse pæle var nedbanket i området nord for den nordligste egepælerække. Netop dette område var pælefrit i Schultz' hovedfelt.

I det brede bælte mellem egerækkerne fandtes, knap så dybtstående, en tredje, tilspidset pæletype med en diameter på 4-10 cm. Disse pæle stod ca. i kote 150-170 midt i Skarholmsrenden dvs. umiddelbart under den gamle havbund stigende til kote 15-20 i den vestlige del af anlægget og 20-30 i den østlige del af anlægget (fig. 8). Mange af disse spinkle pæle er i sin tid væltet omkuld og har lejret sig på den datidige havbund. Disse tætstående tynde pæle er af talrige løvtræssorter.

Til det rigt varierede system af pæle knytter sig desuden de vandretliggende egestammer, de såkaldte 'flydere' (fig. 6). Schultz fandt i sin tid to af disse stammer, men der fandtes ingen ved den nye undersøgelse. Det er nærliggende at tro, at man ved bygningen af spærringen kun har lagt disse flydere i et fåtal på tværs af selve sejlrenden for at ramme skibskølen på indtrængende skibe, som man trods pælevirvaret forsøgte at sætte igennem spærringen. Lodsejere og forpagtere af jordene har ved forespørgsler fortalt, at de ikke siden dette fund har været generet af stort egetømmer i området. Det ovenfor nævnte ca. 1 m smalle mellemrum mellem egepælerækkerne har sandsynligvis været etableret med det formål at danne ramme om de store vandretliggende egestammer.

Med en vægtfylde på 0,8-0,97 vil 'flyderen', som Schultz påpegede, synke ned på bunden i løbet af ganske kort tid. Man kan ved hjælp af de nedbankede 'fly-

de'holdere på ca. 30 cm i diameter have forsøgt at fastholde 'flyderne' i et vist niveau over havbunden (fig. 12). Noget tyder ihvertfald på, at den store 'flyder' må være væltet ind over småpælene imod syd, som det fremgår af illustrationen af Schultz' hovedfelt (fig. 4).

'Flyder'-holderne, de tilspidsede, egepæle med en diameter på 30 cm, findes kun i et enkelt helt eksemplar, der blev fundet i 1933 (fig. 12). Den holder, som er indtegnet på Schultz' oversigtsplan siddende in situ i den 10 m lange stammes udskæring, blev ifølge Schultz selv ikke udgravet og hjemtaget. Endnu et stykke af en pæl af denne type hjembragtes til Nationalmuseet af Crumlin-Pedersen i 1966, og desuden registreredes en enkelt kraftig pælespids i 1994 (x 4), der stod på linje med Schultz' 'flyder'holder og parallel med egepælerækkerne.

Til bygningen af Homindespærringen er anvendt adskillige træsorter. Ud over de store stammer, holderne og de systematisk nedbankede rækker af mindre pæle af eg (*quercus*), viser det sig, at det øvrige træmateriale er rigt varieret, bestående af ikke mindre end 9 forskellige træsorter såsom; el (*alnus*), ask (*fraxinus*), bøg (*fagus*), hassel (*corylus*), asp (*populus*), avnbøg (*carpinus*), æble, røn, tjørn (*pomaceae*), rødgran (*picea abies*), samt enkelte ubestemmelige træprøver¹⁶.

I et enkelt område i den centrale del af spærringen er der blandt et samlet antal på tretten prøver iagttaget syv forskellige træsorter. I et ganske smalt pæleområde i den vestlige del af spærringen er fire prøver bestemt som fire forskellige træsorter. Anlægget må derfor være bygget på grundlag af forhåndenværende træ, og kun de kraftige konstruktioner har været af udvalgte træsorter såsom eg og formodentlig også bøg.

Man må stille spørgsmålstegn ved dele af spærringens holbarhed, idet træsorter af så varierende karakter må have givet anlægget en særdeles uens styrke. I vore dage anvender fiskerne på Lollands sydvestlige landtange, 'Albuen', helst aske-træ, der har en holdbarhed på 4-5 år som bundgarnspæle. Anvendes i stedet pæle af fyr eller gran, afbarker man dem først¹⁷.

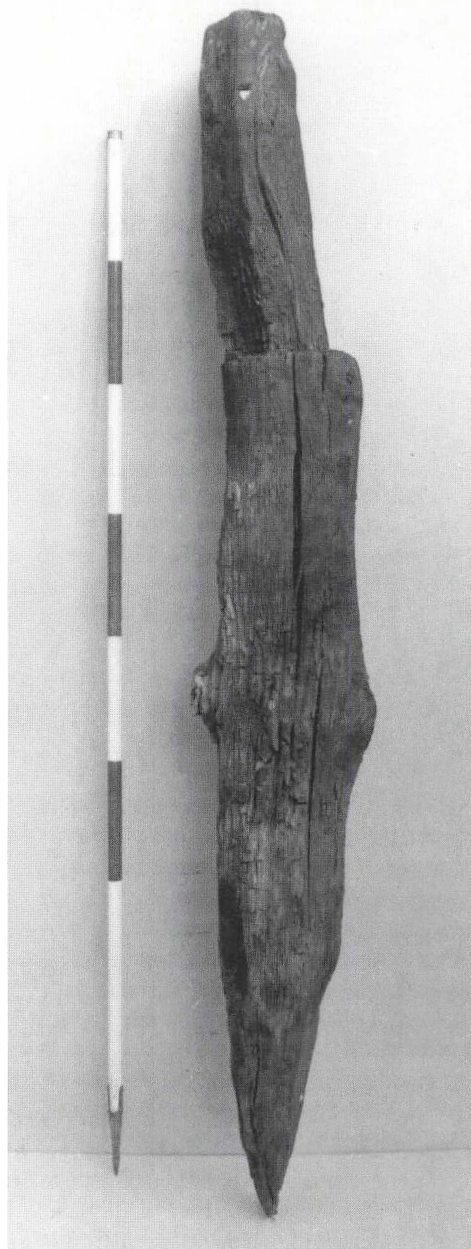
Pæle med en diameter på 10-15 cm nedhamres lettest i leret bund, hvortil der anvendes ca. 60 slag med en 130 kg rambuk (i stenet bund anvendes til sammenligning 150 slag). En beregning af omfanget af den arbejdskraft, der har været nødvendig ved bygningen af spærringen, er det dog vanskeligt at foretage, idet man skal medregne skovning, forarbejdning og transport af træ i tilgift til selve byggeriet.

Hertil kommer selve byggetempoet. Tanken om, at der kan have foreligget et akut behov for afspærring, er ikke fjern. Et byggeri af den type, hvor anlægget eventuelt ønskedes i funktion i løbet af ganske kort tid, har krævet en forholdsvis stor indsats, hvad enten det har beroet på en udskrivning efter ordre oppefra, eller det har været resultatet af en fælles lokal beslutning.

Datering

I tilfælde af, at det ikke længere var muligt at fremskaffe egetræ til en årringsdatering, var det planen at hjemtage prøver til kulstof 14-datering, som supplement til den ældre datering fra 1966¹⁸.

Der lå dog stadig en mulighed for en årringsdatering i den 10 m lange, svære egestamme, som Schultz udgravede i 1933. Den er i dag bevaret i to dele, idet den i sin tid blev oversavet før hjemtransporten. Den ene og største del befinder sig på Stiftsmuseet i Maribo, og den anden opbevares på Frilandsmuseet samme-

Fig. 12. På Frilandsmuseet i Maribo opbevares denne 'flyder'-holder af egetræ. (Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum).

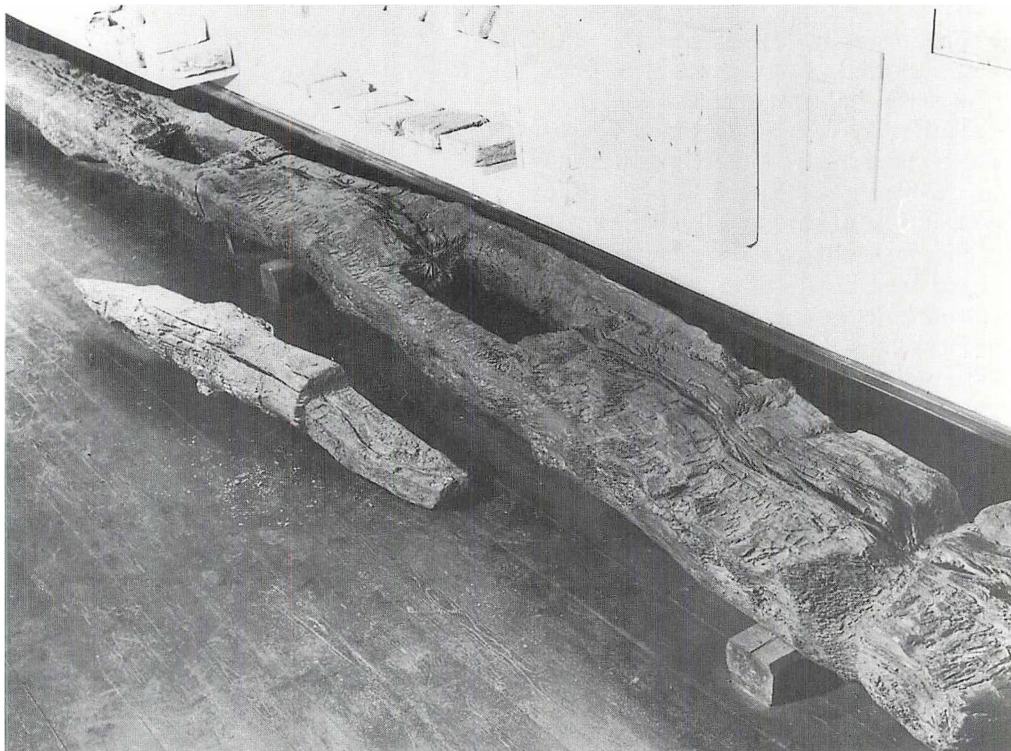

Fig. 13. 'Flyder' og 'flyder'-holder (Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto: S.st.).

steds (fig. 13). Af denne mindre del afsavedes i første omgang et øvre stykke af en kronegren. Det sendtes i august 1995 til en årringsdatering, som desværre ikke i første omgang kunne hjælpe til en ny og mere præcis tidsangivelse for spærringen¹⁹.

Derfor måtte man save en skive af selve den store egestamme, og et positivt resultat ublev da heller ikke. En analyse af årringene foretaget i foråret 1996 viste, at de dele af spærringen, hvorfra det undersøgte træ stammer, var opført af træ, som blev fældet sent i år 1139 eller tidligt i året 1140²⁰. Det kan hverken be- eller afkræftes, om der har været flere byggefa-

ser knyttet til spærringen, men kulstof 14-dateringer til henholdsvis 1020, 1290 og 1405 e.Kr. m.fl. viser på den anden side, at det må have været tilfældet.

Historisk perspektiv

Den kraftige konstruktion af Homindespærringen med de store 'flydere' opførtes således i årene kort efter 1139/40 og skal sandsynligvis ses i sammenhæng med datidens politiske uro. Saxo, der nedskrev sin Danmarks Krønike omkring år 1200, omtaler således den massive trussel af vendiske angreb sydfra i tiden omkring 1150, og han uddyber det med ordene: »...medens Falstringerne, hvis

Mod var lige saa stort som deres Land var lidet, bødede ved Kækhed paa deres Faatal: de vilde ikke gaa under Aaget og give Fjenden Skat, men holdt ham fra Livet enten ved Overenskomst eller med Magt. Laaland derimod, der dog var større end Falster, købte sig Fred mod at yde en Afgift. De andre Øer laa øde; og der var ingen der turde stole paa Vaaben eller paa Virke, men man spærrede Fjorde og Vige med lange Pæle, for at de ikke skulde yde Vikingerne (Venderne) Tilhold«²¹. - Lollikerne overgav sig åbenbart heller ikke godvilligt, tværtimod forsøgte de formentlig allerede i begyndelsen af 1140'erne at forhindre adgangen til Rødby Fjord fra havet.

Homindespærringen er kun et af mange søforsvarsværker i den sydøstlige del af landet. Talrige steder i Guldborgsund er der således spor af vandbygningsarbejder. At hele området havde stor sømilitær betydning understreges af, at Saxo tillige nævner flådesamlinger omkring Møn, Grønsund, Madsnedø og Vordingborg. Det kan derfor heller ikke undre, at der ved Vordingborg slot findes endnu et vel-dokumenteret spærringsanlæg, som var i brug i slutningen af 1150'erne og begyndelsen af 1160'erne. Men hvor dette bygningsværk beskytter kongelig ejendom, og derfor formentlig er skabt på kongeligt bud, - kan Homindespærringen efter Saxos ord at dømme sandsynligvis betragtes som resultatet af en samlet lokalbefolknings indsats.

De arkæologiske levn i oplandet til Rødby Fjord er af særlig høj kvalitet og tyder på, at indbyggerne i området har været særdeles velbeslåede. Dette kulturhistoriske billede tegner sig helt tilbage fra romersk jernalder (1-400 e.Kr.) med det fantastiske Hoby gravfund, over germansk jernalders og vikingetidens fornemme skattefund og stormænds runeste-

ne (400-1050) og videre frem til middelalderens kirkebyggeri og handelsaktivitet. Rødby Fjord området har i høj grad været værd at beskytte.

Måske har Rødby Fjord været vigtig for Østersøens handelsfolk, - men sårbar og udsat for oversøiske angreb har den i al fald været.

Litteraturliste

- Magnus, Olaus 1555: *Historia om de Nordiska Folken*. Rom MDLV. John Granlund 1951.
 Olrik, J. 1908-12 (Genoptryk 1970) København: Saksens Danesaga I-IV.
 Olsen, O. & Crumlin-Pedersen, O. 1969: Fem vikingeskibe fra Roskilde fjord. Roskilde 1969.
 Schultz, C.G. 1936: Hominde og Pæleværket i Vestre Skarholmsrende. *Lolland Falsters Historiske Samfunds Aarbog* 1936.

Noter

1. Olaus Magnus 1555: Tionde Boken, 5.,6. og 12. kapitel samt Elfte Boken, 18. kapitel. - Saxo : Olrik 1970.
2. Digebygning efter 1872 har delvis tørlagt fjorden.
3. Fundet offentliggjordes i Lolland-Falsters Folketidende den 24/4-1933. Foreløbig undersøgelse ved løjtnant Hugo Linstow, Rødby, der indberettede fundet sammen med avisudklip og et par fotos den 21. og 26. april til Nationalmuseets I-afdeling, dr. J. Brøndsted. Stammerne besøgtedes af konservator G. Rosenberg (NM), der mente, at de måtte være fra Historisk Tid og derfor videregav sagen til NM II-afdeling. Opgaven tilfaldt arkitekt C. M. Smidt, der i forvejen gravede ved birgittinerklostret i Maribo, men var så optaget heraf, at C. G. Schultz overtog Homindeundersøgelsen under arkitektens opsyn.
4. Schultz anslår antallet af pæle til ca. 15.000; med de nye undersøgelsesresultater må dette skøn revideres og sættes til nærmere 10.000 pæle.

5. Jfr. beretningen af C. G. Schultz, Vanløse 13/3-1935. Undersøgelsen fandt sted i dagene 6.-15. september 1933. Den lededes af C. G. Schultz, der er kendt fra bl.a. udgravningerne af vikingeborgen Aggersborg ved Limfjorden. Med sig havde han hr. Hugo Linstow og et hold spejdere. Alt gravedes med skovl, og det har uden tvivl været et meget krævende arbejde at flytte mængder af tung og våd jord omkring pælene. Indtrængende grundvand har også vanskeliggjort opgaven.
6. Beskrivelsen af jordlagene i denne grøft er sammenfattet med de nye resultater fra 1994-undersøgelsen senere i artiklen. Af tørvedannelsen udtoges en prøve til statsgeolog dr. V. Nordenmann, idet denne ville foretage en pollenanalyse.
7. Schultz nævner på side 7 i sin beretning, at der er fundet enkelte tovresten tæt ved den store flyder.
8. Ole Crumlin-Pedersen, leder af Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium. Besigtigelsen fandt sted 30/3-1966. Træstykket havde 197 årringe og var tilspidset i roden. Kulstof 14-prøven stammer fra årringene 150-177 (talt indefra, plus splintved).
9. K-1156, 1966.
10. Kalibrering af K-1156 foretaget 11/10-1994. Resultat 1020 +100.
11. *Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter* (NMF) er oprettet med en femårig bevilling fra *Danmarks Grundforskningsfond*. Centret har til formål at belyse en lang række emner inden for søfart og samfund samt skibsudvikling og teknologi i oldtidens Danmark. Et af de mange projekter er *Søforsvaret i jernalder, vikingetid og tidlig middelalder*, som artiklens forfatter har til opgave at studere. En stor del af dette projekt drejer sig om de talrige forsvarsværker i munden af danske fjorde og vige.
12. Genfindning og stedfæstelse af spærringer til vands gennemføres ved hjælp af højteknologiske søakustiske metoder og GPS-positioneringsudstyr (ved Ph. d. Ole Grøn, NMF). Ved søakustik anvendes lydølger, der returneres til en skærm. Tolkningen af skærbilledet foretages derefter af operatøren. GPS-positionering angiver nøjagtige koordinater til havs, i dette tilfælde med en usikkerhed på 1/- - 1 m.
13. Homindespærringen undersøgtes i dagene 12.-29. september 1994 af artiklens forfatter, assisteret af henholdsvis stud.mag. Morten Sylvester og stud.mag. Peter Toft, begge fra *Institut for Arkæologi & Etnologi* i København. Opmålingsarbejdet blev foretaget af Poul Erik Skovgaard Jensen, Nationalmuseet. I udgravningen deltog lejlighedsvis museumsinspektør Lars Jørgensen, Nationalmuseet, samt Åse Hansen, og under hele udgravningen skolepraktikant Jonas Skielbo, Rødby skole, der fik skolens tilladelse til at forblive på udgravningen til den var afsluttet. - Tak til medarbejderne, til familien Rasmussen på Tjørnebjerggård, til Lidsø Gods og til museumsinspektør Karen Løkkegaard Poulsen, Stiftsmuseet i Maribo. Under rekognosceringen og indsamlingen af fosforsyretil i baglandet til fjorden mødte forfatteren stor imødekommethed og velvilje hos egnens gærdejere.
14. Lagbeskrivelsen er foretaget af Charlie Christensen, Nationalmuseets *Naturvidenskabelige Undersøgelser* (NNU), som også tog en pollenserie på 15 stk. i profilen fig.8.
15. Geologisk undersøgelse af Rødby Fjord er foretaget i juni 1817 af ingeniør A. M. Markersen, Rødby. Kortet er venligst udlånt af Pumpestationen ved Kramnitse.
16. Analyseret af Claus Malmros ved Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter.
17. Venligst oplyst af Åse Hansen, Albu.
18. Dendrokronologisk datering: præcis angivelse af årstallet for træets fældning. Anvendes i Danmark ved egetræ. Årstallet kan udelukkende angives præcist, hvis dele af barken er bevaret.
19. Indbragt af forfatteren til NNU august 1995.
20. Den dendrokronologiske analyse er foretaget af Kjeld Christensen (NNU). Rapport nr. 17, 1996.
21. Saxo, Danmarks Riges Krønike. Oversættelse Jørgen Olrik 1908-12. 1970 bd.III,54.

Lokalarkiverne blomstrer på Lolland-Falster

Af Aage Poder

De sidste 25 år har bragt en kraftig vækst i antallet af lokalhistoriske arkiver, skabt af den voksende interesse for såvel lokalhistorie som for slægtsforskning. Fremkaldt af en slags bevægelse er arkiverne så selv på vej til at få sin egen historie. Et lille lokalt bidrag hertil er nedenstående opsats, der her foreligger i en stærkt ændret udgave af den tale, Aage Poder holdt ved sin afgang i dette forår som formand for Nysted Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Lokalhistorisk Forening.

*»...hver skimlet skrift, hver skjoldet alterbog
har gemt et gran af slægtens vé og våde,
nu skal de røbe mig, hvad vej jeg drog
og løfte mig en flig af livets gåde.«*

Da Jeppe Aakjær skrev »Historiens sang« til et stævne i Skive i 1910, havde han næppe forestillet sig, at lokalhistoriske arkiver ville etablere sig overalt i Danmark.

Det var især i 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne, at Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver (SLA) hver måned kunne registrere en stor tilgang - en næsten eksplosiv vækst!

I dag er også Storstrøms amt dækket med lokalarkiver - somme tider flere - i hver kommune.

Hvoraf kom denne bølge? - Ud fra lokale erfaringer vil jeg pege på nogle afgørende faktorer.

Et folk uden rødder

»Ungdomsoprøret« i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 70'erne var også det politiske startsignal til, at danskerne skulle gøres historieløse.

Et folk uden rødder - Danmarkshistorie, lokalhistorie - er et nemt bytte for »ismer« fra de politiske yderfløje. Men historien gentog sig: Prøver man at tvinge pendulet for langt til den ene side, vil det ifølge naturloven svinge lige så langt til den modsatte side.

Faktor nummer to, der satte den lokalhistoriske tidevandsbølge i bevægelse, var den landsomfattende indsamling i 1970'erne af »De folkelige bevægelser

historie«. Den daværende konsulent *Søren Ehlers* startede projektet i Storstrøms amt, og med hans hjælp blev foreningslivet i alle dets afskygninger kortlagt. Det færdige resultat blev trykt i et større værk, der i dag er uundværligt for lokalhistorikere. Lokalt i Nysted-området bidrog en tredje faktor til oprettelsen af et lokalarkiv. Lederen af Danmarks Radio's arkiv, *Ole Brage*, iværksatte i 1970'erne en landsomfattende indsamling og registrering af *lokalhistoriske film*

Det var kun få velhavere beskåret at eje et filmapparat før og under den anden verdenskrig. Indkøb af småfilmapparater (8 og 16 mm) var dyrt, og selve småfilmen var - for blot nogle få meter - endnu dyrere end en hel video-film er i dag.

I Nysted var vi så heldige, at en lokal bagermester, *Henrik Hansen*, altid medbragte sit småfilmkamera på sine køreture til kunderne. Livet i by og på land, livet sommer og vinter, arbejde og fornøjelser, badeture og skoleudflugter - og ikke mindst den tyske besættelse blev registreret af den uforfærdede bagermester. - Og ganske åbenlyst: I en sekvens fra Stubberupgården (nu bilmuseet) hygger Tyske soldater sig foran kameraet med dansk wienerbrød og rugbrød - opfedning før turen gik til Østfronten. Ja, selv ilandsætningen af nedskudte allierede piloter fra det store luftslag over Lolland-Falster den 9. april 1944 blev filmet - ganske vist illegalt, for tyskerne behandlede ikke deres døde fjender særlig respektfuldt. - Og hvad skete der i en lille lollandsk søstad, når flyveralarmen tudede borgerne i beskyttelsesrum? - *Henrik Hansens* filmstrimler giver os svaret i lokalarkivet i Nysted.

Netop sådanne begivenheder fascinerede DR's *Ole Brage*, og han har 5-6 gange bragt uddrag af *Henrik Hansens* film med indlagt kommentarer og passende ledsagemusik i DR-TV.

Det samme har vi gjort i arkivet, hvor vi i et større (og dyrt) projekt fik overført de spændende film i redigeret form og ført op til nutiden på videobånd med lyd og kommentarer.

Vi betragter disse værdifulde film som arkivets flagskib.

Arkivet - lokalsamfundets hukommelse

Men et lokalhistorisk arkiv rummer ikke blot arkivalier i form af papir og protokoller, men også tusindvis af fotos og postkort, film, lysbilleder og videobånd. - Alt dette kræver lokaler og ikke mindst medarbejdere. - På begge områder er vi heldigt stillet i Nysted. Arkivlokalerne i den gamle stationsbygning i centrum af byen og ved rutebilholdeplads er af mange grunde idéel. Og vores amtssammenlutning, LASA, har gennem årene gennemført en udstrakt uddannelse af medarbejderne, så arkivalierne bliver behandlet forsvarligt.

Siden starten af arkivvirksomheden i 1979 er det lykkedes at indsamle og registrere tusindvis af dokumenter og billeder. Før arkivets oprettelse endte meget værdifuldt historisk materiale i containere. Det meste afleveres i dag til arkivet, navnlig foreningsprotokoller. Nedlæggelsen af købmandsbutikker og små brugser har også givet en stor tilgang af arkivalier. På denne måde lever arkivfolkene op til det motto, der kan stå over alt lokalhistorisk arbejde: *Bevar fortiden for nutiden og eftertiden!* - Lokalarkiverne er blevet lokalsamfundets hukommelse.

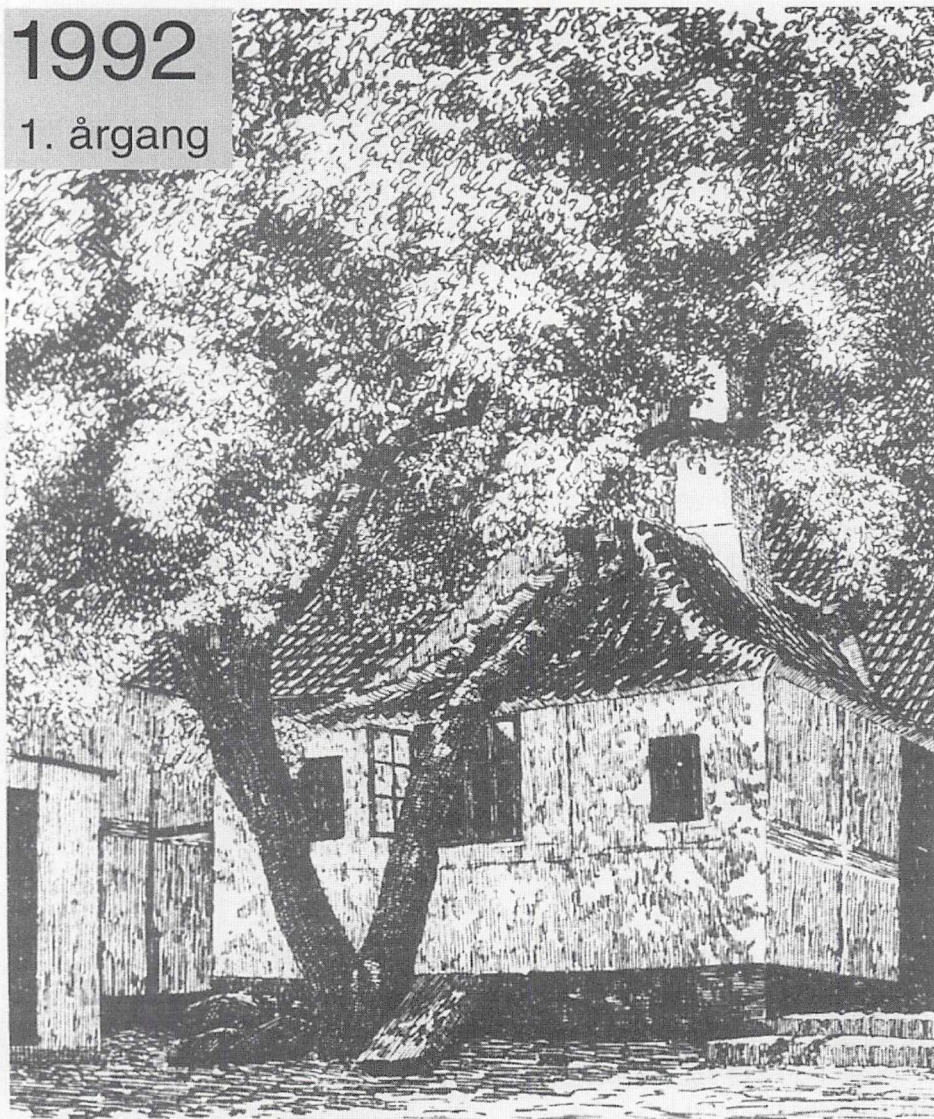
Formidlingen

Indsamling og registrering er naturligvis en forudsætning for, at arkiverne som den egentlige opgave kan *formidle* data om fortiden.

Dysted-kroniken

1992

1. årgang

Derfor har både Nysted-arkivet og vore broderarkiver i Krumsø og Frejlev gennem tiden deltaget i mange udstillingsarrangementer. Det er herigennem muligt i dag at belyse enkelt-emner ret bredt: En havn, sommerlivet ved stranden, en landsby, andelsbevægelsen i et bestemt område, enkeltpersoners historie.

I Nysted er vi yderligere så heldige, at købstadens »krønike« har været håndskrevet år for år i mere end hundrede år. Store og små begivenheder i lokalsamfundet er nedprentet, medens begivenheden var frisk og således kunne vurderes i en lokal sammenhæng. Dermed kan vi lokalt modbevise påstanden:

Om hundrede år er alting glemt!

Slægtsforskerne

De fleste lokalhistoriske arkiver råder over kopier af kirkebøgerne og folketællingslisterne. Begge dele er uundværlige hjælpemidler for slægtsforskere, der henvender sig enten skriftligt eller ved personligt fremmøde.

I Nysted-arkivet lykkedes det for nogle år siden - med gode arkivvenners hjælp - at overføre de ca. 36.000 oplysninger i vore 36 kirkebøger til EDB. I en senere sortering fik vi oplysningerne udskrevet i *alfabetisk orden* for hvert sogn.

En slægtsforsker, der søger fx en Anne Abelsdatter i Bregninge sogn, behøver altså kun at opsøge det ringbind, vi har over dette sogn, og derefter kigge på oplysningerne under Abelsdatter. Det fremgår nemlig af udskriften, om Anne er registreret som døbt, konfirmeret, viet eller begravet. Desuden er der henvisning til kirkebogens side og nummer for indførslen. Det sparer den søgende for tid, hvis vedkommende ikke har præcise oplysninger om årstallet. - For arkivet betyder det mindre slid på kopierne af kirkebøgerne.

Samvirket

Arkiverne i Storstrøms amt støtter hinanden på utallige måder. Idéer og hjælpeforanstaltninger aftales på de møder, vores amtsorganisation LASA arrangerer. Støtten kan være af praktisk art, hjælp med indlæsning på EDB, udveksling af læseapparater til microfilm og microfiche, eller bare et besøg hos hinanden, som kan virke meget inspirerende for begge parter.

Mødet med andre arkivfolk giver også anledning til en sammenligning af de lokale mæssige og økonomiske vilkår, som den lokale kommune kan tilbyde. Det er sommetider hårrejsende, hvad frivillige arkivfolk finder sig i. Generelt bør det dog noteres, at kommunalbestyrelserne udviser en stigende forståelse for, at hvis materialet til lokalsamfundets historie ikke reddes **NU**, vil det gå tabt for stedse.

Fremtiden

Fremtidens værktøj for de lokalhistoriske arkiver er EDB. Ikke så få arkiver i amtet har allerede anskaffet computere med visse centralt udviklede programmer. Andre har med stort held lavet deres egne programmer. - Så følger det langvarige og tidskrævende arbejde med at overføre registreringsbladernes oplysninger til disketter.

Og endnu lidt fremtidsmusik: Det er jo i dag muligt at overføre billeder til EDB-mediet. Men det er også dyrt og tidskrævende, så det bliver nok først næste generation af arkivmedarbejdere, der kan gennemføre det. - De har til gengæld den ballast fra fortiden af materialer og erfaringer, som forgængerne har samlet med så stor entusiasme og uhyre beskedne økonomiske midler fra det offentlige. - Det er ikke nogen ringe arv at efterlade sig.

Landskabsmaleren THORALD BRENDSTRUP på Lolland

Af Henrik Hertig

Blandt de malere, der havde øje for den lollandske skønhed, blev Brendstrup nævnt i Henrik Hertigs smukke artikel om maleren Claus Anton Kølle i årbogen for 1992. Thorald Brendstrup, der fik sin gang på Søholt, var således den første maler, der fremviste lollandske motiver på Charlottenborgudstillingen i København. I Hertigs overvejende biografiske artikel bringes her stort set, hvad man uden for specialisterne kreds i dag ved om denne ikke særlig kendte, men habile landskabsmaler. Henrik Hertig, som er fhv. rektor og tidligere leder af kunstmuseet i Maribo, vil desuden kunne huskes for sin fine, lille afhandling om Theodor Philipsens billede fra Maglemer, bragt i årbogen 1994.

Thorald Brendstrup (1814-1883) hører ikke til de store i den danske kunsthistorie. Men han var med i den strøm efter Fader Eckersberg, der i 1840'erne og fremefter gjorde landskabsmaleriet til et selvstændigt »fag« ved Akademiet for de skønne Kunster med de lidt yngre kammerater som Johan Thomas Lundbye, P. C. Skovgaard og fynboen Dankvart Dreyer som foregangsmænd. Deres profet var kunsthistorikeren N. L. Høyen, som mandede de danske kunstnere til at søge fædrelandets ånd i dets historiske minder, dets folkelige liv og dets landskabelige natur. Det yndige land skulle skildres, til hver plet havde fået stemmer.

Og her nyder så Thorald Brendstrup det fortrin, at han blev den første til at skildre

Lollands yndigheder og dermed også den første maler, som nåede syd for Storstrømmen. Resultatet var at se på kunstkademiets officielle udstilling på Charlottenborg i 1845. Her optrådte Brendstrup med to arbejder: »Udsigt mod Søholt ved Maribo Sø« og »Aftenlandskab ved Maribo Sø«, begge tilhørende en Fru Kierkegaard. Lad os først se på hende og så på maleren, der i tidens fylde skulle blive hendes svigersøn.

Elisabeth Caroline Kierkegaard var enke efter den københavnske silke-, ulden- og klædekræmmer Laurits Christensen Kierkegaard (1786-1836), som fem år før sin død havde erhvervet godset *Søholt* ved Maribo Søndersø. Denne besiddelse afhænde-

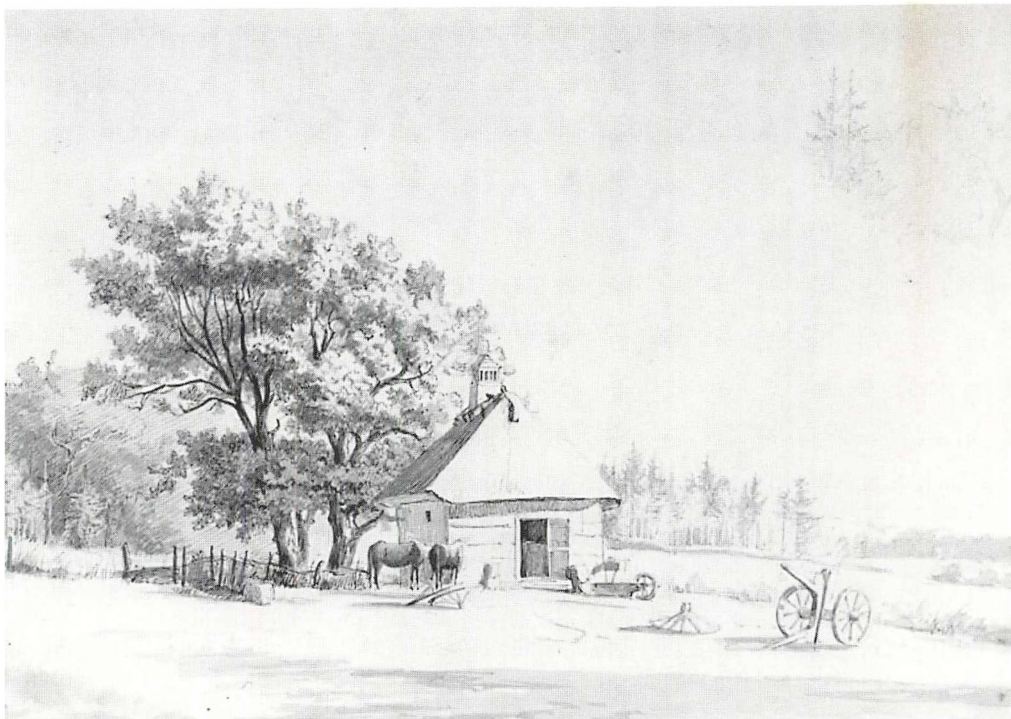

Fig. 1: Landskab med en smedje. Blyant, pen m. sort blæk, pensel m. grå lavering. 206 x 261 mm. Den Kgl. Kobberstiksamling.

de silkehandlerens bo i 1852 til etatsråd Laurits Jørgensen på *Søllestedgaard*, men fru Kierkegaard holdt til på *Søholt* en del år endnu med datteren *Pauline Regine*, der var født i 1834. Som nævnt blev hun senere, i en alder af 21 år, gift med den 22 år ældre landskabsmaler, som hun da også kom til at overleve i hele 40 år.

Og så vor hovedperson, *Thorald Brendstrup*. I tidens løb har en række autoriteter været lidt uenige om hans fødselsdato og fødested, men kunsthistorikeren Henrik Bramsen har ganske vittigt hævdet, at fødestedet antageligt var Sengeløse! Der-

imod hersker der enighed om, at barnet blev døbt den 25. maj 1812 i Fjenneslev kirke med de tvende tårne, romantikernes fejrede fødested for Asser Riigs berømte tvillinger Absalon og Esbern Snare. Navnet Thorald har da også klang af sagn og saga. - Thoralds fader var - nok mere prosaisk - tømremester, men som sådan også møllebygger, hvad der måske kan være en slags forklaring på den nyfødtes færd fra Sengeløse over Bjerget ved Roskilde til Fjenneslev.

Da Thorald voksede til, kom han i lære som porcelænsmaler på Den kgl. Porcelænsfabrik og tog samtidig undervisning i

Fig. 2: En dam i Søholts have. Olie på papir sat på lærred. 28 x 36,5 cm. Betegnet fn. th. »Søholt 1845 TB« (monogram). Storstrøms Kunstmuseum.

dekorationsmaleri på Kunstakademiet, hvor han blev optaget som 14-årig i oktober 1826. Men da han i 1835 debuterede på Charlottenborgudstillingen, var det som landskabsmaler med et »Parti ved Issefjord. I Baggrunden Frederiksværk. Morgenbelysning.« Og til sin død i 1883 optrådte Thorald Brendstrup, til forskel fra de nævnte yngre akademi-kammerater og den lidt ældre samtidige Chresten Købke, udelukkende som landskabsmaler.

Foruden disse velkendte samtidige fæller på Akademiet må han også nok have stiftet bekendtskab med den 6 år ældre Niels Christian Kierkegaard (1806-82),

der i 1820'erne var elev her og i det følgende tiår udstillede enkelte landskabsmalerier. Bedst kendt er N. C. Kierkegaard dog for sin portrættegning af fætteren Søren fra 1838, og i det hele taget virkede han i en menneskealder mere beskedent som tegnelærer ved Landkadetakademiet og andre skoler i hovedstaden. Han var søn af en anden silke- og klædehandler end ham, der erhvervede Søholt, men de forskellige slægter af jysk afstamning og med samme erhverv i Kongens København har selvfølgelig omgåedes hinanden. Så mon det ikke er gennem N. C. Kierkegaard, vi skal søge vor landskabsmalers

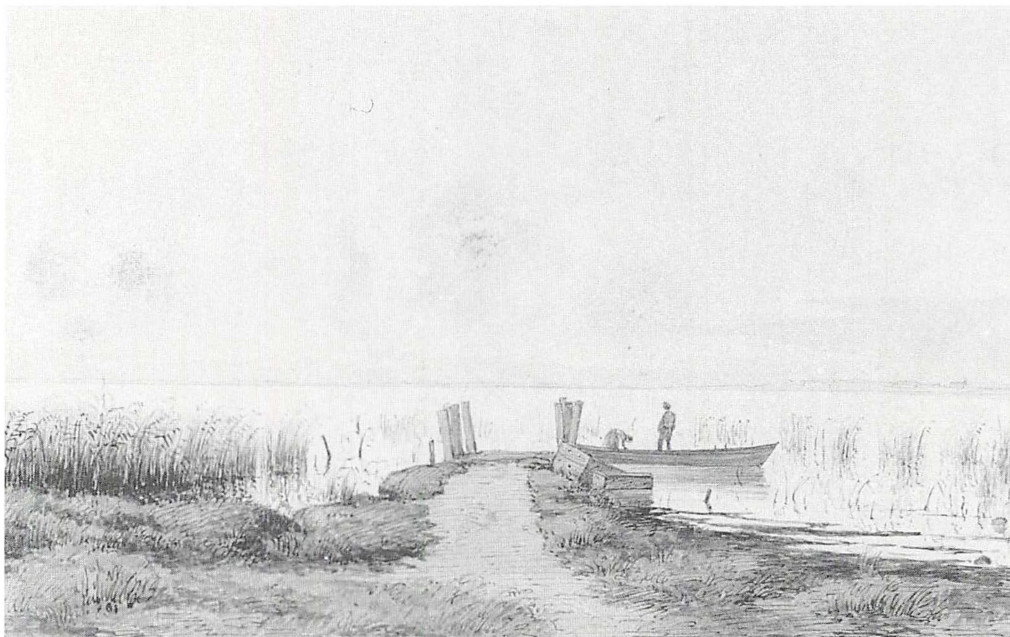

Fig. 3: Aften ved Maribo Sø. Tegning med bly, pen og tuschlavering på brungråt papir: 150 x 233 mm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

bekendtskab med fruén på Søholt, hvis svigersøn han senere skulle blive?

Holder vi os nu til det mere sikre, møder vi i »Fortegnelse over danske Kunstneres Arbejder på de ved Det kgl. Akademi for de skjønné Kunster i Aarene 1807-1882 afholdte Charlottenborg Udstillinger, samlet og udgivet af Carl Reitzel, Kjøbenhavn 1883« igen i 1846 Thorald Brendstrup med en »Udsigt over Maribo Sø« og »En Herregaards Smedje ved Søholt paa Lolland«. Om det første af disse billeder skulle være identisk med det som nr. 26 i Lolland-Falsters Kunstmuseums katalog af 1975 anførte lille (19 x 26,4 cm) maleri, lader sig des-

være ikke konstatere, for en lokalbegejstret liebhaver har stjålet det fra den »faste« ophængning i 1980! Kun den tomme ramme blev senere fundet. - En smule bedre stillet er vi nok m.h.t. herregårdssmedjen; ganske vist kendes maleriet ikke, men blandt den snes tegninger, som Statens Museum for Kunst erhvervede fra Brendstrups dødsbo i 1883, findes et »Landskab med en Smedje«, og det er da nærliggende at opfatte denne tegning som en skitse til det udstillede maleri, der også denne gang tilhørte fru Kierkegaard - ja, den mulighed kan vel ikke helt udelukkes, at det udstillede »arbejde« netop kun har været tegningen. I hvert fald gengiver vi den her som fig. 1!

Fig. 4: *Partie ved Mariebo. Farvelagt litografi 1856. 296 x 380 mm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

Ikke anført i Reitzels fortegnelse, men til gengæld signeret med monogram TB og betegnet »Søholt 1845« er til gengæld det maleri af et haveparti med en dam, som stadig kan ses ved Søholt. Det blev erhvervet til kunstmuseet i Maribo i 1979 og må i dag betragtes som dettes smukkeste vidnedsbyrd om Brendstrups virke på Lolland.

Det nuværende *Storstrøms Kunstmuseum* i Maribo var som bekendt indtil 1965 en afdeling af det kulturhistoriske Stiftsmuseum, og ved delingen har sidstnævnte beholdt en del skilderier af særlig topografisk interesse, deriblandt også en tegning, som forneden bærer påskriften »20/11 tilf.

Billedhugger Meyer/ Aften ved Maribo Sø/ Th. Brendstrup 45«. Den slags tegninger er velkendte: Når Kunstforeningen i København indkøbte malerier til bortlodning blandt medlemmerne, skulle kunstneren aflevere en tegning af sit værk til foreningens arkiv; tid efter anden er disse tegninger vandret videre og nogle havnet i de offentlige samlinger. Det ligger da meget nær at antage, at Stiftsmuseets tegning viser os det »*Aftenlandskab ved Maribo Sø*«, som Brendstrup udstillede på Charlottenborg 1845 og fra den første ejer er gået videre til fru Kierkegaard. - Hvis da ikke maleren har udført en replik til hende, for gentagelser eller variationer af mo-

Fig. 5: Udsigt fra Sundby på Lolland over Guldborgsund til Nykøbing Falster. Olie på træ. 21 x 29,4 cm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

tiverne hørte dengang som nu til den kunstneriske produktion.

Det viser Stiftsmuseets farvelagte litografi med påtrykt titel »Parti ved Maribo« og oplysningerne »Th. Brendstrup pinx. A.Nay lith.« samt »Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.« med tilføjet eneret. Billedet er altså indgået i den serie litograferede prospekter, som det anførte firma udsendte i 1856. Her er domkirken - til forskel fra tegningen, der har den yderst tilhøjre i horisontlinien - rykket på plads i midten af billedet, bag nogle ubevoksede mudderbanker, som må antages at være nuværende Mindsten med campingplads og roklub. Motivet er i så fald snarere

set fra Kidnakken end fra Hestø, som man hidtil har ment.

Den nævnte serie prospekter fra danske egne er udtryk for den popularisering, der hurtigt blev landskabsmaleriet til del. Den tyskfødte Alexander Nay var en særdeles ferm medarbejder ved udførelsen af sådanne farvelitografier både hertillands og i Sverige. Men forlæggene blev gerne leveret af de »rigtige« landskabsmalere, som herved fik deres navn ud til et større publikum tillige med et ekstra honorar. Således har Thorald Brendstrup også leveret det malede forlæg til Nays litografi af Nykøbing Falster set fra færgestedet i Sundby

Fig. 6: *Parti fra Maribo Sø*. Olie på lærred. 34 x 47 cm. Bet. fn. th.: TB (monogram) 45. Storstrøms Kunstmuseum.

over Guldborgsund med en livlig vrimmel af småbåde, sejlskibe og et par hjuldampere. Forlægget er et lille oliemaleri på en træplade - sådan som det kunne udføres i låget af en malerkasse - og næppe beregnet til at leve videre som et selvstændigt værk. Men det er det kommet til og er i guldramme havnet i Stiftsmuseets topografiske billedsamling. Til trods for dets stærkt krakelerede tilstand afbilder vi denne original som fig. 5 og lader Nays litograferede gengivelse fra 1856 følge til slut som fig. 7.

Thorald Brendstrup deltog for sidste gang på Charlottenborg året før sin død med to

danske og to italienske landskaber. Ikke mindst hans italienske motiver synes at have opnået gode priser på deres vej til borgerskabets stuer. Med et landskab fra Lolland optrådte han for næstsidste gang i 1853 med »*Forårslandskab ved Søholt paa Lolland. Morgen.*«, der blev købt af *Kunstforeningen* for 50 rigsdaler.

Sidste gang han førte Lolland frem, var det følgende år, 1854, med et »*Parti i Søholts Have*«. - Kan det have været en gentagelse af maleriet med dammen fra 1845 - eller netop det, der først nu blev taget frem?

Vi lader spørgsmålet svæve i luften over vor sidste gengivelse: Thorald Brendstrups

Fig. 8: NYKJØBING paa Falster. Litografi i to farver, 201x281 mm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

lille, i farven sarte og fine forårsudsigt fra Søholts trætoppe over Søndersø mod Maribo, som har fået lov til at forblive i kunstsamlingen, hvortil det i 1923 blev anskaffet af amtsforvalter Holck.

Efterskrift

Jeg skylder museumsinspektør Thomas W. Lassen en varm tak for hans interesse for mit arbejde på sporet af Thorald Brendstrup. Ligeså takker jeg Københavns Stadsarkiv for hjælp til identificeringen af L. C. Kierkegaard, som ikke er med i Dansk Biografisk Leksikon.

Som kuriosum kan endelig nævnes, at Reitzels anf. værk fra 1887, altså året efter kunstnerens død, har ham som »født i Fjenneslev 25de Maj 1814«, mens Ch. A. Beens biografi i Danmarks malerkunst I, 1902, anfører fødestedet »Cathrinebjerg Roskilde 25de Maj 1812«. Siden fremdrog Henrik Bramsen vor maler af glemslen i sit værk »Landskabsmaleriet i Danmark 1750-1875« fra 1935 og tilføjede i Weilbachs Kunstnerleksikon I fra 1947 »F. 25. Maj 1812, antagelig i Sengeløse«, hvad han så også gentager i DBL 1979 og Weilbach I 1994.

»Den gamle historie!« - og et skifte.

Af Henning Christensen

Denne lille artikel er et godt eksempel på, hvordan en kirkebogsnotits kan lukke op for et større efterforskningsarbejde, der til sidst giver pote: Situationer og personer træder levende frem, et tidsbillede tegner sig på godt og ondt, som det sker her. Henning Christensen er prokurist, og, som det vil fremgå af det følgende, tillige ivrig slægtsforsker i sin fritid.

I min søgen efter en forfader, som jeg bestemt mente var født i Skørringe sogn, skuffede det mig i et par år, at jeg ikke kunne finde hans dåbsindførsel i Skørringe kirkebog.

Han hed Henrich Rasmussen og var født i 1786 eller 1787, hvis ellers senere aldersangivelser passede. Hans faders fornavn kunne efter tidens navneskik forventes at være Rasmus, - hans eget fornavn kunne være en bedstefaders navn, hvilket jo ikke var ualmindeligt dengang. Det var, hvad jeg i den første søgning havde at gå efter.

Én dag på Landsarkivet bestemte jeg mig for at gennemgå kirkebogens indførsler meget grundigt, - dette virvar af indførsler af dåb, konfirmationer, vielser og dødsfald ind imellem hinanden, - og pludselig ser jeg under en indførsel af en begravelse i 1787:

»3. Søndag efter Hellig 3 Konger blev Abelone Henrichsdatter begravet gl. 34

Aar. Hun døde strax efter at hun var forløst med hendes 2de uægte Børn - en Søn og en Datter. Bemeldte 2de Børns Daab, som strax efter Fødslen blev hiemedøbt, blev samme Søndag stadfæstet. Sønnen, som var kaldet Henrich, blev baaren af Jordemoderen Johan Rasmussens Hustru i Brandstrup. Datteren, som var kaldet Maren, blev baaren af Johanne Henrichsdatter tienende Peder Hansen i Taarebye. Faddere vare Peder Hendrichsen i Obager, Jens Hendrichsen tien. Rasmus Friderichsen sammesteds, Hans Rasmussens Hustru og Christen Pedersens Hustru i V. Schørringe. Til Barnefader til de 2nde Børn blev udl. Rasmus Christensen, forhen Ladefoged paa Christianssæde, nu opholdende sig i Schodsebølle hos Rasmus Hvid.«

Her var vist, hvad jeg søgte!

Min nysgerrighed var naturligt vakt og efterlod en række spørgsmål: Hvad efterlod den stakkels Abelone sig foruden børnene? - Hvem tog sig af dem? Og hvad kunne man finde, om den anførte tidligere

ladefoged og udlagte fader Rasmus Christensen? - Grevskabet Christianssædes retsprotokoller gav svarene i referaterne af et par lange skifteretsmøder og tre retsmøder med en måske lidt overraskende dom som udgang i faderskabssagen.

Som det fremgår af kirkebogstilsførslen blev børnene fremstillet i kirken og dermed hjemmedåben stadfæstet samme dag som moderen blev begravet, søndag den 21. januar 1787. Den ene gudmoder synes at være Abelones søster Johanne Henrichsdatter og blandt fadderne nævnes Jens Hendrichsen, som skifteprotokollen senere bekræfter, er hendes broder

Som skiftemyndighed måtte grevskabet på Christianssæde tage vare både på boets efterladte ejendele, og de umyndige børn. Allerede den næstfølgende onsdag den 24. januar møder derfor skifteforvalteren fra Christianssæde op sammen med to bymænd som vidner og vurderingsmænd for på sit herskabs vegne at foretage en vurdering af det efterladte bo, som forefindes i en »*Jernbeslagen Kiste med laas og nøgel*« - indeholdende diverse gangklæder. »*I rede Penge ikke meere end 8 skilling*«, hedder det i skifteprotokollens opgørelse af boet, der i alt er vurderet til 30 rigsdaler.

Da den udlagte barnefader Rasmus Christensen trods indkaldelse til skifteforretningen ikke er mødt frem, besluttet det at sælge boets effekter ved en offentlig auktion ni dage senere ved kyndelmisse, fredag den 2. februar.

At vurderingsmændenes skøn over boets værdi havde været forsigtigt fremgår af, at auktionen indbragte over 50% mere end vurderingen.

Interessant er her naturligvis auktionsprotokollen, som i detaljer nævner hver en-

kelt genstand, hvilken pris de blev solgt for, og tillige hvem der købte dem. Vi får således en oversigt over effekternes art og dermed indblik i, hvad en sådan ældre, enlig tjenestepige kunne have i sin klædeskiste. - Og hvad var så det?

Ja, efter vore dages målestok naturligvis ikke ret meget ud over klæderne, der - som vi skal se - ikke var så få af. Auktionsens hovedstykke er dog ikke tøj, men den jernbeslagne egekiste der går for et bud på 4 rdl 3 mr 9 sk. - Derefter følger et finere blåt kalmank-skørt dvs. et uldent eller halvulent stof med blank overflade til 1 rdl 4 mr 2 sk. - Længere nede på auktionslisten finder vi blandt de dyrere beklædningsstykker f.eks. 1 katunskåbe med sølvhager, dvs. af bomuldsstof og formentlig til at lukke med et sølvspænde, - 1 sribet kamelots bole, et livstykke af kamel- eller gedehår (kunne også være halvuld og halvsilke, undertiden med indvævet metaltråd). - I øvrigt udgøres gangklæderne af ikke mindre end

7 skørter - 9 trøjer - 2 finere smykket livstykke - 1 klokke, (skørt og liv er syet sammen) - 29 simple livstykke, dog heraf de 6 kantet med kniplinger - 6 forklæder - 5 tørklæder og yderligere til hovedbeklædning: 12 korsklæder, 2 skovhætter (små runde huer) og noget så fint som en damaskeshue og dertil ikke mindre end 7 forskellige huer af forskellig farve med eller uden bånd eller broderier. - Til finere brug: 2 par handsker, hvoraf det ene par er hvide og 3 par manchetter. - Strømper og sko har det været småt med: 3 par strømper og kun et enkelt par sko og dertil et par tinsølvspænder, - det er alt!

Af sengeklæder er der kun et lagen og af andre brugsgenstande 2 servietter og et par halværmer. Derudover har der af teks-

tiler kun været forskellige stykker tøj, heraf en del kramlærred, dvs. købt stof, nogle nøgler tråd og garn, en del gamle klude og endog en pose pjalter, solgt for 15 skilling.

Beskedent er også hvad der findes af andre brugsting:

en sykurv - nogle æsker - 3 små glas (snapseglass) - 3 sorte flasker med dråber - 1 vindepen 1 ragekniv - 1 spejl - 1 ren kam - en messingrive (til kirkegården?) - 2 salmebøger - 2 andre bøger

Det hele indbragte tilsammen 48 rigsdaler 4 mark og 11 skilling. Herfra skulle fratregges auktionssalær og andre udgifter, som beløb sig til ca. 21% af det indkomne nemlig 10 rigsdaler 1 mark 9 skilling. Auktionens udbytte blev derfor 38 rdl 3 mr 2 sk.

Men inden skifteretten kunne afslutte sit arbejde, skulle faderskabet fastslås. Fjorten dage efter auktionen indkaldes derfor den udlagte barnefader Rasmus Christensen, - nu nævnt som landsoldat, - til retsmøde fredag den 16. februar i grevskabet Christianssædes birkeret. Det sker under forsæde af birkedommer og skriver C. D. Dall og i overværelse af 7 stokkemænd, hvoraf de to tillige er stævningmænd.

Faderskabssagen er her på myndighedens vegne rejst af forvalteren på Christianssæde, som - da Rasmus Christensen benægter at være børnenes fader - begærer sagen udsat i tre uger for at fremskaffe vidne imod ham. Af samme grund får Rasmus Christensen ikke pålagt at sværge sig fri og derved afslutte sagen.

I retsmødet den følgende 9. marts møder forvalteren derfor frem med et vidne, jor-

demoderen Else Jensdatter, der bistod ved fødslen af de to børn. Af hendes forklaring fremgår det, at Abelone uden andres nærværelse alene over for hende havde udlagt Rasmus Christensen som barnefader, men at hun samtidig forbød jordemoderen at røbe det. Men dermed er hendes vidnepligt endnu ikke afsluttet. Den indstævnedes Rasmus Christensen fremlægger nu en underskrevet erklæring, af hvis indhold vi kan gætte os til en del, i den efterfølgende videre afhøring af jordemoderen.

For her må hun indrømme, at over for den forsamling af kvinder, der havde været tilstede omkring den fødende, havde Abelone først udlagt en ukendt mandsperson, men da kvinderne herved gav sig til at le og derpå i stedet nævnte Rasmus Christensen som faderen, udviste jordemoderen dem alle fra stuen. Hun truede derpå Abelone med at ville tilkalde præsten, hvis hun ikke straks sagde sandheden, hvorefter Abelone så dernæst udlagde Rasmus Christensen med tilføjelsen om det allerede nævnte forbud. Med denne vending i sagen og de dermed forbundne nødvendige »pro et contra« overvejelser beslutter birkedommeren derfor, at sagen først skal optages til doms 14 dage senere.

Under domfældelsesproceduren fredag den 23. marts underkender birkedommer Dall indledningsvis jordemoderens vidneudsagn med henvisning til tvivlen om, at kvindernes latter på det tidspunkt, hvor Abelone har fødselssmerter, virkelig skulle have udløst den situation, hvori hun bringes til at afgive sin sidste, tvungne bekendelse om faderskabet.

Desuden er jordemoderen hertil eneste vidne, hvad Chr. V.'s Danske Lov udtaler sig meget tydeligt om i l. bog, xiii cap., 1: »Vidner ere ej mindre end to Personer;

overensstemmende, og udi een Ting.« Og ydermere anføres det i protokollen, at både loven og praksis i birket peger på, at bekendelsen bør ske »..*bastantlig og vidnefast af den til Barne Fader udlæggende Persohn.*« - Herefter inddrages fra det følgende kapitel 14 den næste præmis. Kapitlets stk. 6 fastslår nemlig, at benægtelsesed ikke må bringes i anvendelse, hvor der ikke foreligger en vis formodning om, at den sigtede er skyldig. Det bruger man her - lidt overraskende - p.g.a. afvisningen af jordemoderens udsagn. Dermed er dommens præmisser lagt til rette. Det kendes således for ret, at da Rasmus Christensen ikke kan pålægges benægtelsesed, og da først udlagte (ukendte) ikke har været stævnet og taget til genmæle, bør Rasmus Christensen være fri for tiltale. - Barnefader eller ej, det oprindeligt bedste vidne er for altid tavs!

Tilbage stod afslutningen af skiftesagen, og der skulle gå måneder, inden man kunne komme så vidt. Ligesom i dag tog det, trods sagens ringe omfang også dengang ret så lang tid, inden den kunne bringes til ophør. Det sker så endelig ved mødet lørdag den 3. november samme år.

I mellemtiden er den ene part i skiftet, den spæde datter, død. Som formynder for den tilbageværende søn, Henrich, nævnes morbroderen Jens Hendrichsen, som også i sin tid stod fadder.

Skønt Rasmus Christensen har dom for, at han ikke skal tilregnes faderskabet, synes skifteforvalteren ikke at være i tvivl om sagens rette sammenhæng. For i sin redegørelse for den efterladte drengs fremtidige forsørgelse, undser han sig ikke for at omtale Rasmus Christensen som den udlagte barnefader, der ikke har villet tilstå sin forbrydelse og heller ikke på nogen måde har bidraget til barnets

opdragelse (underhold). Ganske vist nævnes dommen af 23. marts og dermed frafaldet af forsørgeransvaret for Rasmus Christensen. Øjensynlig opfatter skifteforvalteren det mere som et moralsk eller økonomisk problem end et retsligt, fordi forsørgerbyrden derved falder over på hans eget herskab og, som det nævnes, derfor også burde have kompensation i dødsboet for sine såvel hidtige som fremtidige udlæg. Derefter kunne man tage fat på boopgørelsen. - Boets indtægt ved auktionen var jo 38 rdl 3 mr 2 sk.

Videre var »Stervboens Giæld og Besværing saaledes at opgiøre:

1. *Anmeldte Skifte Forvalteren at have udbetalt for den Afdøde Abelone Hendrichsdatters Liig Kiste 2 - 0 - 0 Ligeledes til at bekoste Børnenes Daab ect. 1 - 5 - 8 og til det afdøde Pigebarns Jordelse m.v. 1 - 40*
2. *Fordrede Else Jordemoder i Brandstrup for at Betiene Abelone Hendrichsdatter samt at passe Børnene i 3 Dage, da de blev udsat til Forsørgelse hos Fremmede 1 - 30*
3. *Fordrede Peder Baltsers Kone i Wester Schiørringe for Linnet og Svøb til Børnene samt for at vaage hos Dem 5 Nætter 2 - 1 - 0*
4. *Skiftets Omkostning I Ark Stemplet 18 Tillysningens Penge ved Tinget 1 - 6*

Videre var efter Tilspørgsel ikke at anføre Stervboen til Udgivt, altsaa beløber Stervboens heele Besværing til 9 - 4 - 6 Naar samme fradrages Stervboens Indtægt, som er 38 - 3 - 2 bliver til Arv til Børnene (barnet) 28 - 4 - 12

hvilke Tjve og Otte Rigsdaler Fiire Mark og Tolv Skilling Skifte Forvalteren mod-

tog for at indsætte i det Høje Grevelige Herskabs Casse, men da Høje bemeldte det Høje grevelige Herskab besørger dette umyndige og spæde Barns sømmelige Opdragelse, saa vil de derved foraaarsagende Udgivter i sin Tiid komme Barnet til Afdrag i sin Arv for saa vidt samme maatte tilstrække..« - der skulle sandelig ikke gives ved dørene!

Og dermed sluttede så foreløbigt dette lille strejftog ind i fortidens sociale forhold og forsøgene på at tyde menneskenes liv bag de knappe notater, - udløst af en enkelt kirkebogstilsførsel hin dag på Landsarkivet.

Og drengen Henrik, som var indgangen til det hele, - ja, han beholdt efternavnet Rasmussen gennem hele sit liv og døde som husmand i Skørringe i 1836.

Moderen, Abelone, der ud fra tidens moralopfattelse i et officielt notat fik hæftet »et løst og ledigt quindemenneske« på sig, døde fra det hele! Fra drillerierne, fra skammen, - at stå offentligt skrifte i kirken. Hun tog en hemmelighed med sig i graven, men hun efterlod ved sit »brøde« og sin død i forbindelse med den os andre muligheden for at få et lille indblik i tidens retsvæsen og behandling af de svage på samfundets nederste trin.

Skovfesterne på Nordfalster

Af Frank V. Nielsen

En hel del ældre læsere vil sikkert nikke genkendende til én eller flere af de efterfølgende beskrivelser af skovballer, lystigheden og dansen i sommernatten på det udlagte dansegulv. Forfatteren, der er planlægningssekretær ved Nørre Alslev kommune, drager her med en buket af uddrag fra erindringer en linie fra det spæde demokratis første folkelige møder i midten af forrige århundrede til de mere kommercielt prægede skovfester og deres endeligt, stort set, gennem de sidste 40 år. Artiklen afrundes med et erindringsbillede af en fortryllende sommernatsstemning fra et bal i Sundby Nordskov omkring 1910.

Gennem mere end hundrede år - fra omkring 1840 til op i 1950'erne - var skovfesterne en meget populær sommerfornøjelse. De udviklede sig sideløbende med de store folkemøder, som startede i Jylland og derfra bredte sig til hele landet. Steen Steensen Blicher har fået æren af at være den, der stod bag det første folkemøde i Danmark.

Det fandt sted på Himmelbjerget i 1839, og det var tanken, at det skulle være en slags olympiske lege med både sportslige og kulturelle indslag. Det blev til fem folkemøder på det sted.

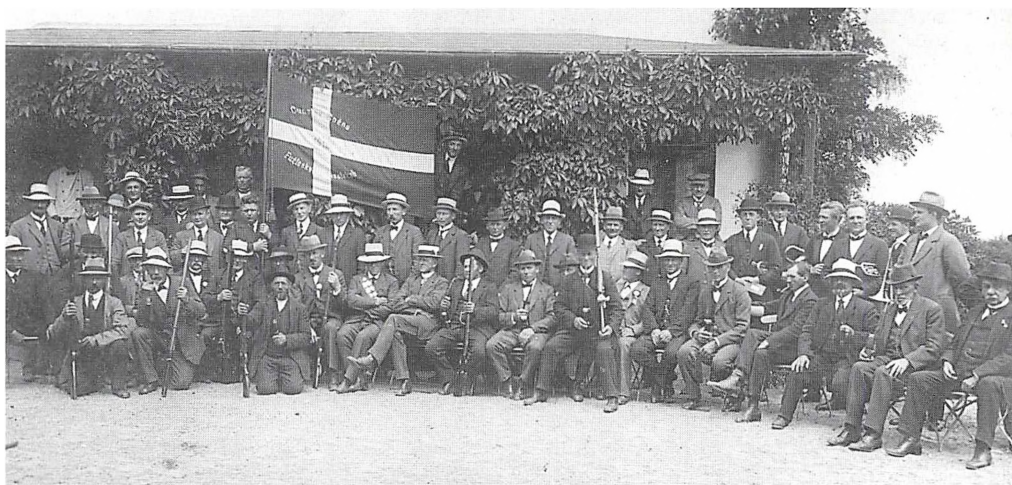
I 1844 blev holdt et andet stort møde på Skamlingsbanken, hvor Grundtvig holdt sin berømte tale, der gav stødet til den danske folkehøjskole. Rødding Højskole blev oprettet samme år med Johannes Wegener som dens første forstander. Han blev kun kort i denne stilling og blev derefter sognepræst i Halsted på Lolland.

Det blev derfor - ikke mærkeligt - ham, der holdt hovedtalen ved det første folkemøde på Lolland-Falster.

Folkemøderne blev afholdt på åbne steder i landskabet, medens skovfesterne - som navnet siger - fandt sted i mere lukkede omgivelser. En undersøgelse af kildematerialet for et afgrænset område som Nordfalster viser, at der her i så at sige samtlige større og mindre skove har været arrangeret skovfest på et eller andet tidspunkt og ofte tilbagevendende gennem en lang periode.

De første skovballer

Egentlige skovballer begyndte formentlig at dukke op i første halvdel af 1800-tallet. I artiklen »Bonderøret på Lolland-Falster 1842-46« i Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog 1950 skriver Rasmus Nielsen således om et møde i 1844:

Gundslev Sogns og Omegns Fugleskydningsselskab fra 1924.
Nr. Alslev kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

» Borchers Skytte oplæste en interessant »Opsats« om de her på Falster saa hyppige Skovballer, som fordærvede Sæderne. Han advarede alle Forældre og Husbonde mod at tilstede de dem betroede Unge Adgang til saadanne skadelige Forlystelser.«

Ældste efterretning fra Nordfalster er at finde i Lolland-Falsters Stiftstidende af 28. juni 1839:

»Det første Skovbal i Tvede Skov vil, hvis Veirliget tillader det, blive afholdt Søndag Aften den 30te dennes.«

Af avisens senere udgaver fremgår imidlertid, at skovballet blev udsat til 7. juli, og at succesen blev gentaget 21. juli, 11. august, 25. august og 1. september. Uanset beliggenheden er der ingen tvivl om, at det var borgerskabet i Stubbe-købing, som her gik til skovbal.

Og når avisen ligeledes i 1839 skriver om skovbal i Bangebro Skov, så har det været for borgerne i Nykøbing. I sin novelle »Den røde Mand« fra 1850 skriver

Christian Winther således et sted om en søndag eftermiddag i august måned:

»De var Alle paa Vej til Borgernes Skovbal, som skulde holdes i Systofte Skov.«

Folkefesterne

Mourits Mørk Hansen fortæller i sine »Livs-erindringer« bragt i Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog 1975:

»I sommeren 1847 besluttede Immanuel Barfod og jeg at foranstalte en folkefest på Falster. En sådan var i 1846 holdt på Ravnsborg slotsbakke på Lolland, hvor der var talt vækkende ord navnlig af præsten Johan Wegener i Halsted.....

Festen holdtes den 8. september på Grundtvigs fødselsdag på Pandebjerg ved Ny Kirstinebjerg, et dejligt sted i Ønslev ved Guldborgsund. Der var trykte sange, Barfod og jeg holdt hovedtalerne, og stemningen var ypperlig. Vi talte begge frihedens sag.... (I stedet for Monrad kom) Wegener og talte kraftigt om den

slesvigske sag.... Der var både kaproning, væddeløb og fyrværkeri, men festen afsluttedes med et gyseligt regnvejr. Denne vellykkede folkefest er siden bleven efterfulgt af mange lignende» (sammendrag).

Mourits Mørk Hansen, hvis far var præst i Ønslev-Eskilstrup i årene 1827-53, blev i 1848 valgt ind i Den grundlovgivende Rigsforsamling, og han var for øvrigt også én af initiativtagerne til plantningen af Grundlovskastanien i Ønslev præstegårdshave 5. juni 1849. I 1850 forlod Mørk Hansen landsdelen, men havde altså forinden været med til at lægge grunden til de senere så populære grundlovsfester.

Grundlovsfester og politiske møder

Anders Poulsen, der blev født i 1847, fortæller i sine »Livserindringer« (1922):

»De første Grundlovsfester, som jeg kan mindes, blev som regel afholdt i Gaabense Lystskov. Festen tog gerne sin begyndelse kl. 3 med Afholdelse af Taler fra en dertil anbragt Talerstol af de indbudte Talere og Afsyngelse af forskellige Sange, forfattede i Dagens Anledning. I Skoven var nedlagt et eller to Dansegulve, hvor Ungdommen morede sig den efterfølgende Nat. Henimod Midnat blev der undertiden afbrændt et lille Fyrværkeri paa en lille Holm beliggende lige ud for Gaabense Færgegaard. Til disse Fester strømmede der Folk sammen fra de forskellige Egne paa Falster.«

Helene Strange skriver i artikelsamlingen »Den ældste generation« (1933-37):

»Skerne Skov har fra tidligere Tider nydt Æren af at være Samlingssted for nogle af de første Skovfester og politiske Møder, som er afholdt paa Nordfalster. Ole Petersen, der er født 11. marts 1855 i en af Skerne-Gaardene, fortæller herom, at han som Barn var med til adskillige af disse Skovbatter, som da var en meget

stor Begivenhed. Ophavsmanden til dem var en lille vanfør Skræder, som foruden Professionen ogsaa drev lidt Høkerhandel dér i Byen. Tidligere havde man i Skerne ligesom i alle andre Byer gaaet til Gilder og Leg rundt om i Gaardene og moret sig dér paa gammelkendt Vis, men nu kom Skovbatterne - det var noget nyt, som der kom til at staa hel Glans om. Bønderne kørte alt, hvad Skræderen skulde have kørt af Dansegulve og Telte og forskellige andre Ting, og de unge Piger bandt Kroner og Kranse og Guirlander i lange Bannere og mødte op om Aftenen før Ballet skulde holdes. Alle blev saa trakteret med Kaffe, og der var Feststemning over hele Forberedelsen. Skovballet begyndte allerede kl. 2 om Eftermiddagen, og den gamle Skræder aabnede selv Dansen og svang sin Dame af Hjertenslyst; derefter var der et Par Timers Fri Dans for Børn. Ogsaa de Gamle mødte tidligt paa Dagen for at se paa Børnene og snakke sammen, og naar der var syslet hjemme i Gaardene, myldrede de Unge frem i stort Tal. Et Skovball i Tresserne var en Begivenhed, som nok skulde kunne trække Folk«.

Have- og skovbatter

I en samtale med Helene Strange fortæller Johan Jensen, Hullebæk ligeledes om tiden umiddelbart efter 1860:

»Havebatter og Skovbatter havde nu ogsaa begyndt at komme paa Mode, og for de Unge Eskilstrupper var der særlig Skovbatterne i Oustrup Præsteskov og Nr. Kirkebyskoven. De sidste holdtes af den gamle Skovfoged Henning Hansen, der altid saa mildelig forsikrede, at han slet ikke holdt Festerne for sin egen Skyld, men bare fordi de Unge skulde have Lejlighed til at faa lidt Morskab. Man kendte altsaa ogsaa til at vise sin Næstekærlighed i forrige Dage!

Sommerbal i Holmeskoven ved Sakskøbing. Blyantstegning af Hans O. Andersen.

I Nebleskoven holdtes ligeledes Bal af en Sypige, der hed Jane Schrøder og var Lærerdatter, hvis Hus laa i en Udkant af Skoven.

Havebatter havde man hos H. P. West i Ønslev. Han havde begyndt med disse allerede i 60, og i 64 averterede han med, at alle, der havde været indkaldt til Krigstjeneste, maatte faa fri Dansebillet! Man faar herigennem Indtrykket af en smart Mand, der forstod sig paa Tidens Rørelser. Og for at alt kunde tage sig festligt ud til Ballerne, oliemalede han sit Stengærde, der var rejst mellem hans og Præstens Have. Priserne paa de forskellige Genstande, som kunde faas ved disse Baller, var ikke særlig høje, idet en Kop Kaffe med Brød til kun kostede 8 Skilling, og

det samme var Tilfældet for en »Knægt« og et Glas Toddy. Men de Unges Pengevatte rummede i de fleste Tilfælde heller kun Smaapenge«.

I samme periode holdtes også skovfester flere andre steder, hvoraf Helene Strange i sine optegnelser nævner Gundslevmagle Skov, Tårup Skov og Magleholm.

Sygekassefesterne

Den tidligere citerede Ole Petersen har til Helene Strange yderligere fortalt følgende om Skerne Skov:

»Den første egentlige Skovfest holdtes 1869 til Fordel for Gundslev Sogns Syge-

kasse. Gaardejer Lars Mortensen og gamle Lærer Hansen, Gundslev, ledede Mødet, hvor bl.a. den kendte Politiker I. A. Hansen var kommet til Stede som Taler. Store Gaver var skænket til Tombolaen, og Mængder af Mennesker strømmede sammen, saa det blev en Dag, som Skerterne ikke let glemte.»

H. C. Hansen skriver i »Historien om Sygekasserne« (1974) bl.a.:

»Sygekassernes fester var populære og samlede hele egnens befolkning. Kunne man møde op med en kendt folketingsmand som taler, blev tilstrømningen ekstra stor. I 1880erne lå det sådan, at politiske modstandere ikke mødte op til de politiske møder, hvis indbyderen var modpartens vælgerforening. Partierne aftalte derfor simpelthen, at sygekassen skulle indbyde til skovfest og politisk møde. Hvis sygekassen indbød, ville man gerne møde op. Det gav stor tilslutning til sygekassens fest og mange penge i kassen.

Enkelte steder byggede sygekasserne forsamlingshuse, men det var som regel ikke nogen succes. Derimod var det en ganske god idé med anskaffelse af dansegulve, som man kunne bruge til sygekassens egen fest, og som man kunne leje ud til andre foreninger.»

Stadager-Nr. Kirkeby Sygeforening kan nævnes som et godt eksempel på denne forretningsmetode. Foreningen holdt sine fester i Nørre Kirkeby Skov fra omkring århundredskiftet og indtil 1960 - og ligeledes i en kort periode indtil ca. 1910 i Sundby Nordskov. Foreningen udlejede både gulvplader og bænke samt gasolie-lamper til andre foreningers fester.

Skovballerne som forretning

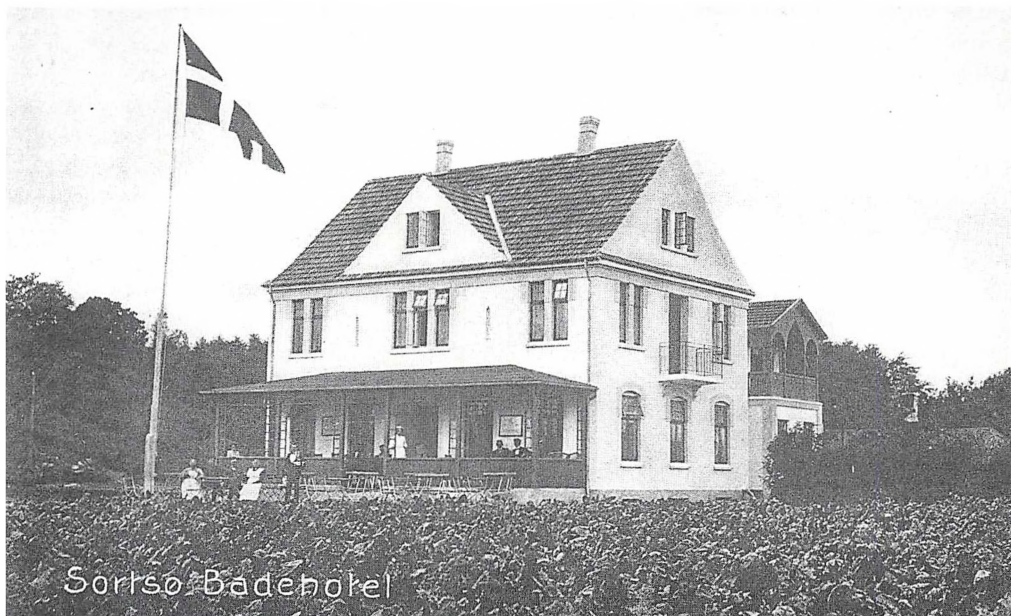
Særlig driftig i den henseende var Kippinge-Brarup Sogns Hundredemandsfore-

ning og Begravelseskasse. Den købte i 1907 en part af Alstrup Skov og opførte her en skovpavillon. Siden 1884 havde både Kippinge og Brarup Sognes Alderdomsforsørgelseskasse og Vestfalsters Fugleskydningsselskab holdt deres fester i skoven, og nu blev der i sommerens løb afholdt adskillige andre skovfester. Først og fremmest var der grundlovsfesten, og senere kom høstfesten til, men også andre fester arrangeret af forskellige foreninger.

Ved Hundredemandsforeningens skovfester indhentede man tilbud på de enkelte entrepriser som beværtning, cykelstald, garderobe og bilparkering samt studepladser, som kunne bestå af skydetelt og kraftprøve, is- og kagetelt, lykkehjul, boldkastning samt keglespil. Til gengæld sørgede festudvalget for pyntning af festpladsen samt musikken, der i mange år blev leveret af Ludvigsgens orkester.

Programmet ved grundlovsfesten bestod gerne af børnebal, fællesspisning, taler ved indbudte foredragsholdere og sluttelig bal for de voksne. Spisning og udskænkning foregik i pavillonen, - som eksisterede indtil 1995, - medens dansen fandt sted på et opbygget dansegulv i det fri.

Under krigen blev der ikke festet i skoven, men ved et møde den 19. maj 1945 mellem Kippinge-Brarup sogneråd og Vælgerforeningerne blev det besluttet at holde grundlovs- og nationalfest den 5. juni. Overskuddet blev i øvrigt fordelt mellem Vælgerforeningerne med 1/3 og Hundredemandsforeningen 2/3. - Ellers var det således, at skovens samlede overskud internt blev fordelt efter samme nøgle mellem Begravelseskassen og Hundredemandsforeningen. Skoven i sig selv synes ikke at have givet noget overskud, hvorimod man ud over festerne havde pæne indtægter ved udlejning af festpladsen samt af gulvplader, borde, bænke,

Sortsø Badehotel, prospektkort. Nr. Alslev kommunes Lokalhitoriske Arkiv.

lamper og flag til andre foreninger, restaurationer og til private. Denne foretagssomhed fortsatte indtil slutningen af tresserne, hvor skovpart og pavillon i 1969 blev solgt til Vestfalsters Skytteforening, som fortsat udlejer især gulvplader, men også borde og bænke.

Til mange af skovfesterne i begyndelsen af vort århundrede blev restaurationstelt med tilhørende køkkentelt udlejet af handelsmand Christian Andersen i Nørre Alslev. Han kørte også grejet ud på sit hestekøretøj aftenen før og foretog opstillingen, således at alt var klar til tidlig næste morgen, specielt i de tilfælde, hvor der var fugleskydning.

Sønnen Ejvind Andersen har fortalt nærmere herom i sine erindringer »Min barndom - Østzonen i Nr. Alslev« (ud-

sendt 1983). Han har endvidere fortalt, at dansegulvet blev leveret af en mand, der boede ved Eskilstrup, og som forøvrigt senere også overtog udlejningen af telte. Og med hensyn til serveringen blev der indhentet tilbud fra de lokale købmænd, forsamlingshusværter eller hotelejere.

Især var der én mand, som så mulighederne i denne interesse for fest i det grønne. Det var Jens Adamsen, der havde et lille landbrug på en halv snes tdr. land ved Sortsø Skov. - Under indtryk af de udflugter, der så småt var begyndt at rette sig mod det skønne område, foretog han i 1910 en større tilbygning til det lille stuehus og indrettede her Sortsø Badehotel. I den tilgrænsende del af fredsskoven opførtes endvidere en skovpavillon. Ved de offentlige fester var der servering i pavil-

lonen, medens dansen foregik på åben estrade. Man havde sommerbevilling gældende for perioden april-oktober, og snart blev der holdt flere sommerfester.

1935-60 overtog Jens Adamsens svigersøn Peder Christiansen driften af badehotellet, som derefter i 1965 ophørte med sin hidtige funktion, idet området blev udstykket til sommerhuse. I en kortere periode blev der indrettet campingplads omkring selve badehotellet. Senere blev der etableret boglager i bygningerne, hvori der nu er indrettet beboelser. Men såvel badehotellet som skovpavillonen eksisterer fortsat som et minde om en svunden tid med liv og glade dage i det grønne med de mange fester, arrangeret af lokale foreninger, hvoraf fugleskydnings-selskabet nærmere skal omtales.

Fugleskydningssselskaberne

Gundslev Sogns og Omegns Fugleskydningssselskab blev stiftet allerede i 1859, og i et jubilæumsskrift, udgivet i 1984, er der fortalt spredte træk fra foreningens første 125 år. I lovene fra 1909 står der bl.a. følgende:

» Foreningens Formaal er at give Medlemmerne Lejlighed til en selskabelig Sammenkomst ved Afholdelse af en aarlig Fugleskydning. Bestyrelsen har at varetage alle til Foreningens Fremme nødvendige Anliggender; den antager Vært, anskaffer Fugl, træffer Aftale med Værten om Telte, Bænke, Beværtning o.s.v. Til at overholde Orden, saavel paa Dansegulvet som paa Pladsen, vælger Bestyrelsen af sin Midte 3 á 4 Mænd med Ret til at bortvise eventuelle Urostiftere og Ikke-Medlemmer.«

I de første mange år skete fugleskydningen med efterfølgende fest i Sortsø Arnevænge, men flyttede i 1911 til Sortsø Badehotel og foregår nu ved feriekolonien »Skovbyholm«.

I Skerne Skov var der også i en årrække fugleskydning, hvorom Karl Olsen har fortalt følgende i jubilæumsskriftet, udgivet i 1986 i anledning af 200-året for bøndernes frikøb fra Stangerup Gods:

»Omkring 1919 oprettedes Skerne Fugleskydningssselskab. Skydningen og fester foregik i Skerne Skovs vestside på en åben plads i Vilh. Hansens skovpart. Der blev lagt dansegulv og stillet bænke og hegn omkring, pyntet med grønne grene, så det var et flot dansegulv. Udenfor blev der stillet borde og bænke. Dagen begyndte med skydning med salonbøsser kl. 10. Mændene og de større børn mødte op og havde frokost med. Købmand Høyer var vært og solgte øl, slik m.m. Man lavede også et ildsted, hvor man kogte vand og lavede kaffe. Senere var det Peter Skomager og hans kone Kirstine, der var vært. Hen mod aften mødte konerne og de mindre børn op med madkurv, og der var fællesspisning. Der var 3 musikanter. De blæste horn, og så gik dansen lystigt til kl. 12. Denne fest holdt dog op allerede omkring 1930-31, og der var ikke mere musik i skoven.«

Husflidsforeninger og skoler følger med

Axel Hansen skriver i sin erindringsbog »Gennem livets skole i kedeldragt og kjole« (1977) bl.a. følgende om livet i Nørre Alslev omkring 1910:

»Om sommeren havde vi en skovfest i forbindelse med en husflidsforening. Her kunne man se, hvad byens drenge havde snittet i vinterens løb, og pigernes håndarbejde fra skolen var også udstillet. Da blev der danset og festet hele natten. En af egnens købmænd solgte øl og sodavand, og så længe Mormor kunne, var hun selvskreven som kaffekone.«

Fra samme periode skriver ligeledes Carla Pedersen i »Mine barndomsrin-

Alstrup Skovpavillon.

dringer i og omkring Nørre Alslev« i Årsskrift 1984, udgivet af Lokalhistorisk Arkiv i Nørre Alslev Kommune:

»Jeg vil her fortælle om en årlig udflugt i vores skole, som vi kaldte Husflidsfest, og som altid holdtes i vores skov (Nørre Alslev Skov). Vi piger lavede forskelligt håndarbejde, og drengene havde lavet forskelligt sløjdarbejde, og det skulle så på udstilling, hvor alle kunne komme og se det, og de dygtigste fik en præmie, og så var der ellers dans bagefter.«

Carla Pedersen fortæller endvidere om datidens skoleudflugter:

»De foregik gerne i hestekøretøjer, og der kunne være omkring 30 vogne og midt i toget var musikken, det var festligt. Vognene skulle vi børn selv pynte, men allerførst skulle vi selv sørge for en køre-

plads hos bønderne, og det gik ikke altid af uden skuffelser, for vi måtte sommetider flere steder hen, inden der var en plads, så det var jo bare med at komme først. Så kom udflugtsdagen, og alle var samlede og havde fundet deres plads og toget satte i gang. Det må nu have været et festligt syn. Når vi havde nået pladsen, hvor vi skulle feste, kom madpakkerne frem og dertil saftevand (for sodavand hang skam ikke på træerne dengang). Når vi så havde spist, fik vi lov til at lege og boltre os, men inden for en vis grænse, for vi måtte ikke blive væk. Da musikkerne havde spist, blev der spillet op til dans. Der blev lavet et bræddegulv med et rækværk om, og der var pyntet med grønne grene. Det var næsten altid i en skov, det foregik. Henad aften skulle vi så samles igen og finde vore pladser, så gik turen

hjemad for fuld musik, og så var det slut med en altid dejlig udflugt.»

Skovfesterne ebber ud

Gennem en periode på omkring 25 år i begyndelsen af vort århundrede blev der ved Virket Sø og siden i Oustrup Præsteskov holdt grundlovmøder, som M. P. Schmidt indgående har beskrevet i sin erindringsbog »Falsterske livsbilleder« fra 1947. Ved disse grundlovmøder medvirkede mange af datidens bedste folketalere. En vært udskænkede kaffe og solgte drikkevarer til de tørstige, medens et musikkorps forlystede med messingsuppe både før og efter mødet. Det sidste grundlovmøde i Oustrup Præsteskov blev afholdt i 1929. Herefter holdt Venstre et par partipolitiske møder på stedet. Men da man efterhånden havde haft besøg af alle de store Venstreførere med I. C. Christensen i spidsen, opførte også disse møder.

Adskillige foreninger festede i de nordfalsterske skove. Udover de allerede nævnte, var der Nordfalsters Fugleskydningselskab i Nørre Alslev Skov (indtil 1934), Blæsebjerg Fugleskydningselskab i Tvede Skov (ca. 1910-40), Nordfalsters Jagtforening i Alstrup Skov (1937-57) og Gundslev Sogns Skytte- og Gymnastikforening i Sortsø Fredsskov (1931-63). I Gåbensø Færgeskov holdt Fiskeriforeningen til i en 20-årig periode indtil 1936. I årene 1910-29 festede Nørre Vedby og Omegns Hundredemandsforening først i Nørre Vedby Vesterskov og siden i Nørre Alslev Skov.

»Dengang det var rigtig sommer...«

Jørgen Bukdahl har i sin erindringsbog »Langs en gammel Grænse« (1947) dette stemningsbillede af et skovbal i Sundby Nordskov fra tiden omkring 1910:

»Forsommerens store Begivenhed var Skovballet, midt i Juni. Det varede to Dage i Træk. Første Dag var det de Voksne, næste Dag Børnene. Det hvide Telt inde i den grønne Skov. Dansegulvene, den grønklædte Musiktribune, kulørte Lygter mellem Træerne... og en grønklædt Talerstol; det var nu Skik, at en Taler skulde indlede Festen, selv om det ofte kneb med at skaffe en saadan. Anden Dag gik alle Skolebørn i Procession fra Skolen, hver havde sit Flag, foran gik Skomageren fra Brarup med sine Musikanter og bag efter kørte Mor og Far med Klaus. For os Børn var denne Dag Eventyret, og naar vi siden læste Shakespeares »En Skærsommernatsdrøm«, saa arbejdede vor Fantasi med Kulisser fra den hjemlige Skov; det var i Nordskoven dybt inde, at Oberon og Titania boede...

Natten faldt paa, de lyse Nætters blege Skær gled over Himlen, men inde i Skoven blev alle Lygter tændt, bag Teltet blussede det under store Gryder og Kedler, festligt, fantastisk flakkede Skæret op under de mørke, tavse Kroner, der nu og da kunde suse stille i Aftenvinden, fjernt og løndomsfuldt som Naturens dybe suk; i en Aabning kunde man se de blege Stjerner...der var Taager over Enge ...de hvide, stille Veje, der førte langt ud i Sommernatten, under skyggende Piletræer, langs Skove, Marker, forbi Bindingsværkshuse med blanke Ruder...forude det hvilende, blanke Sund og de mørke Skove ovre paa Lollandssiden og Majbøllekirkenes tunge Silhuet...Skovballet, jeg skrev mine første Vers paa denne Stemning, et Stykke Romantik, Mennesker i Naturen under Træer, Lys og Musik...en Sekstur, den toppede Høne, en svensk Maskerade, en Rheinlænder, Polka og Vals; jeg kan endnu høre Musikken og mærke det svajende Gulv, og dybt inde i mit Sind er der endnu et Skær af alle Lysbrydningerne

under de høje Bøges mørke Hvælv; og dér, der dansede hun jo med en anden, hende, man skrev Gækkebreve til, hvis Prikker i Stedet for Navnet hun maaske slet ikke havde tydet; der lo hun og dansede med Kristian, og der stod jeg i min Krop med det unge Hjertes første bitter-søde Kval...

Nu er de jo forlængst voksne og gifte Køner, de Smaapiger, der dansede med rødt

Livbaand om de hvide Kjoler, fanget af Hverdagen og Virkeligheden. Og Sundbydrengene, der sloges med Guldborgdrengene bag Teltet, nu er de forlængst voksne Mænd og slaas med Gaard og Terminer. - Lysene slukkedes og Gulvet blev brudt op, Skoven lukkede sig igen om sin Løndom, Mennesket var kun Gæst en flygtig, festlig Stund; men han mindes den siden, - siden, da det ligesom ikke rigtig kunde blive Sommer mere.«

Stenalderens pælebygninger og vikingetids sølvbægre – Lolland-Falster set fra centralt hold

Af Jørgen Christoffersen og Susanne Bjerknæs Petersen

På »Det Kulturhistoriske Centralregister« under Nationalmuseet har forfatterne bl.a. været beskæftiget med at overføre arkæologisk arkivmateriale fra alle landets sognekirker til EDB. Under gennemgangen af dette vældige materiale har de fundet en masse spændende stof, som specielt skulle kunne interessere denne årbogs læsere. I artiklen gives en redegørelse for, hvorledes dette omfattende arkæologiske materiale for hele Lolland-Falster er tilvejebragt gennem de seneste 200 år. Men derudover giver den tillige en lille 'smagsprøve' på, hvad brugen af EDB-teknik rummer af muligheder for fremtidens arkæologiske forskning.

På »Det kulturhistoriske Centralregister«, der hører under Nationalmuseet, har man for et par år siden afsluttet EDB-registreringen af arkiverne over arkæologiske fund på Lolland-Falster (1). Udgangspunktet var ca. 2200 fundsteder indmålt på museets kort indtil 1981, og da vi var færdige i 1992 var dette antal vokset til 3955, altså omtrent det dobbelte på 10 år. En trediedel af forøgelsen skyldtes »detektivarbejde« i gamle dokumenter og kort, og resten kom fra nye anmeldte fund i samme periode fra lokalmuseerne i Maribo og Nykøbing Falster.

Gamle arkiver og moderne teknik

EDB-registreringen er baseret på oplysninger i Nationalmuseets arkiver, først og

fremmest den såkaldte »sognebeskrivelse« med tilhørende kort, som indeholder oplysninger om arkæologiske fund og fortidsminder i de enkelte sogne. Desuden findes langt over 100.000 dokumenter med millionvis af oplysninger, som går 200 år tilbage, og det siger sig selv, at indholdet skal bearbejdes for at kunne forstås af nutidens mennesker. Til gengæld for dette arbejde kan brugerne af EDB-systemet idag få et lynhurtigt overblik over f.eks. antallet af gravhøje, hvor de findes i landskabet, og hvad man fandt ved udgravninger.

Som registratorer af en stor del af arkiverne over hele landet er det gået op for os, at Lolland-Falster er et specielt område. Skyldes dette en forekomst af bestemte

Fig. 1. Arkæologiske fundsteder og fortidsminder - 3955 lokaliteter registreret 1994.

te typer fund eller særlig sjældne fund? Er det på grund af særlig spændende beretninger? - Både ja og nej. Fra et forholdsvis lille område af Lolland og Falster er en usædvanlig stor lokal aktivitet veldokumenteret fra midten af forrige århundrede, overleveret i breve, håndkolorerede kort, trykte beretninger, avisudklip o.a. Dette materiale er suppleret med dokumentation fra Nationalmuseets egne folk, som har lagt en stor del af deres virksomhed lige her.

Denne periode falder sammen med kystede Jens Olsens virke for Stiftsmuseet, og der er ingen tvivl om, at samarbejdet med denne selvlærte mand må have fungeret fint. Nationalmuseets arkiver indeholder meget korrespondance og notater,

der kan belyse Jens Olsens aktiviteter, og hvordan han blev opfattet herinde. Nedenfor vil vi give et eksempel på en af historierne, hvor »Skrædder, Musikus, Dandselærer, Oldsamler, Sogneraadsmlem og Udvandringsagent, Jens Olsen, Bakkebølle«, er hovedaktør i et usædvanligt arkæologisk spændende fund. De mange titler er indført i varierende omfang i Nationalmuseets protokol under genstande indsendt af denne mand, tydeligvis som en kilde til morskab mellem fagfolkene, men afspejler sikkert også det godmodige drilleri overfor en lægmand, man respekterede.

Når man således begynder at »grave« i arkiverne myldrer det med gode historier om fund og personer i det gamle Maribo

Amt. Det ér en spændende landsdel, og en væsentlig del af forskningshistorien herom er allerede velfortjent beskrevet i litteraturen (2). Vi vil derfor koncentrere os om »det store overblik«, som elektro-nikken kan give.

De første systematiske registreringer

På Lolland indledes de første systematiske registreringer af større landområder i 1845. På dette tidspunkt havde man på Oldnordisk Museum registreret 28 arkæologiske fundsteder herfra. Allerede i 1807 var indsendt en flintøkse fra »Alterhøj« i Torkilstrup på Falster, der som en af de allerførste genstande blev registreret i museets protokol med nr. 21a. Året efter indsendtes en »ravkage med hul i midten« fra præstens mark i Falkerslev.

Tilfældige fund, plyndringer og udgravninger af fortidsminder har en lang historie bag sig, men fra slutningen af 1700-tallet kender vi en egentlig dokumentation i form af tegninger og detaljerede beretninger, bl.a. fra 2. generation af de arkæologisk interesserede Reventlow'er på Lolland, som sammen med huslærer Kamla foretog udgravninger i 1820'erne.

På det senere Nationalmuseum samledes disse indberetninger i det »Topografisk Antikvariske Archiv« sammen med tilsvarende materiale fra andre godsejere, skolelærere og især præster fra hele landet. I 1623 starter de første »præsteindberetninger«, fulgt op af indberetninger fra amtmænd i 1743, suppleret med egentlige »antikvariske rejser« ved enkeltpersoner, samt endelig en bedre organiseret præsteindberetning fra 1807. Den systematiske sammenhæng mellem markering af fortidsminder på kort og tilhørende beskrivelse manglede fortsat. Den kommer først i instruksens fra 1848 for den nyudnævnte

J. J. A. Worsaae til »Inspecteur over de antiquariske Mindesmærker i Danmark«. Instruksens paragraf 2 omhandler udfærdigelsen af kort og tegninger over »*de vigtigste Mindesmærker, der enten allerede ere fredede eller for Fremtiden maatte ønskes fredede, og desuden over de mindre betydelige, som det vilde blive for vidtløftigt at fredede, men som dog i een eller anden Henseende kunne antages at have videnskabelig Værd.*«

Der blev kun afsat et årligt beskedent beløb til registrering og fredning, som i de følgende år derfor blev koncentreret om stats- og godsjorder. Worsaae selv foretog i 1848 faktisk den første »Antikvariske Reise« til Lolland-Falster. Men det var svært at få styr på den landsdækkende registrering, som blev indledt i 1849 med at uddelegere arbejdet til lokale folk, igen præster og skolelærere, til hvem man udsendte matrikelkort med vejledning i at udfylde disse med signaturer for forskellige fortidsminder. De udsendte kort dækkede langt fra hele landet, og kun ca. halvdelen af det udsendte kortmateriale kom retur (3). Men hertil kom adskillige kort, som interesserede selv anskaffede og udfyldte i tidens løb, f.eks. godsejer O. Rosenørn-Lehn (4).

Registreringen af godsområder

Med »godsejerregistreringen«, som man kan kalde den, er den østlige halvdel af Lolland med ét blevet et af de bedst registrerede områder i Danmark. Fra 1845-1858 beskrives og stedfæstes knap 400 nye lokaliteter på kort, jvf. fig. 2. Samtidig lægges grundlaget for det gode samarbejde mellem Oldnordisk Museum og godsejerne hernede.

Dette skal ikke kun ses som et produkt af museets udfarende kraft. I arkiverne kan aflæses den stærkt øgede arkæologiske interesse, som også jævne borgere og

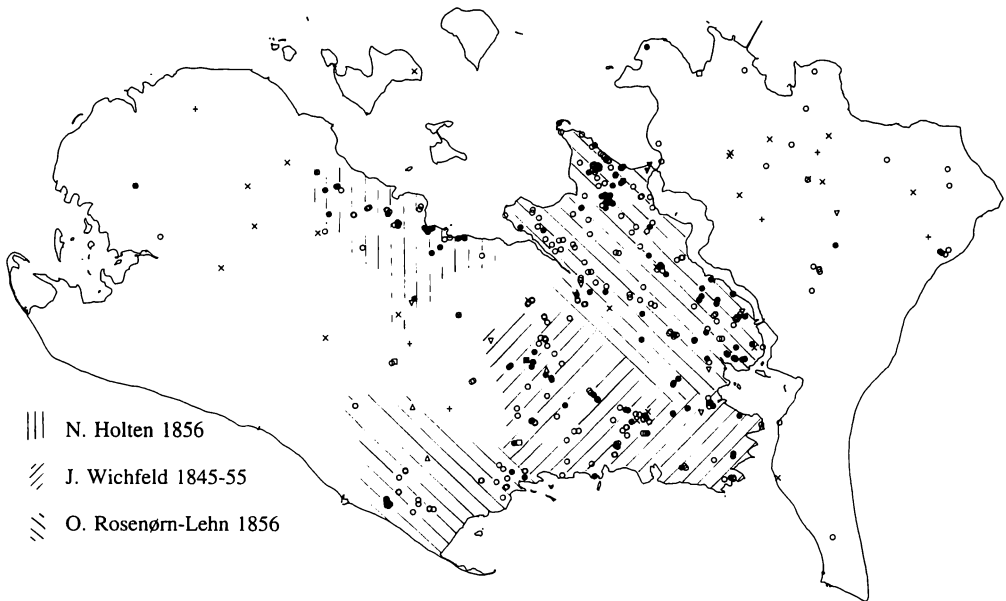

Fig. 2. Lokalteter registreret 1845-1876. Skraverede områder er registreret af godsejerne.

bønder begynder at tage del i, ikke mindst påvirket af tidens nationale ånd og ovenfra af kongehuset, repræsenteret ved kronprins- og senere kong Frederik d. VII. Ganske vist er en stor del af de indsendte genstande kommet til museerne mod en dusør, men også meget er simpelthen foræret med beskrivelser af fundomstændigheder.

Fra 1858 og til museets 1. berejsning i 1876 indberettes yderligere 100 fund, således at man kendte til knap 500 fundsteder fra Lolland-Falster.

Hvordan er så denne godsejerregistrering dokumenteret? Man havde erkendt vigtigheden af at få afsat fortidsminderne på landkort med standardiserede signaturer og hertil knytte en beskrivende tekst

om hver nummereret lokalitet. Vi finder netop de ældste matrikelkort fra 1850'erne forsynet med signaturer af henholdsvis godsejerne J. Wichfeld fra Engestofte og O. Rosenørn-Lehn fra Orebygård samt skovrider og godsforvalter N. Holten fra Knuthenborg. Af fig. 3 fremgår, hvorfor vi kalder dem »edderkøppekortene« med de karakteristiske signaturer for randsten om gravhøjene.

Desværre har vi idag ikke bevaret alle de originale tekster, og det er heller ikke alle de beskrevne punkter, som har kunnet identificeres via de efterfølgende berejsninger. For eksempel har vi ikke én eneste tekst bevaret fra N. Holten, som i 1856 registrerede 38 fortidsminder spredt i Fuglse-, Lollands Sønder- og Musse Herred.

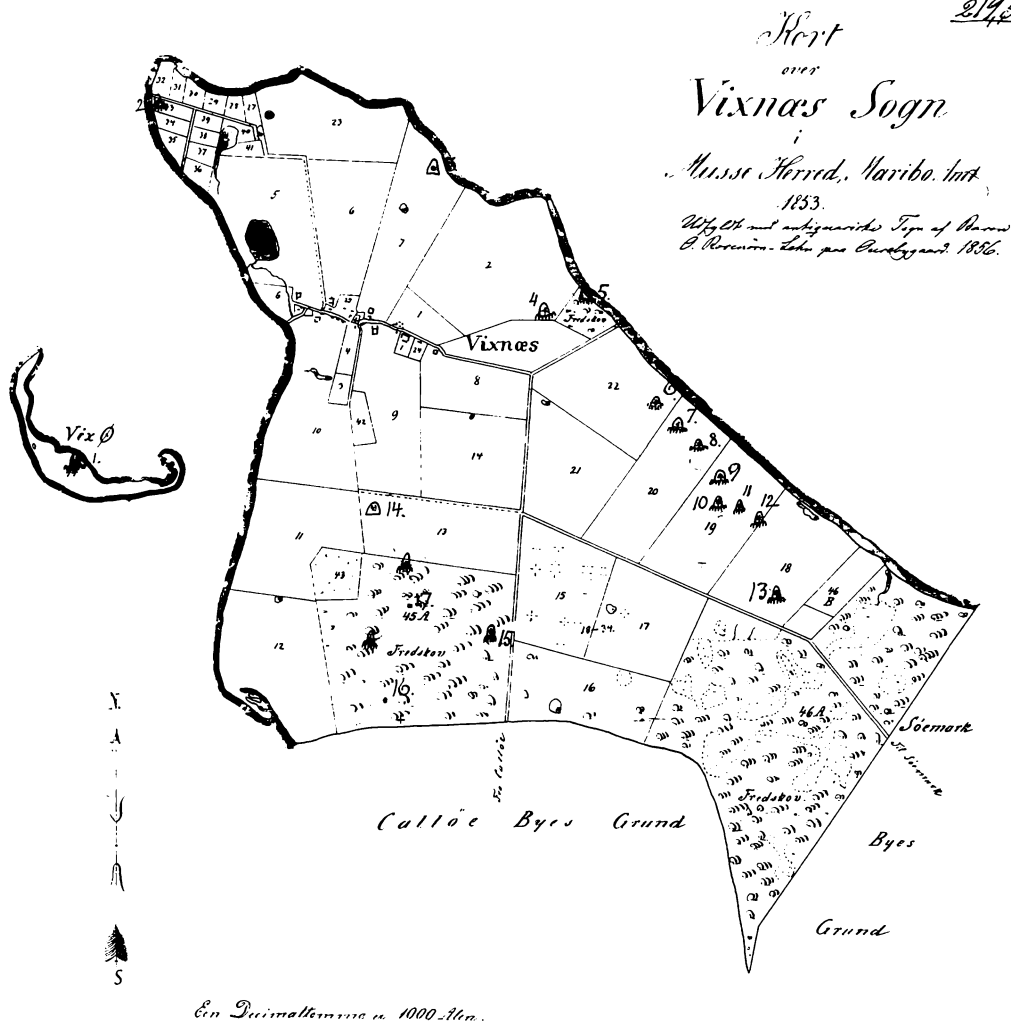

Fig. 3. Matrikelkort udfyldt med signaturer af O. Rosenørn-Lehn 1856.

Godsejer Jørgen Wichfeld er den første egentlige »berejser«, som starter i 1845 med udarbejdelse af en topografisk beskrivelse i sin bog »Fortidsminder fra Egnen

om Maribo Sø« (5). Alle Wichfelds kort er bevaret, men desværre ikke samtlige lister med tekster til de godt 100 registrerede lokaliteter fordelt over et større område.

Fig. 4. C. Engelhardt og J. Magnus Petersen ved en runddysse med 2 kamre, som udgravedes af Engelhardt.

Ud fra kortenes signaturer og den senere berejsning af området består mere end 1/3 af Wichfelds lokaliteter af langdysser og andre stenalderes gravkamre. Hertil kommer »Grupper af Smaahøje«, som omtales beliggende især i skovområderne, men uden nærmere beskrivelse af antal og afsætning på kort. Disse »småhøje« vil vi forsøge at belyse nærmere nedenfor.

Den sidste af disse tidlige berejsninger foretoges af Rosenørn-Lehn, som beskrev 230 lokaliteter, hvoraf næsten halvdelen er stengrave.

En væsentlig side af registreringen tog sigte på at frede de særligt bevaringsværdige fortidsminder, og det er sikkert typisk for situationen generelt, at en stor del af de registrerede fortidsminder beskrives som »sløjfet«, »stærkt beskadiget« eller »helt bortryddet«.

Herredsrejsen på Lolland 1876-1879

Der gik 25 år med denne form for registrering, og resultatet blev vurderet så ringe i forhold til den takt, hvormed fortidsminderne blev ryddet, at det i 1873 lykkedes J. J. A. Worsaae at skaffe en stærkt øget særbevilling til en landsdækkende registrering. Denne blev vurderet til at tage ca. 10 år, hvor en »oldforsker« eller uddannet arkæolog og en tegner i fællesskab skulle berejse et herred ad gangen, heraf navnet »Herredsrejsen«. De årlige økonomiske rammer betingede, at kun 3-5 arkæologer samtidig var beskæftiget på dette projekt, som ikke tog ca. 10 år, men 60 år!

Da Conrad Engelhardt (1825-1881) startede herredsrejsen på Lolland i 1876 var det med instruksen fra 1848, som

kunne fortolkes ret vidt m.h.t. hvad der skulle registreres. Han var på dette tidspunkt en erfaren arkæolog med en række store udgravninger bag sig i de sønderjyske moser.

Det var Engelhardts 2. herredsrejse sammen med hans senere uadskillige rejsekammerat, J. Magnus Petersen (1827-1917), som var en hyppigt benyttet professionel tegner. Magnus Petersen havde på dette tidspunkt været løst og fast knyttet til museumsverdenen i næsten 30 år og havde fået en meget bred antikvarisk erfaring, bl.a. registrerede han alene Lollands kirker. Derfor kunne han overtage en del af Engelhardts berejsning i enkelte sogne, når denne ikke kunne dy sig for at grave i højene. Magnus Petersen har i sin erindringsbog beskrevet det hæslblæsende liv, de begge førte »paa arkæologiens omraade« indtil Engelhardts pludselige død i 1881 (6).

De lagde ud i Lollands Nørre-Herred i juni 1876, og i de følgende 2 uger blev 256 lokaliteter berejst, og endda udgravedes 1 rundhøj samt 6 dyssekamre. Det vil sige, at med ca. 1/2 dag pr. udgravning når Engelhardt at rejse rundt med hestevogn og beskrive ca. 28 lokaliteter om dagen. Der har virkelig været fart på.

Året efter, igen fra juni, fortsættes i Sønder-Herred, men berejsningen afbrydes ved, at de begge kaldes til udgravning og tegning af en rig jernaldergrav på Fyn. Tilbage på Lolland afsluttes dette års berejsning midt i juli, hvorefter endnu en rig gravplads undersøges ved Varpelev på Sjælland. Der er ikke så meget fart på i Sønder-Herred, og der bliver heller ikke gravet så meget under denne rejse. Det har også været tiltrængt med lidt ro over det, når man betænker, at Engelhardt i efteråret og det følgende forår berejser over 1000 lokaliteter i Thy !

1878 berejses Fuglse Herred. Engelhardt og Magnus Petersen når ikke alle

sogne, da sejlturene til øerne i Smålandshavet tager tid, og måske regnede man godsejer Wichfelds registrering for tilstrækkelig dækkende.

Berejsningen af Musse Herred i 1879 viser igen Engelhardt med fuld fart på; mere end 900 lokaliteter besigtiges og 11 udgravninger foretages. Dette år bor berejserne hos forskellige godsejere, først på Fuglsang hos familien Neergaard, hvor arbejde og fornøjelser blev kombineret, som Magnus Petersen skriver:

»..dog forsømte vi ikke vort Arbejde med Kirke- og Højundersøgelser, men efter fuldendt Dagværk mødte vi til den splendide Middag, og derefter spadsere- des om i den skønne Have og Park... men de sidste Timer af Aftenen holdtes en anden lille Concert af de udmærkede Musikere der vare samlede her.«(7).

Derefter opholder de sig hos Rosenørn-Lehn på Orebygaard, og endelig hos Wichfeld, med hvem man foretager en ekskursion til Borgø og Lindø i Maribo søerne. Her udgraves flere stensætninger af forskellig form, som er karakteristiske for Sydøstlolland, jvf. fig. 5.

Det var ikke kun fortidsminder, der blev beskrevet. Lollikerne blev også karakteriseret, f.eks. at *»hele Musse Hrd.s Beboere har en paafaldende Lighed med Blekingens, Forskjellen imellem Mussehereds Folkene og de andre Laalikker viser sig i deres forskjellige Optræden, Ansigtstype og Legemsbygning; denne er noget mindre og ikke saa robust, som man hyppigere træffer i det vestlige Laaland; de har mørkere Haarfarve, og ere hurtige og lette i Bevægelser; dog ligne de ikke de spredte Rester af vendiske Indvandre- re...Disse bemærkes snart ved deres sorte Øjne og mere stiltfærdige Væsen..Mussehereds Befolkning staar ogsaa for de øvrige Laalikker som en egen Race, om hvilke der gaar det Udsagn, at de ere*

Fig. 5. C. Engelhardt ved stensætninger. Vantore Strand 1880.

hurtigt opfarende og har Kniven strax i beredskab, naar Vreden kommer over dem; det stemmer ogsaa med, at de fleste Drab og Mord paa Laaland tilskrives Radstedfolkene...«(8).

Engelhardts berejsning af Lolland er af svingende kvalitet m.h.t. hvor grundigt han fik registreret de enkelte områder, herunder hans evne eller tid til kontakt med de lokale lodsejere. Magnus Petersen beskriver ellers Lollikerne som flinke til hurtigt og bestemt at svare på spørgsmål i forhold til jyderne, som gerne svarer trent med modspørgsmål om, hvorfor man »vilde vide det og det.«(9). Der var kun 2 andre samtidige berejsere på museet, med hvem Engelhardt i vintermånederne kunne sammenligne metode og resultater; nemlig kollegerne Henry Petersen og Sophus Müller, som var vidt forskellige i deres indstilling til arbejdet.

Engelhardt får registreret 1520 lokaliteter i løbet af 4 somre, men når ikke at genfinde alle de tidligere beskrevne lokaliteter. Tallet ligger omkring 80 % og kan

tildels skyldes, at han har undgået at bruge tid på de fortidsminder, som tidligere var registreret som ødelagte eller forsvundne. Ikke destomindre registrerer Engelhardt mange andre sådanne. En hel del skovstrækninger med mange gravhøje blev ikke beset, eller kun overfladisk gennemgået, og afsætningen på matrikelkortene er ret unøjagtig, også ved sammenligning med andre samtidige berejserkort. En undtagelse udgøres af de kort, som Magnus Petersen udfyldte. Man fornemmer tydeligt pedanten, som forøvrigt sørger for den eneste dokumentation af nogle af Engelhardts mange små udgravninger.

Herredsrejsen på Falster 1880-1914

Falster blev først berejst i Sønder-Herred i 1880 ved Sophus Müller (1846-1934), der her registrerer 400 lokaliteter, hvoraf næsten halvdelen beskrives som sløjfede eller stærkt ødelagte. Vi har ikke noget sammenligningsgrundlag fra tidligere re-

gistreringer i dette område, men Müller var på dette tidspunkt en erfaren berejser.

Falsters Nørre-Herred blev endelig berejst i 1914 ved K. Friis Johansen (1887-1971), som her registrerede 428 lokaliteter, hvoraf ca. en fjerdedel beskrives som sløjfede eller stærkt ødelagte. I mellemtiden var der i 1886 kommet en ny instruks for berejserne, som i høj grad præciserede nogle rammer for tidsforbruget, men samtidig krævede registrering af hidtil oversete fund såsom bopladser. Herved blev der praktisk taget ikke tid til samtale med de enkelte lodsejere, og dermed forsvandt en skat af efterretninger og folkesagn, som andre tidligere berejsere havde optegnet.

Fredninger

Det væsentligste formål med registreringen var ønsket om at frede de bevaringsværdige fortidsminder, før disse forsvandt som følge af det stadig mere intensive land- og skovbrug. Der var allerede fredet et ganske lille antal fortidsminder (10). Med godsejerregistreringen fulgte en hel del frivillige fredninger i 1850'erne (54 stk.), som blev fulgt op i kølvandet på herredsrejserne, hvor næsten halvdelen af de berejste lokaliteter på både Lolland og Falster blev fredet (knap 700).

Det fredede antal fortidsminder blev mere end fordoblet efter den systematiske fredningsrejse 1937-54 samt efter den nyeste berejsning i slutningen af 1970'erne.

Registrering af andre antikvariske begivenheder

Udover »museale« begivenheder, såsom berejsning, besigtigelse eller udgravning, registreres alle andre aktiviteter, som bringer fund og fortidsminder for dagen. Her skelnes f.eks. mellem bygge- og anlæg, land- og skovbrug og råstofudnyttelse.

Registrering af begivenheder er af stor betydning for både forskning og administration. Vi kan f.eks. aflæse den stadig stigende private foretagsomhed og kontakt til museerne, og på et øjeblik kan vi svare på hvor, hvornår og i hvilket omfang eksempelvis grus- eller tørvegravninger har bragt fund for dagen. Vi kan også følge en enkelt person i hele dennes virke for museumsverdenen.

På Lolland-Falster registrerer vi en jævn stigning i bygge-aktiviteter fra 1870'erne og til idag, hvor 10 byggesager årligt anmeldes som fundårsager. Land- og skovbrug var i forrige århundrede den hyppigste årsag til, at fund dukkede op eller til beskadigelser af fortidsminder.

Tørvegravning topper som forventet under - og lige efter 2. verdenskrig, hvor dobbelt så mange fund indsendes til museerne. Disse aktiviteter i moserne har afsløret en lang række fine bronze- og jernaldergenstande fra især Falster, men også mange beretninger om fund af menneskeskeletter. Der kan endelig ses en stærkt øget aktivitet såvel ved museerne som af amatørarkæologer, især efter 1970.

Anlægstyper sammenlignet med Sydøstsjælland.

På Lolland-Falster er på lidt over 4100 lokaliteter registreret ca. 5500 »anlæg«, som er de fysiske levn inddelt i »anlægstyper« efter form og oprindelig funktion. En lokalitet indeholder ofte flere anlæg; f.eks. en gravhøj med flere grave eller en boplads med hustomter, ildsteder og gruber, som alle klassificeres hver for sig.

I Sydøstsjælland er til sammenligning registreret godt 4300 lokaliteter med 6200 anlæg. Det større antal anlæg på lokaliteterne her skyldes en bedre dokumentation gennem næsten dobbelt så mange udgravninger som på Lolland-Falster.

På Lolland-Falster dominerer fund af grave, som udgør lidt over 70 % af alle fund. Derefter følger fund af enkelte genstande eller såkaldte »depoter« med flere genstande fra mark og mose, samt bopladser og stenmonumenter. I Sydøstsjælland er antallet af grave forholdsvis færre, men der er flere bopladser, samt mark- og mosefund. En anden væsentlig forskel er stenmonumenter, som findes i langt større antal på Lolland-Falster.

I de senere år er flere maritime fund dukket op, bl.a. værftet ved Fribrødreåen og Gedesby-skibet, som begge er omtalt tidligere i denne årbogsserie (11). Et hidtil upåagtet fund dukkede op ved gennemgangen af arkiverne.

Fra postbud David Hansen, Karleby, modtager Nationalmuseet i juni 1945 et brev om fund af et velbevaret menneskeskelet i Sørup Mose på Falster. Ved brevveksling frem og tilbage kommer det frem, at tørvearbejderne også har fundet et sværd og en »stenkrukke« og ikke mindst et skib eller en båd med skjolde. Tørvegravningen blev opgivet, da »bunden slog op«. Vi så straks en Hjortespring- eller Nydambåd for os, som teoretisk kunne findes i mosen endnu. Nationalmuseets skibshistoriske laboratorium blev orienteret om sagen, og man fandt frem til det gamle postbud, der stadig kunne huske stedet. Med stålsøger har man nu sonderet i mosen, men desværre kun stødt på senere rester af træ fra bl.a. ladebygninger. Sagen er dog ikke opgivet, og planen er at grave en søgegrøft gennem stedet.

Karakteristisk for Lolland-Falster er de mange depotfund fra vikingetid. Det kendteste er nok »Fejøbægrene« bestående af 1 stort og 5 små sølvbægre, der fandtes i 1872 på en strandmark på Fejø. Finderen solgte først bægrene til en guldsmed i Maribo, men birkedommer C.

Krabbe fik nys om sagen, og via rettens vej kom fundet som danefæ til Oldnordisk Museum. Et andet kendt vikingetidsfund, »guldkringlen« fra Gundslev, fundet 1932, kom også med stort besvær frem til museet, fordi finderens først ville beholde det som »familiesmykke« på gården, og dernæst ikke var tilfreds med danefæ- og findeløn uden også at få en kopi af smykket, - og det fik han. Man kan ikke sige andet, end at museet kunne strække sig langt, selvom afleveringspligten siden 1752 har været helt klar!

Fra både ældre og yngre bronzealder i Danmark kendes meget iøjnefaldende fund som egekistegrave og lurur. Fra Falster kendes både lurfund og flotte skjolde, men egentlig er antallet af præcist daterede bronzealderfund relativt få. Det er ellers en udbredt opfattelse, at gravhøje overvejende er fra bronzealderen, men vi har faktisk kun kunnet datere 1,5 % sikkert! 80% af rundhøjene på Lolland-Falster er bredt dateret til oldtid, fordi der ikke har været foretaget undersøgelser i dem.

Begrebet »småhøje«

Store grupper af små høje er ofte omtalt som karakteristisk for Lolland-Falster, og allerede godsejer Wichfeld beskriver Søholt Fredskov som oversået med en mængde småhøje. Ifølge den faglige tradition dateres sådanne høje til yngre bronzealder, men udgravede anlæg, som er sikkert dateret til denne periode, er meget få.

Er det rigtigt, at Lolland-Falster er karakteriseret ved mange småhøje? Og hvordan ser egentlig en »småhøj« ud?

Til at belyse dette spørgsmål har vi ikke mindre end 2748 gravhøje fra området. EDB-systemet kan hurtigt fortælle os, at der er registreret både højde- og diametermål på 1625 stk. Måltagningen

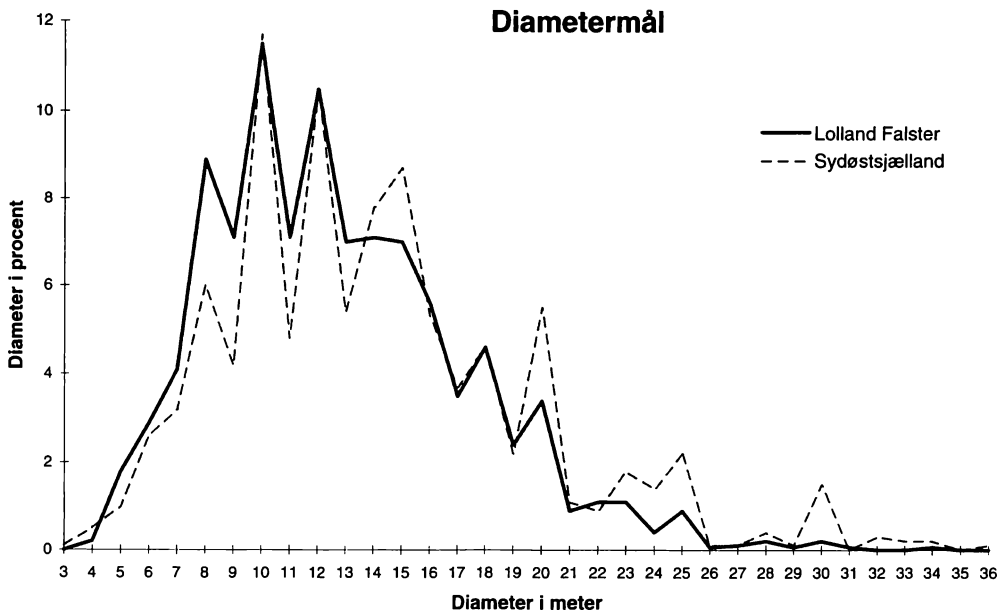

Fig. 6. Procentfordeling af diametermål.

stammer helt tilbage fra de tidligste registreringer, dvs. målene er en blanding af alen/fod/tommer og senere meter/centimeter. Hovedparten er skønnede mål, hvor diameter ofte er målt med de forskellige berejseres antal »skridt«. Målene er derfor behæftet med en betydelig grad af unøjagtighed, men den samme »metode« er brugt på stort set alle høje, så man kan forsvare at bruge materialet statistisk. Det vil føre for vidt her at demonstrere, hvordan den enkelte person måler hvad, hvor og hvornår, som vi naturligvis har undersøgt undervejs.

Det fremgår af fig. 6, at et stort antal gravhøje måler henholdsvis 8, 10 og 12 m i diameter, hvorefter antallet falder med mindre udsving omkring 18 og 20 m. Der er lige mange høje under og over 12 m i

diameter. Begrebet småhøje kan ud fra diameteren ikke placeres i en bestemt gruppe mål mellem 8, 10 eller 12 m, medmindre man vil definere alle disse høje som »småhøje«. Til sammenligning er vist kurven over gravhøjenes diametermål i Sydøstsjælland, som tildels afslører et tilsvarende relativt stort antal omkring 10 og 12 m, men også store forskelle, f.eks. betydeligt flere store høje med mål på 15 m, 20 m, og endnu større diametermål.

Når man ser på kurverne, får man indtryk af en forkærlighed for afrundede og lige tal hos de berejsere, der optog målene. Undgår man tallene 7, 9, 11 og 13?

Ser vi nu på gravhøjenes højdemål, fremgår det tydeligt af fig. 7, at der på Lolland-Falster åbenbart er et meget stort

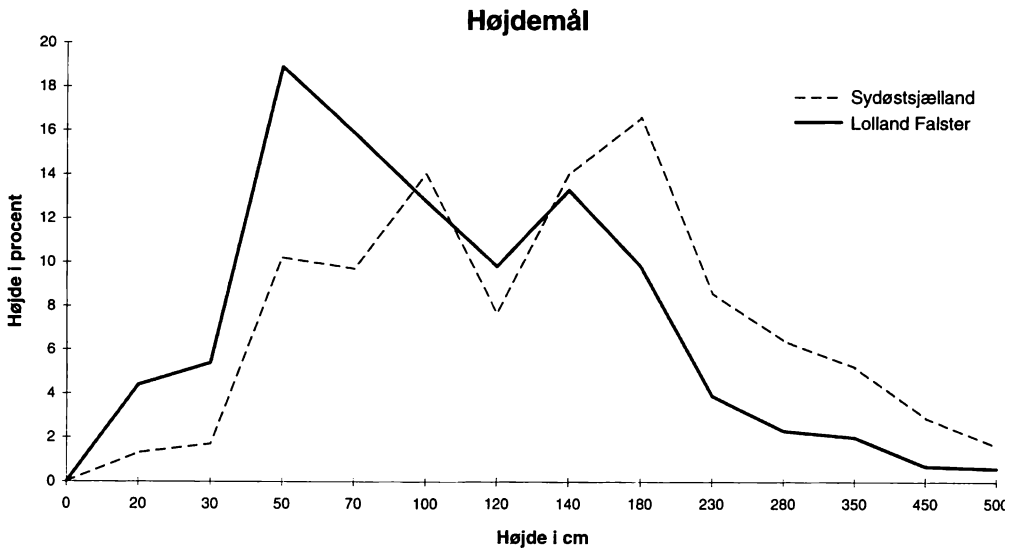

Fig. 7. Procentfordeling af højdemål.

antal lave høje omkring 50 cm, hvorefter kurven falder brat omkring 1,2 m i højden, og atter stiger til 1,5 m. Det ser ud til, at højene egentlig deles i 2 meget store grupper efter højden. Kurven over højene i Sydøstsjælland er helt anderledes. Det er nok den mest markante forskel mellem områderne, at ganske vist er der også mange lave høje op til 0,6 og 1 m i Sydøstsjælland, men endnu flere omkring 1,8 m. Bemærkelsesværdigt er det samme »dyk« i antallet omkring 1,2 m.

Der er ingen tvivl om, at højdemålene tegner de tydeligste grupperinger, og at begrebet »småhøje« først og fremmest må tage udgangspunkt i højdemålet. De lave høje (467 stk.) måler mellem 5 og 12 m i diameter. De laveste høje under 40 cm i højden er ofte omgivet af en randstenskæ-

de, og anlæggene ligner i høj grad runde stensætninger. Men ved stensætninger tages ikke højdemål på den ofte svage jordhøjning indenfor stenene. Det er spørgsmålet, om den svage hævnning på 10-30 cm skal betragtes som en egentlig opkastet høj. Højningen kan også være dannet ved anlæggelse af grav og placering af randsten, eller stenene er sat om en naturlig svag højning. Der er ingen tvivl om, at mange af disse meget lave høje med rette kunne defineres som stensætninger.

Kurven over højdemål i Sydøstsjælland er ret forskellig med langt flere gravhøje over 2 m end på Lolland-Falster. De lave høje under 0,6 m er her spredt mellem diametre fra 6 - 10 m. Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af højene under 0,4 m er registreret med randsten.

Konklusion

Vi må konkludere, at begrebet småhøje ikke kan defineres ud fra et bestemt forhold mellem højde og diameter. Kan man kalde en høj på 12 m i diameter for en »småhøj«? Men der er usædvanlig mange lave høje på Lolland-Falster sammenlignet med andre områder, også naboområdet Sydøstsjælland. Her er højene både højere og større i diameter. Nu kunne man indvende, at en stor del af højene er overpløjede, og at dette er skyld i deres ringe højde. Men det er ikke tilfældet for gravhøjene med oplysninger om mål. Her er kun et lille antal registreret som overpløjede, og de fordeler sig helt jævnt over diametre fra 7 m til 30 m og på højder mellem 0,7 m og helt op over 3 m!

Man kunne også forestille sig, at »småhøjene« har været endnu mere udbredt, eftersom små lave høje i tidens løb naturligvis har været mest udsat for fuldstændig at blive pløjet væk fra markerne. En sådan teori kunne bestyrkes ved de mange småhøje, der netop er bevaret i skovområderne.

Nogle vigtige stenalderfund

Blandt stenalderens fund er de mest iøjnefaldende gravhøje med dysser og jættestuer. Der findes 389 stk. jævnt spredt blandt de øvrige gravhøje på både Lolland og Falster. Det er en gruppe, som tidligt tiltrak sig den største opmærksomhed, og heri er der også foretaget mange udgravninger langt tilbage i tiden. Det er endvidere den type fortidsminde, der tidligst er blevet fredet.

To af de vigtigste bopladsfund omhandler ældre stenalders bopladser med rester af pæle i konstruktioner, der må tolkes som hyttetomter. Det første fund stammer fra 1859, hvor J. J. A. Worsaae var på besøg hos godsejer Wichfeld. De besøgte sammen en ø, der var dukket

frem i Maribo Søndersø som følge af flere års tørke. Denne boplads er forøvrigt den ældst fredede boplads, som fik navnet »Worsaaes Ø«.

Hovedrollen i det andet fund indehaves af »Musikus Jens Olsen, Bakkebølle«, som denne oftest titulerer sig selv. Der er mange fundhistorier med J. Olsen som deltager, og vi har fundet én, som både giver et godt billede af personen og ikke mindst af et overordentligt vigtigt fund, som forlængst burde være en af »klassikerne«.

I 1874 var man ved gravning af en kanal gennem den nyanlagte dæmning over Vålse Vig stødt på flintoldsager, som Jens Olsen hurtigt hørte om. Han havde på dette tidspunkt flere års erfaring bag sig som »oldsamler«, men ernærede sig iøvrigt som nævnt på flere områder.

Jens Olsen foretager en for denne tid helt usædvanlig udgravning med en metodik og evne til at drage konklusioner af det iagttagne, som rager højt op over den øvrige professionelle arkæologi det næste halve århundrede. Han graver nemlig både i fladen og i snit, forfølger fundlagene til deres naturlige udstrækning, sætter disse i relation til de geologiske forhold på stedet og sammenligner sine iagttagelser med fund udenfor Danmark. Han får ikke dokumenteret denne udgravning med gode tegninger, men til gengæld beskrives alt så grundigt i adskillige breve, at man også næsten 125 år efter føler sig som tilskuer til »...en Fulstendig *Pælebøgning lignende de der er funden i Sveits...*«.«.

En brændt hyttetomt beskrives, ca. 7,5 m i kvadrat, bygget på pæle med risflettede vægge; med ildsted, flinthuggerplads, rester af indsamlede nødder, muslingeskaller m.m. Fundet sættes yderligere i relief af, at også beboernes udsmidslag udgraves udenfor indgangen til hyttetomten, og som beretningen fortsætter:

..«*det fundne seer ud som om det hafte været en Beboelse, og Værgsted med det samme, og deri har de spiist, og ladet af-faldt ligge. Nøddeskallerne laa opsamle-de i store Bonger, for dem selv, Østers-skaller fantes ingen, kun smaa vide Mus-linger og andre smaating, som Sneglehu-use og Blaa Muslinger....*»

I årene 1874-1887 indsender Jens Ol-sen adskillige breve og kasser med oldsager til Oldnordisk Museum, som takker pænt og udbetaler en godtgørelse for hans udgifter. Men man skønner ikke rigtig på Vålse Vig-fundet, da der i disse år ind-kommer mange oldsager fra Ertebøllekul-turen, f.eks. fra Henry Petersens undersø-gelse af en boplads ved Vester Ulslev på Lolland. Som den senere direktør for Na-tionalmuseet, C.F.Herbst, skriver til Olsen 13/9-1877:

»*Oldsagerne er af usædvanligt eensfor-mige og hidtil vel bekjendte Slags, saa at Fundet egentlig ikke giver nye Oplysnin-ger.*«

Det er utroligt, at museets folk kunne mene dette på daværende tidspunkt. Jens Olsens opdagelse fik lov at stå alene til langt ind i vort århundrede, før man fik dokumenteret og erkendt en lige så klar afgrænset hyttetomt fra ældre stenalder.

Noter og litteratur

- 1) J. Christoffersen: Lolland-Falsters sognebe-skrivelse i Centralregisteret. (Red.) J. Chri-stoffersen & K. Løkkegaard Poulsen; Maribo Symposiet Marts 1990. Maribo 1991, s. 21-30.
- J. Christoffersen: »Nye« fund i gamle arkiver; Danske Museer 2, 1991, s. 8-10.
- 2) K. Løkkegaard Poulsen: Arkæologi på Lol-land-Falster - i tre og et halvt århundrede; Lolland-Falsters Stiftsmuseum Årsskrift 1990. Maribo 1990, s. 37-64.
K. Løkkegaard Poulsen: Arkæologisk forsk-ning på Lolland-Falster. (Red.) J. Christoffer-sen & K. Løkkegaard Poulsen; Maribo Sym-positet Marts 1990. Maribo 1991, s. 7-19.
- 3) K. Ebbesen: Fortidsminderegistrering i Dan-mark. København 1985, s. 6.
- 4) På Nationalmuseet findes 34 originale kort udfyldt af N. Holten, O. Rosenørn-Lehn og J. Wichfeld, som dækker områderne Fuglse- og Musse Herred.
- 5) J. Wichfeld: Fortidsminder fra Egnen om Maribo Sø. To Afhandlinger. København 1862, s. 51 ff.
- 6) J. Magnus Petersen: Minder fra min Virk-somhed paa Arkæologiens Omraade fra 1845 til 1908. København 1909.
- 7) J. Magnus Petersen 1909, *ibid.*, s. 188.
- 8) J. Magnus Petersen 1909, *ibid.*, s. 195-196.
- 9) J. Magnus Petersen 1909, *ibid.*, s. 196.
- 10) K. Løkkegaard Poulsen 1991: *ibid.*, s. 12.
- 11) Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 1989. Maribo 1989, s. 5-45.

Et lille hus på landet

Af Helge Hagemann

Hvad blev der egentlig af de gamle købstadjorder? - Hvornår skilte man sig af med dem, og hvordan? Det belyses i denne artikel, hvis forfatter blev opmærksom på disse spørgsmål ved sit køb af et lille landarbejderhus, der ifølge skødet viste sig at være beliggende på Nysted gamle bymarksjord. Forfatteren, der er cand.jur. et art., formidler her sin juridiske og historiske indsigt i en causerende form, og giver desuden et humoristisk billede af såvel husets i-standsættelse som af dets tidligere beboere.

I den historiske litteratur er der skrevet meget om slotte, borge, kirker og statelige købstadhuse. Men historiske beskrivelser af »den usle rønne« stöder man sjældent på. Det er for så vidt ejendommeligt, når man betænker, at størsteparten af den danske befolkning indtil for godt hundrede år siden har levet i små huse eller gårde beliggende i en landsby eller generelt sagt »ude på landet«.

Denne artikel er et forsøg på at vise, at selv den mest beskedne rønne kan have sin historie at fortælle.

I 1972 - helt præcist den 13. september - faldt vi over en annonce i en søndagsavis: idyllisk lille bondehus til salg, 35.000 kr. Ejendomsmægleren overbeviste os om, at det var »et rent røverkøb«.

Vi tog afsted, vi købte huset, og samme eftermiddag fejrede vi nyerehvervelsen på Skansepavillonen i Nysted.

Hvad var det, vi havde købt?

Et lille beskedent bondehus med stråtag, som lå helt ude i *Nysted Købstads Mark-*

jorder. Der var ingen nabohuse, og en lille græsvej førte fra landevejen op til huset, som på alle sider var omgivet af marker.

Huset var 8 x 6 meter. Der var en forstue, en stue og et soveværelse - et køkken og et spisekammer, samt til højre for forstuen et lille rum, som havde været brugt som stald.

Der var ikke indlagt vand. I køkkenet stod et rustent, gammelt komfur, som ikke havde været brugt i mange år. Men bag masonitplader gemte der sig en flot, gammel gruekedel. Foran køkkenvasken med et lille afløb ud i haven stod en støttestolpe til en af de bærende bjælker i loftet.

Hele huset var indvendigt beklædt med bløde masonitplader, som her og dér bulede lidt foruroligende. Alle væggene var tapetseret med mange forskellige slags tapet. Der stod ingen ovn, den lå i en skrammelbunke foran huset. Opvarmningen bestod af en lille bærbar petroleums-ovn, som stank ganske forfærdeligt. Loftet, sagde sælgerne, måtte vi endelig ikke

gå på, da man kunne risikere at falde ned gennem brædderne.

Udvendigt var bindingsværket beklædt med forskallingsbrædder, som gav huset et rimelig pænt udseende, men som årene gik viste sig at skjule bjælker, som nærmest ikke eksisterede på grund af råd. Og væggene var faldefærdige, og fugten sivede ned, da vi fjernede masonitpladerne.

Huset havde som et af de sidste i kommunen fået lagt strøm ind, men vand skulle pumpes op fra en brønd i haven. Der stod også dasset, hvorfra man havde en dejlig udsigt ud over de flade lollandske marker ned mod Roden Skov.

Hvorfor købte vi egentlig dette mildt sagt temmelig faldefærdige hus? - Fordi vi faldt for det. Det var charmerende og specielt beliggenheden var spændende. Et ensomt beliggende hus midt ude i de lollandske roemarkers.

Og nysgerrigheden om dette lille landarbejderhus - dets skæbne og historie - var vakt.

Beliggenhed

Huset ligger ca. 3 km øst for købstaden Nysted og har *matrikelnr. 75 DG, Nysted Købstad Markjorder*. - Jeg var overbevist om, at det var et hus bygget i 1700-tallet i forbindelse med udflytningen. Ildstedet med gruekedel i midten, stuerne til venstre for indgangen og en lille stald til højre. Præcis som landhuse er blevet bygget siden middelalderen. - Men jeg tog grusomt fejl. - Der stod intet i salgspapirerne eller i skødet om husets alder. Der var dog to ting, der i første omgang undrede mig. I tingbogsudskriften var grundarealet opgivet til 690 m², og det var udtrykkelig anført, at jeg havde vedligeholdelsespligten til græsvejen, som fører ned til huset.

Hvorfor lå der et lille landarbejderhus helt for sig selv ude i markerne? - Hvor-

for lå det ikke ved landevejen som andre huse? - Det måtte have en historisk forklaring.

Udgangspunktet for undersøgelsen blev matrikelbetegnelsen »*Markjorder*«. Hvad rummede dette begreb?

I forbindelse med at en række byer i middelalderen fik købstadstatus i form af såkaldte privilegier, blev der juridisk givet regler for købstadens status - skattemæssigt, handelsmæssigt og ejermæssigt. Historisk forbinder man typisk købstadbegrebet med eneretten til handel og håndværk. Købstaden var stedet, hvor varer, både danske og udenlandske, blev handlet, og stedet, hvor håndværkerne udøvede deres næring. Købstaden var beskyttet af mure, volde og porte - acciseboder med vagter og toldembedsmænd. Købstaden udgjorde således et klart afgrænset område.

Udenfor har man så landsbyen og dens marker og fælleder, hvor agerbruget er det centrale, som sammen med de få nødvendige håndværkere - bl.a. smeden - udgjorde produktionsenheder, hvis produkter afsættes inde i byen.

Herimellem findes der et lille grænseområde, hvor byen og landet smelter sammen, nemlig Købstædernes Markjorder. Undertiden kaldes de Bymarken eller blot Græsgange.

Dansk retshistories nestor, Poul Johs. Jørgensen, har omtalt disse markjorder i sit hovedværk »*Dansk Retshistorie*« fra 1939, og han skriver:

»*Det, der i en senere tid (hermed sigter Poul Johs. Jørgensen til middelalderen) faktisk adskilte en Købstad fra en Landsby, var, at Købstaden havde en fastboende befolkning, der væsentligt ernærede sig af handel og håndværk. Oprindeligt var denne forskel vel mindre udpræget, idet mange købstæder havde en fra et landsby-*

Huset ca. 1950.

mæssigt anlæg stammende **bymark** eller dog jorder, der var skænket byen af kongen, og derfor mulighed for agerbrug, men selvom dette som følge heraf længe spillede en ikke ringe rolle som næringsvej i byerne, især de mindre, beroede disses trivsel dog overvejende på handel og håndværket...«

Senere skriver han:

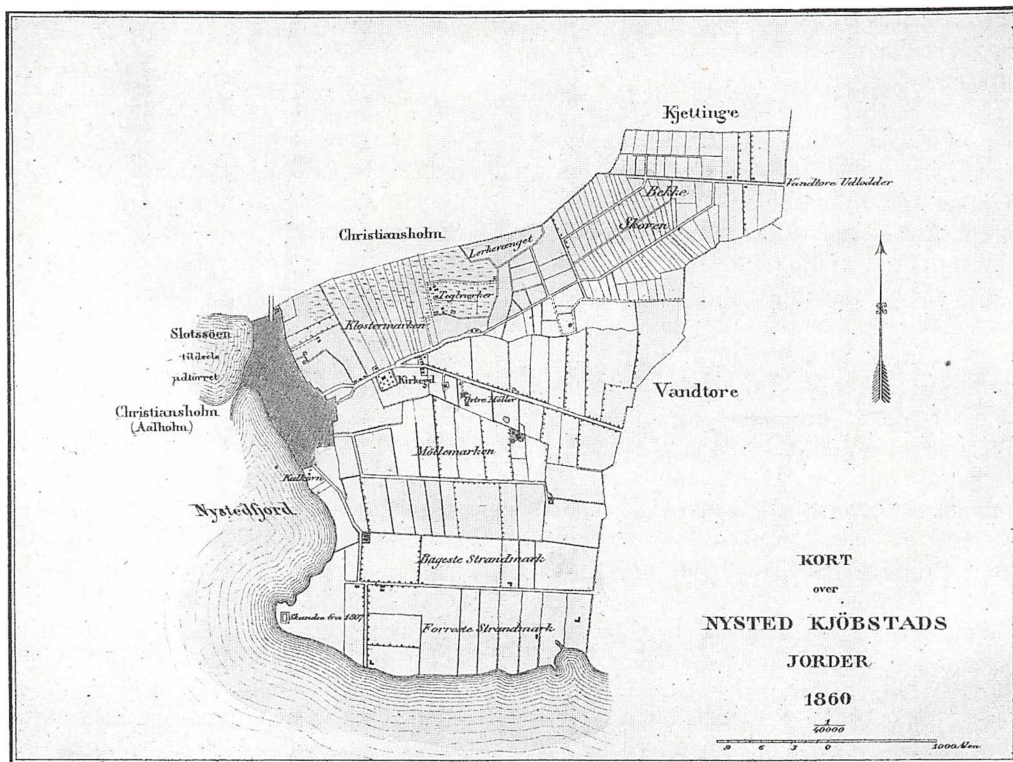
»Købstadens hele område kaldes ofte *Byfreden* (byfrith), fordi grænserne for det normalt faldt sammen med grænserne for byens jurisdiktion og for den forhøjede fred, som skulle herske inden for denne...« »Inden for byen måtte der sondres mellem den egentlige by, der begrænsedes af fæstningen og **bymarken**. På grund af dennes betydning for borgerne var særskilt afhændelse af den til udenbys mand i almindelighed forbudt, og undertiden forbødes endog afhændelse af byens jord til personer, der ikke var borgere.«

Endelig skriver han:

»...Snarest har oldermændene (senere byrådet) vel haft at gøre med bestyrelsen af de økonomiske fællesanliggender eller, for at bruge et moderne udtryk, med de kommunale anliggender, derunder i første linie **det med hensyn til bymarken bestående jordfællesskab**«. (Min fremhævning)....

Det historisk interessante er konstateringen af, at markjordene har været en ikke uvæsentlig del af en købstads eksistens som forsyningsenhed, men også som et fællesanliggende, som byens borgere deltog i. Og videre at det skarpe skel mellem by og land ikke har været så gennemført, som man umiddelbart kunne få en fornemmelse af.

Nysted havde også som andre købstæder sine »markjorder«. For Nysteds vedkommende drejer det sig om et areal på ca. 10

Kort o. Nysted Købstadsjorder.

km² liggende øst for byen og grænsende op til de gamle landsbyer Vantore, Frejlev, Kettinge samt Ålholms jorder.

I *Trap Danmarks anden udgave fra 1872-79* siges det om Nysteds markjorder:

»Nysted har 114 Tdr. Htk. Købstadsjorden, med et Areal af 753 Tdr. Land Ager og Eng, hvoraf 34 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdkr. Land Ager og Eng i Brugs-Fællesskab. Af andre end Kjøbstadens Indbyggere bruges 2 Tdr. 6 Skpr. Htk. Til offentlig Brug, f. Eks. Kirkegaard, Exerceerplads, Lystanlæg o. a. desl., er anvendt 2 Tdr. 5 Skpr. Land.«

Jorden tilhørte som sagt byens borgere og var opdelt i en lang række større eller

mindre lodder, typisk 1-2 tønder land. Opdelingen for markjorderne i Nysted fremgår af ovenstående kort fra 1860.

Der findes en ca. 100-150 jordlodder, større eller mindre, som tilhørte borgerne i byen. - Man kan endvidere se af kortet, at der ikke fandtes bebyggelse, bortset fra et enkelt hus, som det ikke har været muligt at identificere ved denne undersøgelse. Der er ifølge kortet tale om små jordlodder, liggende i »strimler«, men ingen bebyggelse.

Men omkring århundredskiftet sker en betydelig ændring af forholdene. Hvor

der før kun var marker, begynder der nu at dukke landarbejderhuse og små landbrugsejendomme op.

Udviklingen er markant. - Borgerne i byen sælger deres markjorder, som lægges sammen til små landbrugsejendomme. Lidt ironisk sagt, borgerne i byen er blevet for fine til at have jord under neglene, og man har heller ikke umiddelbart brug for jorden. Man skifter hestene ud med en bil, man har ikke brug for havre til hestene, men benzin til bilen. Man ifører sig jakkesæt og hat. Man er blevet bedsteborgere, som hilser og nikker til hinanden. Og opfører Skansepavillonen, hvor man om søndagen slentrer ud og indtager en kop kaffe og en kage.

Det er en interessant udvikling, der foregår. Landbrugshistorisk og byhistorisk. Borgerne i byen opgiver deres jordlodder og i samme periode søger titusindvis af landarbejdere ind til storbyerne for at få arbejde. De savner jorden og opretter kolonihaver.

I 1993 udgav Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Nysted kommune et kommuneatlas, hvor samtlige bygninger i kommunen er gennemgået med henblik på deres bevaringsmæssige værdi for fremtiden. Det gælder dog alene for bygninger opført før 1940.

Foruden andre - herunder landskabsmæssige og bymæssige sammenhænge - er bygningernes/husenes bevaringsmæssige værdi inddelt i 3 kategorier: 1) Høj bevaringsværdi, 2) Middel bevaringsværdi og 3) Lav bevaringsværdi.

På kortet i atlasset er dette markeret med forskellige farver for de forskellige kategorier. - Hver enkelt bygning er gennemgået og synet, og oplysningerne og vurderingerne er kørt ind i en database, som findes i Skov- og Naturstyrelsen.

Med stor velvilje fra styrelsens fik jeg grundoplysningerne for de formodet ca.

12 ældste huse i matrikelnumrene Nysted Købstad Markjorder.

Og med disse oplysninger blev det bekræftet, at bebyggelsen af markjordene med landarbejderhuse og smålandbrug fandt sted i perioden fra ca. 1870 og op til 1920. Inden da var der kun marker og græsninger.

Det er et yderst værdifuldt historisk materiale, som således er blevet indsamlet. - Et materiale som forhåbentlig også i andre sammenhænge vil kunne bruges til historiske analyser.

Huset

Oplysningerne fra Skov- og Naturstyrelsen var interessante, men ikke tilstrækkelige. Vi gik derfor til *Landsarkivet* og fandt *real- og panteregistrene* for Nysted Købstad Markjorder, og nu begyndte der at tegne sig et mere detaljeret billede af det lille hus i en historisk sammenhæng.

I 1892 udstedes ifølge realregistret som adkomst for arbejdsmand *Christian Jørgensen* følgende skøde:

»Imellem undertegnede Værtshusholder Lars Christensen af Nysted og med-undertegnede Arbejdsmand Christian Jørgensen af Nysted Skov er under Dags Dato indgaaet og oprettet saadan Kjøbekontrakt: Jeg Værtshusholder L.Christensen af Nysted sælger og afhænder herved den ovennævnte C.J. en parcel af den mig ifølge Skjøde af 16. Juni 1885 thinglæst 22 s Aar tilhørende paa Nysted Bækkeskov beliggende Jordlod Matr.no. 75 an, hvilken Parcel bestaar af Jordloddens sydvestlige Hjørne i en Firkant ca. 42 Alen paa hver Led, og som er Kjøberens paavist og iøvrigt allerede af Landinspektør Jensen, Nakskov opmaalt til Udstykning - tilligemed en paa Parcellen værende af mig Sælgeren paabegyndt Bygning, til hvilken Grunden er lagt og Tømmeret

rejst medens en del Mursten og Brædder, 3 Døre og 3 1/2 Fag Vinduer henligger derhos og medfølger i Handelen. Denne er iøvrigt indgaaet paa følgende Vilkaar:

1. Kjøberens der strax tiltræder det Solgte svarer alle Summerne fra den 1st. Oktober d.t gaaende Skatter og Afgifter, saaledes ogsaa Byafgiften, der maatte komme til at paahvile Parcellen, til Kommunekassen for indeværende Aar. Det Solgte henstaar ogsaa fra Dato for Kjøberens Regning og Risiko i enhver Henseende, ogsaa i Ildebrandstilfælde.

2. Kjøbesummen er akkorderet til 500 Kr. skriver fem Hundrede Kroner og afgjøres denne af Kjøberens dels ved Kontant Betaling af 100 Kr., hvorfor min Underskrift paa Nærværende Kontrakt tillige gjælder som Kvittering, dels derved at han den 1st. Oktober Kontant betaler mig Resten 400 Kr. Ialt 500 Kr. Af denne Del af Kjøbesummen, hvorved Kjøberens saaledes har Henstand svarer Kjøberens ingen Rente. Naar den er betalt og Udstykningen forøvrigt er bragt i Orden er jeg Sælgeren pligtig at meddele Kjøberens hæftelsesfrit Skjøde paa den solgte Ejendom.

3. Kjøberens holder selv Hegn om Parcellen, hvorimod jeg Sælger er pligtig til paa min tilbageværende Del af Ejendommen, hvor denne grænser til den solgte Parcel, at grave og holde fornøden Grøft om denne.

Alle med Parcellens Udstykning og med nærværende Kjøbekontrakt og i sin Tid Skjødets Udstedelse, Stempling og Tinglæsning forbundne Omkostninger paahviler det Kjøberens alene at udrede.

Jeg Arbejdsmand Christian Jørgensen af Nysted Skov erkjender herved at være indgaaet paa foranstaaende Kontrakt, som jeg binder mig til at opfylde i alle dens Ord og Punkter.

*Nysted d. 14. Juni 1891
Skjøde med Udstykningsapprobation.
Matr. NR. 75 DG*

*Hartkorn 1 1/2 Album
Gammelskat 14 Øre
Ejendommen er Tiendepligtig:
1 5/6 Tdr. Hvede
1 5/6 » Byg*

Forevist Stiftamtet 23. Juni 1892.

Hermed var en del af husets historie faldet på plads. Huset var opført i 1891, og ikke som jeg havde troet i 1700-tallet. Endvidere var der en forklaring på den lange græsvej og husets beliggenhed. Græsvejen havde været adgangsvejen for alle de små lodder, som bortset fra denne lille grund efterhånden var blevet slået sammen og danner basis for nogle af de smågårde, som i dag ligger i området. Og endelig var mystikken omkring arealstørrelsen de 690 m² blevet forklarlig: 42 x 42 alen svarer til en 1/8 tønde land eller en såkaldt skæppe jord, som helt præcist svarer til 689,5 m².

Husets videre historie kan følges i tingbøgerne.

I 1910 dør **Christian Jørgensen** og enken **Karoline Hansigne Louise Jørgensen** forbliver siddende i huset indtil 1917, hvor det skødes til **Wicenty Wajtennovitz**. (Jeg tror næppe, at man gætter helt galt, hvis man formoder, at det har været en af de polske roearbejdere, som kom til Danmark omkring århundredskiftet).

I 1920 overtages huset af arbejdsmand **Jørgen Hansen**. Nu begynder kilderne at blive fyldigere end blot tingbøger, realregistre m.v. Og mange af vores naboer har kendt ham og hans familie og fortalt historier om denne familie. Endvidere har

Huset i dag.

vi haft den glæde, at to af Jørgen Hansens børn har besøgt os for at gense deres gamle barndomshjem. I den anledning fik vi foræret et par fotografier af huset, som det så ud i slutningen af 1940'erne.

Der er mange muntre og hyggelige historier om denne familie. Jørgen Hansen og hans kone Agnes boede i dette lille hus indtil 1963 og fødte og opdrog 8 børn. For en forvænt københavner er det næsten ikke til at fatte, hvordan de har klaret sig uden el og vand og kun én varmekilde. Der har ikke været meget plads i de to små stuer og køkkenet, - og heller ikke mulighed for at tage mere ind, for i stalden stod de to geder. Han arbejdede som arbejdsmand ved kalkværket i Nysted, og

der har ikke været mange penge, men alle børnene blev bragt godt i vej.

Det var vellidte folk, selvom Jørgen Hansen vist undertiden fik lidt mere end tørsten betingede. Én af anekdoterne fortæller, at han en valgaften ikke rigtig kunne styre cyklen hjem, men var vågnet op næste morgen ved siden af sin cykel i grøften. - Og da Jørgen Hansen og hans kone Agnes fejrede deres guldbryllup, turde naboerne ikke slå æresporten op ad døren. De var bange for, at huset ville falde sammen, så æresporten blev sat op på et stativ udenfor.

I 1963 blev huset solgt til et ældre københavnsk ægtepar, som skulle bruge det til sommerbolig. Og dette er i virkeligheden den næste tidstypiske lille »landbrugsre-

Huset sommer 1986.

volution«. Fra 60erne og op til i dag er tusindvis af små huse på landet og småbrug blevet solgt til byboere, som ønsker at komme væk fra storbyen ud til idyllen på landet. - Samtidig er bonden i ordets egentlige betydning - den, der bor fast - flyttet ind til byen.

Vi har været med i denne udvikling. De 680 m² »markjord« blev aldrig rigtig landbrugsjord, men byboere dyrker grøntsager til eget brug, som i »gamle dage«. Vi har oplevet, hvordan den ene lille gård efter den anden er blevet solgt. Typisk er jorden købt op af en stordriftslandmand, som så har solgt bygningerne fra. Ofte med triste resultater for de kulturelle værdier, som disse små landbrug repræsenterede.

Som det sikkert vil være fremgået af denne lille artikel, overtog vi det, der hedder »et hus, der trænger til en kærlig hånd« eller mere betegnende »et sminket lig«.

Siden 1972, hvor vi i det små begyndte at flå tapeter ned, hive masonitplader væk, fjerne forskallingsbrædder osv., har vi arbejdet med dygtige håndværkeres og naboers hjælp på, at huset en dag skulle stå, sådan som det oprindeligt var tænkt og bygget. Dog med moderne installationer. Nemt har det ikke været, og omkostningerne har været 6 gange højere end købesummen.

Det har været 25 dejlige og sjove år, og huset er blevet optaget i registranten som et hus med høj bevaringsværdi, - »den lille usle rønne«.

Litteratur

- Benito Scocozza og Grethe Jensen: Hvem, Hvad og Hvornår. Politiken, København 1994.
- Dansk Socialhistorie bd. 1-7. Gyldendal 1982.
- Erik Kroman: Danmarks gamle Købstadlovgivning I-V (1951-61)
- Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 3. oplag. Gads Forlag. København 1965
- Axel Steensberg: Den danske Bondegård. Forum. København 1974.
- Kommuneatlas Nysted. Bevaringsværdier i byer og bygninger. Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Nysted kommune. 1993.
- Landhuset. Gyldendals Boghandel, Nordisk Forlag A/S. 1975.
- John Erik Petersen: Litteratur om Nysted kommune 1840/41 - 1977. Lokalthistorisk Bibliografi. København/Nykøbing F. 1978.
- J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 2. udgave. Forlagsbureauet. 1872-1879, bd. 5.

Kilder:

Databaseoplysninger, Skov- og Naturstyrelsen
Pante- og Realregistre, Landsarkivet

Et kig i lollandske retsprotokoller

Af Heidi Pfeffer

Med disse sider ønsker forfatteren at gøre opmærksom på det meget værdifulde stof, der er at hente for enhver slægtsforsker og lokalhistoriker i de gamle protokoller og dokumenter - i dette tilfælde - fra rettens administration på Lolland ca. 1850-1900. Der gives her eksempler på sager dels af mere almen art, dels af mere speciel karakter, der kan belyse sider af livsforholdene dengang. Heidi Pfeffer er cand.mag., og læsere vil huske hendes store artikel om Handskemagerbanden i årbogen for 1995.

»I de gode, gamle dage var alting bedre«, er en talemåde, som man på baggrund af vor tids voksende usikkerhed på alle fronter måske nok kunne tro, hvis man intet vidste om livsforholdene dengang. Men ved et blik i politiprotokoller og -dokumenter for Lolland i sidste halvdel af 19. århundrede tegner der sig snart et ganske andet billede. Vi ser her ikke alene de store og grove lovbrud, men bl.a. også, hvordan der undertiden rejses sag ved forhold, der i dag regnes for rene bagateller.

Således blev for eksempel i slutningen af maj 1884 3 drenge på henholdsvis 7, 12, og 13 år anmeldt til politiet i Nysted. De havde overtrådt jagtloven ved at have taget 10 ællinger i en vildanderede i Hestehaven, med henblik på opdræt. En stævning blev oplæst for drengenes

fædre, og d. 23. maj 1884 blev vidnerne og de anklagede drenge afhørt, hvorefter dommen blev afsagt: En bøde på 10 kr. for overtrædelse af jagtloven,

Sagen om drengenes tyveri er blot én af mange forskelligartede sager, der for Lollands vedkommende befinder sig på Landsarkivet i København i de bunker af politidokumenter og protokoller, som opbevares dér.

Dette store og meget interessante materiale til belysning af retsudøvelsen udviser naturligvis hvert år store variationer med hensyn til de anmeldte sagers art. Vi vil derfor nøjes med her at kigge lidt i 2 forskellige slags retsarkivalier, nemlig *Lollands Nørreherreds politidokumenter 1870-74*, samt politiprotokollen *Nysted Byfoged 1882-86*. I dette brogede materiale træder nogle grupper af sager tydeligt frem:

Injuriesager

En af de mest omfangsrige grupper i den nævnte periode er injuriesager. De giver et fortrinligt billede af tidens mentalitet, og folks forhold til naboer, kollegaer og arbejdsgivere, samt indblik i hvad man i den pågældende periode opfattede som fornærmelig og ærekrænkende sprogbrug. En sådan omfangsrig sag med 4 stævninger udspillede sig i Utterslev sogn på Nordlolland i oktober 1874:

1. stævning: Gårdejerer Hans Friis stævner sin nabo, husmand Christian Anthonsen, da han har udskældt Hans Friis for at være en »tyveknægt«, på grund af nogle løsgående kreaturer i en mark.

2. stævning: Prokurator Barfod i Nakskov stævner samme husmand Christian Anthonsen i Utterslev, for at have overfaldet ham, og kaldt ham for en »Kæltring« ved en auktion i Christian Anthonsens gård.

3. stævning: Hans Friis stævner Christian Anthonsens kone Sophie, for at have kaldt ham en »tyveknægt«.

4. stævning: Husmand Christian Anthonsen stævner naboen Hans Friis, fordi han ved ovennævnte lejlighed kaldt ham for »din gamle skurk« og »din gamle ussel«.

Man får gennem disse 4 sager et tydeligt billede af en opfarende og økonomisk presset Christian Anthonsen, der oven i købet skal have auktion afholdt i sin gård, samt en ikke særlig tolerant nabo.

Det var i det hele taget mænd, der stævnedes hinanden for ærekrænkende beskyldninger, og det lader til at vendinger som: drønnert, gadedreng, gåselars, dreng, gårdskar, luderkarl, gris og tyv let kunne afføde en injuriesag. I de få tilfælde, hvor det var en kvinde, der stævnedes andre for injurier, var det ord som: tyv, rakkermær, tingest, løgner og »pil af, din gamle ugle«, der i særlig grad blev anset for krænkende.

Tjenestefolk

Der blev anlagt mange sager af og imod tjenestefolk, enten fordi de var udeblevet, havde forladt deres tjeneste, eller fordi de var blevet smidt på porten eller nægtet løn. Det var naturligvis i Lollands Nørreherred, de fleste sager af den art blev anlagt, fordi der her var langt flere tjenestefolk end under Nysteds jurisdiction. En af de hyppigste problemer var, at tjenestefolkene udeblev fra deres nye tjeneste på de store skiftedage 1. maj og 1. november. For eksempel blev tjenestepigen Marie Jensen stævnet for en politiret i 1870, af Marie Falck i Nakskov, da førstnævnte havde undladt at møde i sin tjeneste 1. maj, hvor hun var fæstet $\frac{1}{2}$ år, og allerede havde modtaget fæstepenge.

Et andet problem var bortgåede tjenestefolk: I juli 1874 anmeldte gårdejer P. Skaftø sin 17-årige tjenstedreng Christian Bjørn til politiet, fordi han havde forladt sin tjeneste i utide og uden tilladelse. Senere i sagen kom det frem, at drengen var blevet gennempryglet med et stykke reb.

Omvendt anlagde tjenestefolk sag mod deres arbejdsgivere, hvis de mente at de var blevet bortvist uden grund, eller ikke fik løn; som avlsbestyreren Vilhelm Hendricksen i Nørreherred, der i juli 1871 blev nægtet udbetaling af 16 måneders løn af gårdmand Jens Adamsens enke.

Andre typer af sager vedrørende tjenestefolks forhold kunne være sagen, som forvalter Wilkens på Christiansdal anlagde mod tjenestekarl Christian Madsen, fordi han havde nægtet at ride en hest i marken. Det kunne også være en sag rejst mod bagersvend Axel Andersen fra København, som blev idømt en bøde på 5 kr., da han havde undladt at få påtegnet afrejsen fra København og ankomsten til Nysted i sit pas.

Sagerne giver et fint, men til tider også rystende indblik i de forhold, hvorunder mange tjenestefolk levede på den tid.

Alimentationsbidrag

Der findes en del sager angående alimentationsbidrag eller børnepenge, som det hedder i dag. Næsten alle disse sager blev anlagt af ugifte »fruentimmere«, der afkrævede barnefaderen understøttelse til deres fælles uægte børn. Disse børn skulle forsørges til konfirmationsalderen, hvilket ofte gav anledning til en del besvær. I september 1870 stævnedes det ugifte fruentimmer Ane Dorthe Christoffersen i Abed indsidder Niels Rasmussen i Vindeby, for at få ham til at betale alimentationsbidrag til det barn, de havde »avlet i fælles tjeneste på godset Frederiksdal«. Niels havde i mellemtiden giftet sig i Vindeby.

Et lignende tilfælde var Petra Brun fra Nørreherred, der i januar 1870 stævnedes sit uægte barns fader, for at få ham til at betale plejepenge. Sagen blev imidlertid en smule indviklet, da han gerne ville indrømme faderskabet, men stædigt nægtede at have deltaget i dets fysiske forudsætninger.

I Nysted måtte Amalie Cathrine Dorthea Johansen i december 1882 anmode om behandling af paternitetssag. Til hendes barn Niels Peter Johansen havde faderen, værtshusholder Jens Martinsen, efter 10 års forløb nu nægtet at betale yderligere underhold til drengen.

Sprøjteøvelser

Både i Nysted og i Lollands Nørreherred afholdt man sprøjteøvelser, hvor en udeblivelse blev rapporteret til politiet af brandinspektøren. De udeblevne havde som regel en god undskyldning; sømand Laurits Larsen blev for eksempel anmeldt i november 1886, men forsvarede sig med

at han var forhindret, da han var ude at sejle og derfor ikke kunne nå i land til den bestemte tid.

I juni 1883 meddelte brandinspektøren i Nysted, at følgende af mandskabet ved sprøjte nr. 1 havde været fraværende: Købmand Jensen og fuldmægtig Müller. I sagen mod disse 2, som blev fremlagt i retten, tilbød Købmand Jensen straks at betale en bøde på 2 kr., mens fuldmægtig Müller hævdede, at han var ansat som politifuldmægtig og derfor måtte fritages for at møde ved brandøvelserne.

Overfald og slagsmål

Der var mange anmeldelser om voldelige og meningsløse overfald, især fra Nysted. I september 1884 stævnedes købmand M. S. Jensen i Nysted (bekendt fra juni 1883, hvor han udeblev fra sprøjteøvelsen) slagter Krause, da denne havde overfaldet ham med håns- og skældsord, samt taget ham om halsen og truet med at slå ham i hovedet med en flaske petroleum.

Lidt mere alvorligt var det i september 1885, hvor gartner Hansen på Ålholm Slot anmeldte et overfald på sig selv, begået af tjenestekarlen Christian Petersen. Gartner Hansen blev slået i ansigtet og faldt bevidstløs om.

Et særligt træk for Nysteds vedkommende, er de mange værtshusslagsmål, som den emsige politibetjent Dalskov gentagne gange rapporterede om. For eksempel rapporterede han i juni 1885 om et slagsmål udenfor værthusholder Martinsens (den nærige fader fra 1882) værtning på mere end 9 personer. Lidt vildere var det gået til året før, i februar 1884, hvor der under maskeraden på hotellet var opstået slagsmål mellem 4 mænd, hvorunder den ene, slagter Grib, fik tilføjet et sår i hovedet med en kniv eller lignende igennem hatten. Ved sager om overfald og slagsmål kan man under-

tiden være så heldig at finde en lægeerklæring om ofrets tilstand.

Nabostridigheder

En del sager angår forskellige former for nabostrid. I april 1885 blev arbejdsmand Christian Christensen Suhr anmeldt for tyveri af en N. Hansen, der havde lejet et sted ved Møllehusene, ved siden af Suhr. Tyveriet bestod i, at Suhr havde fjernet et hegn ved fraflytningen. Omtrent samtidigt meldte Suhrs kone, Maren Rasmussen, Ferdinand Nielsens kone Hanne Nielsen på Nysted Mark, for at have overfaldet hende med forskellige skældsord.

En sag af ganske alvorlig karakter fandt sted i september 1873 i Branderslev Sogn i Nørreherred. Her anmeldte smedsvend Peter Knudsen, husmand og træskomand Jens Rasmussens kone for et overfald på hans egen kone. Grunden var, at Jens Rasmussens kone en dag var kommet ud for at sanke aks på den samme mark, som Peter Knudsens kone og en anden kone gik på. Da hun fik at vide, at hun først skulle have tilladelse af proprietær Svendsen på Helgnæs, slog hun Peter Knudsens kone i tindingen med en jernbeslået træsko, fordi hun havde nægtet hende ret til at samle aks med det samme. Da Peter Knudsens kone efter slaget faldt om på marken, kastede Jens Rasmussens kone sig over hende, og begyndte at slå løs på hende. Først ved den anden kones indgriben holdt hun op. Men dermed var det ikke nok.

Samme dag anmeldte Peter Knudsen Jens Rasmussen. Han overfaldt nemlig Peter Knudsens gennembankede kone, da hun gik hjem med de sankede aks i en trillevogn. Han prøvede at tage aksene fra hende, hvilket dog mislykkedes.

Disse eksempler viser, hvordan fattigdom kunne afføde voldsomme diskussioner og slagsmål om, hvad der er dit og

mit og retten til at sanke aks på en andens mark.

Tyveri

Der er kun ganske få sager, der vedrører tyveri i politiprotokollerne. Årsagen kan være, at de fleste af disse sager blev ført som ekstraretssager, der behandlede sager af grovere karakter, og hertil var både knyttet en forsvarer og en anklager. Dommene blev ofte til tugthusarbejde eller fængsel på vand og brød, - modsat politisagerne, der oftest blev afgjort med en bøde. De fleste sager i politiprotokollerne omhandler beskyldninger om et formodet tyveri, som man ved politiets hjælp får undersøgt.

I oktober 1884 blev sadelmagersvenden Martin Johansen stævnet af sadelmagemester Christian Clausen i Nysted, da han skulle have »udslynget den usandfærdige beskyldning«, at Christian Clausen havde stjålet krølhår fra enkefru Kjærs madras, som han havde til ompolstring. I sagen ligger en erklæring fra enkefru Kjær, om at hun er godt tilfreds med madrassen. Her kunne sagen godt være sluttet med et indgået forlig, men Martin Johansen var imidlertid forsvundet fra Nysted, og han blev derfor efterlyst i Grenå og Hobro, hvorfra han stammede. Desuden er der i sagen vedlagt 2 numre af bladet »Politietterretninger«, hvor Martin Johansen er efterlyst for en bødedom (den fra Nysted), samt et signalement. Endelig er der et brev fra Århus Byfogedkontor, hvor det oplyses, at Martin Johansen havde meldt sig, da han erfarede, at han var efterlyst, og nu ført til Grenå.

Som et lille efterspil kan det nævnes, at Christian Clausen selv blev meldt til politiet året efter i oktober 1885 af en hr. Dahlgren, da han havde forfulgt og gennempryget Dahlgrens søn Thor »på en meget rå måde«!

Parti ved Posthuset, Nysted. (Nysted Lokalhistoriske Arkiv).

Uforsvarlig kørsel

En type sager, som kun optræder i Nysted, er sagerne om uforsvarlig kørsel. Blev der kørt for hurtigt gennem byens smalle gader med hestevognen, eller var kanen om vinteren ikke forsynet med bjælder og klokker, kunne de gode Nystedborgere være forvissede om, at betjent Dalskov optog rapport.

Som eksempel kan nævnes, at betjent Dalskov 3 gange i sommeren 1885 anholdt hestehandler P. Bjørn, fordi han i meget beruset tilstand kørte slingrende gennem Nysteds gader, mens han piskede løs på hesten. Til sidst blev det Dalskov for meget og P. Bjørn blev bragt til hotellet, hvor han måtte blive natten over.

Ulovlig kørsel

Der var i Nysted en ekstrapostvognmand, der havde monopol på kørsler udover 2 mil, samt til den næste station, hvis denne lå uden for 2 miles afstand af byen. I Nysted var det møllerkusk Peder Pedersen, der i 1880'erne havde denne kørsel, og gang på gang meldte han borgere i og lige udenfor Nysted, fordi de havde befordret folk til andre byer. For dette blev de idømt bøder á 8 kr. pr. gang, samt til at betale for turen til Peder Pedersen. På trods af den nidkærhed, hvormed Peder Pedersen vogtede sit erhverv, blæste man tilsyneladende på ham og hans lovmæssige ret. Folk forsøgte blandt andet at undgå at blive stævnet ved at hævde, at passagererne ikke havde betalt for turen, el-

ler var stået af inden for 2 mils afstand fra byen.

Årets gang i Nysted anno 1882 set med øvrighedens øjne

Januar:

Rasmus Jeppesen i Kettinge klager over, at skibstømrer Anders Trulsen af Nysted har overfaldet ham, efter de havde været sammen i skibsbygger Gleies hus, i anledning af at et skib var løbet af stablen.

Forpagteren C. Schrader på Ålholm Gods klager over, at stenhugger Rasmus Jørgensen fra Nøbølle sammen med en ukendt mand, var trængt igennem hans mejeri til hans pigekammer, hvor de brændte lys, støjede og forårsagede en sådan uro, at husets beboere blev vækkede. Først på pigernes gentagne opfordringer fjernede de sig.

Februar:

Jens Larsen i Vantore klager over købmand H. S. Bønnelycke i Nysted, som i sin forretning udskældte Jens Larsen for at være en »drønnert«.

Postholder Peder Pedersen klager over at vognmand Jens Martinsen i Nysted har kørt en handelsrejsende til Nykøbing Falster. Han kræver ham nu dømt for ulovlig kørsel, for hvilket Jens Martinsen skal erstatte ham 5,60 kr. og betale en bøde på 8 kr.

Marts:

Da der gentagne gange bliver klaget over ulovlig kørsel, foreligger der en genpart fra generalpostdirektoratet i København fra 1870, hvor vognmand O. Brædder, som eneste ekstrapostmand ved Nysted Station, er berettiget til kørsel til steder udover 2 mil fra stationen og til næste station, hvis denne ligger udenfor 2 mils afstand. Endvidere et dokument fra Post og Telegrafvæsnet dateret 1878, hvor afdøde

Ole Larsen Brædders enke Maren Larsen i Nysted overdrages hans vognmandsruter på samme vilkår, som han havde dem.

Endelig et dokument fra 1879, hvor Post og Telegrafvæsnet godkender, at Maren Larsen overdrager kørslen til møllerkusk Peder Pedersen af Nysted.

April:

Politibetjent Dalskov rapporterer, at købmændene i Nysted Danielsen, Jørgensen, R. Nielsen Væver, Bekker, Gravesen og Rossing alle handlede Skærtorsdag, på trods af foregående års advarsler. De havde fået påbud om ikke at handle Skærtorsdag, Langfredag, og den første dag af de tre store højtider.

Maj:

Politibetjent Dalskov rapporterer at avlsbruger Ole Hansen på Nysted Mark ved bortkørsel af gødning fra Gæstgivergården, har spildt en betydelig del i Bagstræde, Smedestræde og Adelgade, da den anvendte vogn var utæt og uforsvarligt læsset.

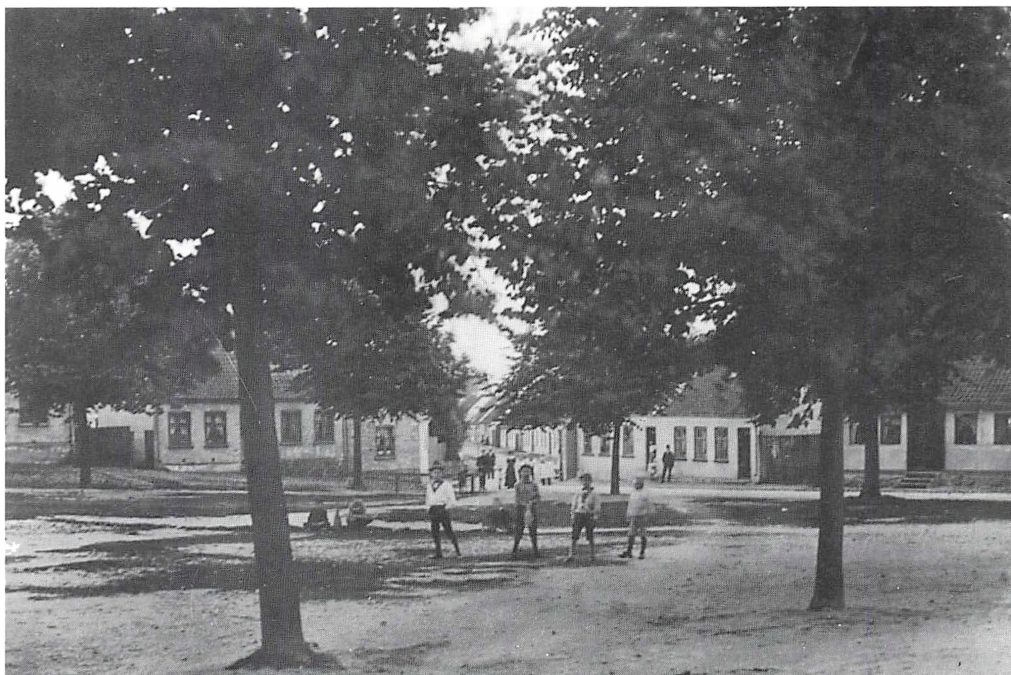
En udskrift af lægdsrullen lydende på Michael Gustav Søren Andreas Jørgensen i Nysted.

Juni:

Politibetjent Dalskov rapporterer at komager L. Petersens søn jævnligt har opholdt sig på Gammeltorv, hvor han ved at skrabe i jorden ved beplantningen, har lavet dybe huller i jorden ved roden af træerne. Ligeledes har han løbet på plænerne. Drengens forældre har på Dalskovs gentagne advarsler svaret, at »jorden er dog til at træde på«!

Juli:

Postholder Peder Pedersen klager over, at værtshusholder Christoffersen på Gæstgivergården har kørt lærer Brandt fra Nysted til Nykøbing Falster, en tur på 2 1/4 mil.

Gl. Torv og Fiskegade. (Nysted Lokalhistoriske Arkiv).

For denne ulovlige kørsel forlanger Peder Pedersen en betaling på 5,40 kr., samt Christoffersen idømt en bøde på 8 kr.

August:

Meddelelse om at følgende 4 medlemmer af Ligningskommissionen er valgt: Lærer Prask, Mægler Espel. Afsmager Bois og Graver Besthoff.

Oktober:

Overretssagfører Jessen i Nykøbing Falster anmoder om, på vegne af Lolland-Falsters Kjøbstæders Handelsforening, at den person, der på en auktion i Døllefjelds præstegård har solgt 4-500 alen klæde, bliver draget til ansvar for uberettiget næringsbrug.

November:

Politibetjent Dalskov rapporterer at gård-ejer Jens Jørgensens søn i Vantore, aftenen før kørte meget vildt med en hest og en enspændervogn gennem Nysteds gader. Han kunne således let have skadet andre eller hesten.

Tjenestekarl Jørgen Clemmensen i Nysted klager over vognmand Christoffersen, der har tiltalt ham på en »grov og fornærmelig måde«, og tildelt ham et slag i hovedet. Dette skete under en kornkørsel til et skib i havnen.

December:

Politibetjent Dalskov rapporterer om et slagsmål mellem 2 sømænd udenfor Gæstgivergården.

Anmodning om behandling af paternitetssag. Til Amalie Cathrine Dorthea Johansens barn Niels Peter Johansen, har værtshusholder Jens Martinsen efter 10 års forløb nægtet at betale yderligere underhold til barnet. Dåbsattest vedlagt.

Brug dokumenterne!

Politidokumenterne indeholder et fantastisk materiale, som fortjener at blive brugt. Det giver indblik både menigmands og øvrighedens holdninger til tidens menneskelige og sociale og problemer. Af de lokalhistoriske oplysninger kan - især for Nysteds vedkommende - tegnes et fint billede af livet i en lille købstad med tilløb til meget levende karakterkildringer. De er ganske vist set under en synsvinkel, hvor de retslige forhold naturligvis er i overvægt. Her får vi så til gengæld tillige indsigt i, hvordan samfundet forholdt sig til skyld og straf ved fx injurier, vold, betleri, udeblivelse fra tjenesteplassen eller uforsvarlig kørsel.

Personalhistorikeren vil i dokumenterne finde en guldgrube af værdifulde informationer. Der findes ofte en grundig udredelse af sagens optakt, og det er muligt at følge forskellige personers konflikt med loven. Tit nævnes den samme person

i flere dokumenter på samme tid, henholdsvis som anmelder og anklaget. For Nysteds vedkommende er det overskueligt ved hjælp af folketællingerne at følge de forskellige personers videre skæbne.

De her gennemgåede typer af sager kan give et fingerpeg om, hvor forskelligartede forhold dokumenterne omhandler, men mange andre enkeltstående sager kunne nævnes: oprettelsen af en brugsforening, vedtægter for brandvæsnet i Købelev, anmeldelser for overtrædelse af jagt- eller næringslovene samt forhold som vandalisme, forfaldne stenter, ubetalte regninger, fattigforsørgelse eller ulovlig afholdt dans.

Måske var de gode gamle dage i grunden ikke så meget bedre end i dag!

Litteratur og Arkivalier

Jørgensen, Harald: Retsbetjentarkivernes betydning for den personalhistoriske forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 1978, s. 1-17.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm: Lollandske Retsbetjentarkiver indtil 1919. 1964.

Lollands Nørreherred: Politidokumenter 1870-77.

Nysted Byfoged: Politidokumenter 1878-88.
- Politiprotokoller 1877-87.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz

Bog om Roepigernes skaber

Anne Hald: »Gottfred Eickhoff - dialog med billedhuggeren og tegneren«, 196 sider, Borgens Forlag. En bog om den berømte billedhugger, som skabte »Roepigerne« til Torvet i Sakskøbing, der betegnes som hans gennembruds- og hovedværk. Bogens forfatter, der er kunsthistoriker, beskæftiger sig udførligt og indsigtfuldt med hele Eickhoffs liv og værk, men især med hans ungdoms- og uddannelsesår. Eickhoff blev født i 1902 og døde i 1982.

Strandet i Nakskov

Åse Myhr og Rita Naabye: »Gråsprængte herrer«, 219 sider, Bogans Forlag. Bogen indeholder elleve ældre mænds livshistorier. Af lokal interesse er forhenværende restauratør Foo Dick Sings beretning om sit møde med Danmark. Sing, der er født og opvokset i Kina, blev i 1937 forhyret på ØK's »Jutlandia«. Den 8. april 1940 kom skibet til Nakskov for at blive efterset på skibsværftet, og efter tyskernes besættelse af Danmark dagen efter fik skibet ikke lov til at sejle igen, og udlændingene blandt besætningen måtte blive ombord. Sings ufrivillige ophold i byen varede hele krigen.

Gottfred Eickhoff under arbejdet på modellen til Roepigerne (fra kunsthistorikeren Anne Halds nye bog om billedhuggeren.)

Den gamle entreprenørs bekendelser

Johannes Nielsen: »Min hakke - min skovl - min spade«, udgivet på eget forlag. Direktør Johannes Nielsen, Sundby, fortæller levende og detaljeret om sit lange og interessante liv som entreprenør og amts- og kommunalpolitiker, om sin fattige barndom og om sit engagement i den folkelige gymnastik, modstandsbevægelsen m. m.

På sporet af fortiden

»Fra fortid til fremtid med KONTEK«, 60 sider, udgivet af Elkraft og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (forhandles af Museet Falsters Minder, Nykøbing F.). Skriftet indeholder en beskrivelse af de vigtige arkæologiske udgravninger i forbindelse med etableringen af det 170 kilometer lange KONTEK-elkabel fra Sjælland til det nordøstlige Tyskland, der i 1993-94 blev gravet ned tværs gennem Falster. Museet Falsters Minder foretog 56 udgravninger mellem Orehoved og Gedser Odde.

1994-udgravninger

»Arkæologiske udgravninger i Danmark 1994«, 327 sider, udgivet af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, november 1995, omtaler over 600 udgravninger til lands og til vands, herunder de arkæologiske aktiviteter på Lolland-Falster.

Lidt skibshistorie

Asbjørn Starcke: »Tvende store skibe«, SKALK 1995, nr. 6, s. 28-31.

En lille artikel om de to imponerende store orlogsskibe, »Engelen« og »Maria, i den tidlige danske flåde fra Kong Hans' tid«. Forfatteren stiller sig tvivlende over for den antagelse, at skibene skulle være bygget på skibsværftet på Slotø.

Et marinarkæologisk forsøg

Jan Bill og Max Vinner: »Gedesbyskibet under sejl. - Den, der sejler med stude, kommer også frem!« Marinarkæologisk Nyhedsbrev fra Roskilde, nr.5.Dec.1995, s.3-8. Fundet og udgravningen af Gedesbyskibet er skildret i Samfundets årbog fra 1989. I nyhedsbrevet gøres der rede for prøvesejladsen med et kopi af dette skib i sommeren og efteråret 1995.

Kampen om købstadsskolerne i 1900 til 1920

Søren Kolstrup: »Den fælles, vederlagsfrie skole. Kampen om købstadsskolerne i 1900 til 1920 med udgangspunkt i Nakskov og Horsens.« 1066. Tidsskrift for Historisk Forskning. 25. årg. nr. 2, 1995, s.15-24. Forfatteren, der er gymnasielærer i Maribo og Ph.D.-studerende ved RUC, har tidligere skildret skoleforholdene i Nakskov fra samme periode, bl.a. i artiklen »Da Nakskov gik i spidsen...«, der blev bragt i Samfundets årbog 1994.

Familien Ellehammer

Mogens Ellehammer: »Slægten Ellehammer«, 136 sider, sælges gennem Museet Falsters Minder, Nykøbing F. En fuldstændig redegørelse om alle grene af slægten Ellehammer, hvoraf adskillige medlemmer har tilknytning til Lolland-Falster.

Guide til naturen

Søren Olsen: »Naturlokaliteter på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm«, 48 sider, udgivet af Andersen Bogservice, Klingsevej 28, 2720 Vanløse. Bibliografi over litteratur, der indeholder naturhistoriske oplysninger om lokaliteter, så man hurtigt kan danne sig et overblik over, hvad et bestemt område rummer af dyr og planter. Naturlokaliteter i Storstrøms Amt er omtalt side 20-32.

Landmand i søstøvler

»Handels- og Søfartsmuseet på Kronborgs årbog 1995«, 150 sider, udgivet af Selskabet Handels- og Søfartsmussets Venner. Blandt artiklerne er en afskrift af en del af de erindringer, gårdejer Christian Bitsch, Søgårde i Bursø i 1972 dikterede om sin barndom i et lærerhjem i Bandholm. Som dreng ville Bitsch gerne til søs, og det fik han lov til i to år. Den 1. november 1914 gik han atter i land for at blive landmand og mødte op i sin første plads iført søstøvler, olietøj og sydvest.

Hædrede danskere

Elsa Gade, red.: »Årets danskere«, 256 sider, udgivet af Forlaget Billesø & Baltzer. Første udgave af ny håndbog, der systematisk fortæller om de 615 personer, der i de seneste tre år er blevet tildelt priser, medaljer og andre hædersbevisninger. Desuden fortælles om de enkelte priser, og der er to registre, så man kan søge dels på personnavne og dels på prisnavne. Lokale prismodtagere er omtalt i afsnittet Storstrøms Amt side 207-11.

Bevarede møller

Frank V. Nielsen: »Møller på Lolland-Falster«, udgivet af Amtscentralen i Maribo i samarbejde med de lokale møllelaug og Stiftsmuseet. Flot illustreret hæfte om de lokale stubmøller og hollandske møller, der er bevaret på deres oprindelige plads i det lolland-falsterske landskab.

Skole-jubilæum

Palle Brandt: »Sankt Josephs Søstrenes Skole i Nykøbing 1921-1996«, udgivet i anledning af skolens 75 års jubilæum 15. august 1996. Folketidendes tidligere chefredaktør fortæller den katolske skoles historie og om den lokale katolske menighed og de polske landarbejdere, der slog sig ned på Lolland-Falster omkring århundredskiftet.

Kirke-jubilæum

Svend Aage Nielsen, red.: »750 år i Sankt Mikhaels kirke i Toreby«, 72 sider, jubilæumsskrift, udgivet af Toreby Menighedsråd, september 1995. Bidrag af bl. a. biskop Th. Græsholt, kunsthistoriker Lise Gotfredsen, museumsinspektør Thomas W. Lassen og Sv. Aage Nielsen.

Handelsskole-jubilæum

Palle Brandt og Ib Alsgren: »Et dynamisk uddannelsessted i 100 år«, udgivet af Handelsskolen i Nykøbing F. i anledning af 100-års jubilæet september 1995.

Rådhus-jubilæum

Palle Mørch: »Rådhuset i Nykøbing F. 75 år«, jubilæumsskrift udgivet af Nykøbing F. Kommune. Skriftet fortæller ikke alene det jubilerende rådhus' historie, men også historien bag de andre bygninger, der har fungeret som sæde for bystyret fra 1300-tallet og fremefter.

Sparekasse-jubilæum

Victor Andersen: »En god historie«, Sparekassen Lollands jubilæumsskrift, 185 sider, udgivet november 1995 i anledning af sparekassens 125 års jubilæum.

Politi-jubilæum

Jan Grubbe og Thorbjørn Skotte Hammer: »Nakskov Politis historie«, udgivet i anledning af Nakskov Politigårds 75 års jubilæum« juni 1996.

Årsskrift fra Saksøbing

Holger Karlsen, red.: »Lokalhistorisk Arkiv & Lokalhistorisk Forening i Saksøbing Årsskrift 1995«, 3. årgang, 52 sider. Artikler om bl. a. tyske flygtninge i Saksøbing 1945-47, Saksøbing Roklub gennem 90 år, livet på landet i gamle dage og et portræt af afdøde isenkræmmer Henrik Meisner.

Dampmøllen i Nykøbing F.

Poul Strømstad, red.: Tidsskriftet Fabrik og Bolig, nr. 2/1995, udgivet af Selskabet til bevaring af industrimiljøer. Indeholder bl. a. museuminspektør Liselotte Myghs artikel om »Dampmøllen i Nykøbing på Falster« med engelsk resume.

Havnehistorie

Helge Clausen og Helle Boutrup: »Er-rindlev Havns historie«, 160 sider, udgivet med støtte fra Holeby Kommune.

Seværdigheds-leksikon

Hans Runge Kristoffersen: »Danmarks Nationale Seværdigheder«, 2 binds leksikon med alle landets seværdigheder omtalt i alfabetisk orden, udgivet af Forlaget Høst & Søn. Lolland-Falsters attraktioner omtales i bind 2 »Øerne« side 87-114.

Kulturlandskabet

Niels Ohrt og Palle Birk Hansen, red.: »Museerne og kulturlandskabet i Storstrøms Amt«, 19 sider, udgivet af Museumsrådet i Storstrøms Amt/Næstved Museum. Artikler om bl. a. C. D. F. Reventlows betydelige indsats for udformningen af kulturlandskabet, Skejten som kulturlandskab i kunsten og kulturlandskabet ved Maribo-søerne.

Kong Svends Høj

Endnu et arkæologisk bidrag, Torben Dehn: »Kvalitetsbyggeri«. SKALK, nr. 5, 1996, s. 11-15. Denne lille artikel handler om den kendte jættestue, der beskrives byggeteknisk som et stykke gravarkitektur fra bondestenalderen og sammenlignes med tilsvarende anlæg i det øvrige Østersøområdet. Forfatteren er arkæolog og har på Skov- og Naturstyrelsens vegne været ansvarlig for restaureringen i 1991.

Lollandske jægere

Nils Holger Ellekilde: »Kirke, krudt og kragetæer«, 120 sider, udgivet af Forlaget Pinus. Forfatteren, der er præstesøn fra Skelby på Falster og nuværende præst i Seden og Åsum på Fyn, har skrevet en række muntre jagthistorier, som især handler om jægere fra Lolland.

En by og dens kunst

Holger Karlsen, red.: »Kunst og mindesmærker i Sakskøbing og omegn«, 44 sider, udgivet af Fonden til samling af Sakskøbings historie. Bogen indeholder korte omtaler af samtlige tilgængelige kunstværker og mindesmærker i kommunen, så den kan anvendes som en guide for kunstture.

Fra Stiftsmuseets arbejdsmark 1995

Af Karen Løkkegaard Poulsen og Thomas Lassen

Lolland-Falsters Portrætsamling

Lolland-Falsters Stiftsmuseums mest betydnende personlighed siden grundlæggeren købmand Lauritz Schrøder's dage, er uden tvivl amtsforvalter Axel Holck (1863-1940), der fra han indtrådte i bestyrelsen i 1907, kort efter sin udnævnelse til amtsforvalter i Maribo, prægede udviklingen på museet i stort og småt, indtil han i 1939 nedlagde sine tillidshverv og fraflyttede egnen.

Uden Axel Holck havde vi f.eks. ikke haft Frilandsmuseet i Maribo og ej heller den væsentlige repræsentation af samtidens kunst i Lolland-Falsters Kunstmuseums (nu Storstrøms Kunstmuseums) samlinger, for blot at nævne et par af de mest markante udslag af Holck's museumsindsats.

Til de mindre dyder hører etableringen af den »Lolland-Falsters Portrætsamling«, som der her i korthed skal gøres opmærksom på, og som var et af de første, blivende spor Holck satte sig, straks efter at være blevet formand for Stiftsmuseets bestyrelse i 1908.

Hvordan idéen er opstået står ikke klart, men muligt kan Frederiksborgmuseets nationale samling af portrætter af berømte mænd og kvinder have været inspirerende for tilvejebringelsen af en tilsvarende samling på regionalt, amts- eller stiftsniveau.

Hvorom alting er, rettede Axel Holck i begyndelsen af maj måned 1908 ærbødigt henvendelse til en række indflydelsesrige øvrighedspersoner, godsejere og betydnende erhvervsfolk på Lolland-Falster om at være medunderskrivere af en opfordring til at etablere en portrætsamling, som tænktes knyttet til Stiftsmuseet.

Opfordringen tiltrædes straks af de adspurgte, og det således etablerede 'udvalg' med 23 kendte navne anmoder herefter en bredere kreds om, at ville støtte planen og anbefale den med deres underskrift. Allerede inden månedens udgang er underskrifterne i hus (82 ialt) og Holck kan da på Stiftsmuseets bestyrelses vegne udsende og offentliggøre planen for etablering af **Lolland-Falsters Portrætsamling**.

Ordlyden af det officielle opråb er karakteristisk for sin tid og viser klart ideens hovedsigte, nemlig:

»at faa tilvejebragt en Samling af Portrætter af Mænd og Kvinder fra Lolland-Falster, der gennem deres Virken i Erhverv, i Kirke, i Skole og Administration, i politisk, kommunalt og Forenings-Liv eller paa anden Maade har haft Betydning udover den snævrere Kreds.«

Og der fortsættes: *»Der er, ikke mindst i det forløbne Aarhundrede, fra mange*

Hold sat saa mange Kræfter ind paa Udviklingen af det økonomiske, sociale og aandelige Liv her i Stiftet, at det vel var værdt at bevare en Mængde af de førende Navne fra Forglemmelse. - Selv om adskillige af disse Navne vel ikke har Krav paa at gaa over i Historien i videre Forstand, har deres Virken sat saadanne Spor, at de høre med i Billedet af Stiftets og Amtets Lokalhistorie.

Vi tænke, som alt antydet paa fremragende Landbrugere og Næringsdrivende i Byerne, Mænd fra Rigsdag, Amts-, By- og Sogneraad, Forfattere, Repræsentanter for Pressen, fremtrædende Embedsmænd og Skikkelser indenfor den vildt forgrenede Foreningsbevægelse o.s.v

Efter Sagens Natur er vor Opmærksomhed i mindre Grad rettet paa nulevende end paa dem, hvis Virksomhed alt foreligger afsluttet, om vi ogsaa gerne paa forskellig Vis i Tide vil sikre os Data om den nulevende Generation.

Rundt om i Hjemmene findes der Portrætter (i Fotografi, Litografi, Maleri eller som Illustrationsudklip fra Tidsskrifter o.l.) og andre Minder om saadanne fortjente Personligheder. Men Erfaringen viser, at mange af disse Minder hurtigt tabes af Syne, idet de ved de paarørendes Død let lægges ligegyldigt til Side og upaaagtede gaa til Grunde paa forskellig Vis.

Men blev de samlede til Opbevaring under omhyggelig og sagkyndig Røgt i et Arkiv til Brug for den Historie, som enhver udviklet og historisk afgrænset Lokalitet før eller senere skriver sig selv, kom de først til deres Ret som Led, større eller mindre, i et samlet Hele.«

Til slut bemærkes, »at enhver biografisk Meddelelse, der kan belyse vedkommendes Liv (skriftlig Optegnelse, Breve, Avis- og Tidsskriftsartikler etc.), vil være et vigtigt og i høj Grad ønskeligt Supplement til selve Billedet«, og desuden, at

man »vil være taknemmelige for Tilsendelse ogsaa af andre Minder (f. Ex. Medailler, Diplomer, Hædersgaver m.v.), der tjene til yderligere Belysning af Personligheden.«

Det er, som det fremgår, en ikke ringe bøn Holck på museets vegne henvender sig til offentligheden med, idet man tillader sig, som det så pudsigt står i opråbet, »at anmode Ejere af Portrætter m.v. om ikke af Beskedenhedshensyn at være alt for varsomme med at indsende Billeder«.

Den således i 1908 etablerede **Lolland-Falsters Portrætsamling** vandt fra starten stor tilslutning, og opfordringen til at bidrage til samlingen og støtte sagens fremme blev fulgt af mange. Allerede i løbet af de første år indkom flere hundrede portrætter, ofte ledsaget af levnedsoptegnelser, der idag opbevares i en særlig biografisk samling. Og Portrætsamlingen suppleredes løbende i Holck's tid med bl.a. portrætter af historiske personer med tilknytning til landsdelen, herunder mange af de her fødte, kendte personligheder (jfr. f.eks. de i Trap: Danmark opregnede kendte personer, født i de enkelte sogne).

Ialt var samlingen ved Holck's fratreden oppe på 448 portrætter, og herudover fik Portrætsamlingen i 1948 en meget væsentlig forøgelse med en samling på ikke mindre end 300 ældre fotografier, der tidligere beroede på Lungholm, skænket af baron Rudolph Bertouch-Lehn.

Portrætsamlingen udgør idag med sine 786 numre en samlet enhed, en såkaldt lukket samling, iblandt museets mange billeder og skilderier. Det vil sige at der ikke længere sker yderligere tilvækst til denne særsamling.

Men Stiftsmuseet har naturligvis både før og efter Portrætsamlingens etablering

1. Portrætsamlingens nr. P 3 er justitsråd J.N. Wilhelm (1793-1881), der var distriktlæge i Musse og Fuglse herreder på Lolland. For tilvejebringelsen af denne type officielle portrætter i et lokalsamfund, er det spændende, at museets grundlægger Laur. Schrøder blandt sine fortjenester opregner et antal personer, som han har været med til få forevigtet for eftertiden. Således 1867: »Foranlediget, at der skænkedes Bidrag til en Gave, Festmaaltid samt Lithografi af Justitsraad Wilhelm«, da denne ophørte sin praksis som læge i Maribo. Lithografi af E. Fortling, Em. Berentzen & Co. (LFS)

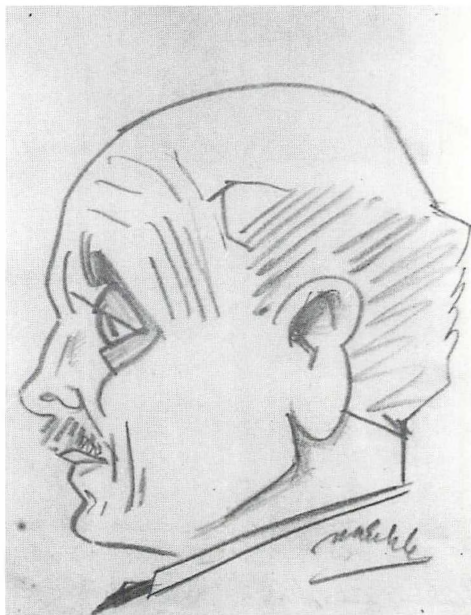
indsamlet portrætter af alle slags. Kendte og mindre kendte mellem hinanden. Med eller uden indramning. Malerier, tegninger, silhuetter og fotografier. Eller som træsnit, kobberstik, raderinger og litografier. Alle teknikker er repræsenteret, lige såvel i Portrætsamlingen som i museets billedsamling som helhed.

I tilknytning til portræterne findes som tidligere berørt en særlig biografisk samling med de levnedsoptegnelser, som i flere tilfælde fulgte med bidragene til Portrætsamlingen, og desuden et væld af avisomtaler fra runde fødselsdage, jubilæer og nekrologer m.v.

Stiftsmuseets Portrætsamling og den tilhørende biografiske samplings brugbarhed er mangfoldig, og behøver næppe anbefaling for den særligt interesserede kreds; men samlingens baggrund er ikke alment kendt og har ikke tidligere været beskrevet. Blandt Historisk Samfunds forfattere har mange gennem årene nydt godt af Portrætsamlingen, og har her fundet illustrationsforlæg til en lang række artikler med personalhistoriske emner.

I Portrætsamlingens vækstperiode var der desuden et mærkbart interessesammenfald personificeret ved Axel Holck, som Historisk Samfunds formand og årbogsredaktør, og som Stiftsmuseets bestyrelsesformand. Portrætsamlingens tilvækst i Holck's tid må derfor også ses i lyset af denne frugtbare dobbeltrolle, som Historisk Samfund såvel som Stiftsmuseet, på så mange måder nød godt af i årtierne før 2. verdenskrig.

Thomas Lassen

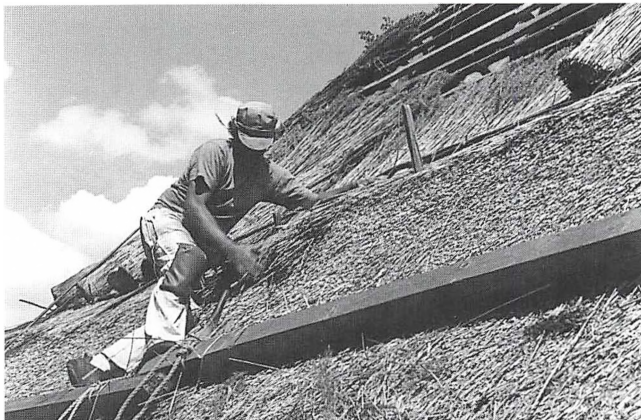
2. Portrætsamlingens initiativtager, amtsforvalter Axel Holck (1863-1940) var formand for Stiftsmuseets bestyrelse fra 1908 ligesom han fra 1912 var formand for Historisk Samfund. Holck selv er ikke repræsenteret i portrætarkivet, men i museets billedsamling findes bl.a. denne tegning udført af Hakon Mielche omkr. 1930. (LFS)

Billedkavalkade af årets gang 1995

Billede 1.

Tækkemænd udskifter de nedslidte stråtage på Frilandsmuseets bygninger. Arbejdet er påbegyndt for en særbevilling fra Storstrøms amt og forventes afsluttet i 1998.

(Foto: Arne Gamst).

Billede 2.

Udvælgelse af bevaringsværdige gravminder på Stokkemarke kirkegård i forbindelse med et provstesyn. Stiftsmuseet forestår denne registrering på de lollandske kirkegårde i henhold til loven om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. Arbejdet afsluttes efter årtusindskiftet.

(Foto: Arne Gamst).

Billede 3.

Undersøgelse af en mødding i den middelalderlige Refshale-landsby. Levnene af den nedlagte landsby var truet af anlægsarbejde ved etablering af golfbanen »Maribo Sø-golf«. Lollandsprojektets medarbejdere deltog og trænede sig samtidig i arkæologisk udgravningsteknik.

(Foto: Karen Løkkegaard Poulsen).

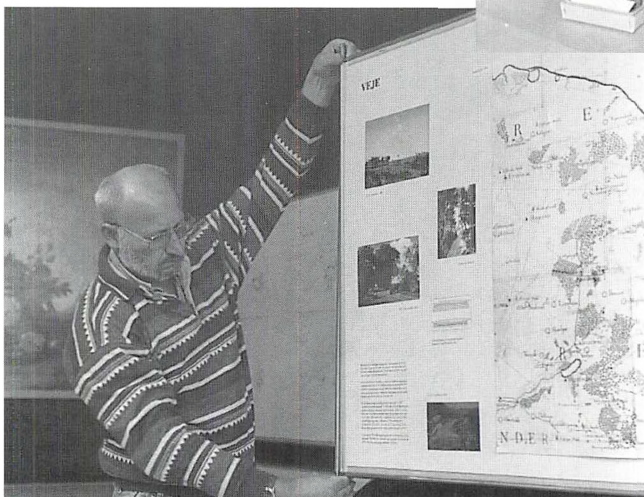
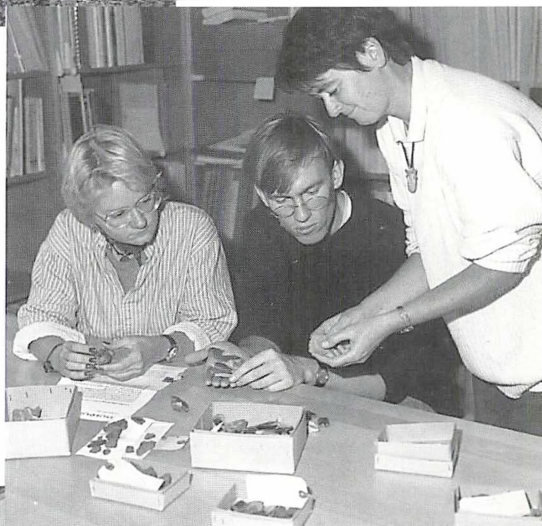

Billede 4.
Lerkarskår og andet fundmateriale fra Halsted golfbane sorteres. Også anlæggelsen af denne golfbane gav arbejde til museet. Banen er i nærheden af de rige »Juellinge-grave«, som blev fundet i begyndelsen af dette århundrede. De aktuelle udgravninger afslørede levn af huse fra jernalder og tidlig middelalder.
(Foto: Arne Gamst).

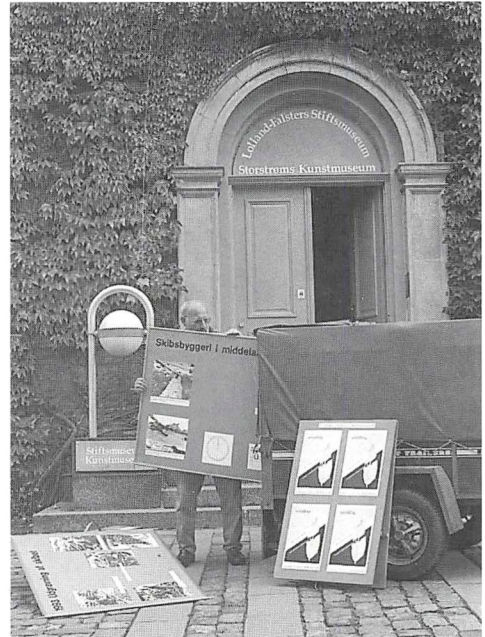
Billede 5.
Rundvisning på udgravningen ved Hejrede vold. Årets største projekt blev »Hejrede vold«; formidling, undersøgelse/forskning, undervisning og arbejde gik hånd i hånd. Projektet formede sig som et samarbejde imellem Lollandsprojektet og Stiftsmuseet. Udgravningen bragte epokegørende nyt om dette store forsvarsværk fra jernalderen ved Maribo søerne. Mange af museets gæster lagde vejen om ad udgravningen og fulgte arbejdet på nært hold.
(Foto: Karen Løkkegaard Poulsen).

Billede 6.
Udstillingen »Grev Reventlows landskab« opstilles på Pederstrup i et samarbejde mellem Stiftsmuseet og Reventlow-museet. Museerne i Storstrøms amt markerede »Kulturlandskabsåret 1995« ved en fælles formidlingskampagne, som denne udstilling var en del af.
(Foto: Arne Gamst).

Billede 7.

Vandredstilling fra Stiftsmuseet. Igen i år har denne virksomhed været omfattende. Her er det udstillingen om Bredfjed-skibet og middelalderens fragt på Østersøen, som er på vej ud til de lollandske kommuner. (Foto: Arne Gamst).

Billede 8.

Stormfloden i begyndelsen af november vaskede frem af kystskrænten ved Hejringe levnene af en teglovn fra middelalderen. Bygningsresterne blev opmålt og fotograferet. I ovnen er formentlig brændt teglsten til opførelse af murværk og bygninger på Ravensborg slot, som kun ligger halvanden kilometer længere oppe ad kysten. (Foto: Kirsten Christensen).

Anvendte billeder til og med 8 er copyrighth: Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Billede 9.

Udstillingen »Det er Richs, der driks« blev populær hos publikum. Den betød et gensyn med den opfindsomme reklame og markedsføring, som gjorde kaffetilsætningen til en folkedrik i alle egne af landet. I anledning af udstillingen modtog Stiftsmuseet som gave Richsbilleder og flere af de album, som var kært samleobjekt for mange børn fra 1930'erne og frem til 1960'erne.

Fra 1923 var butleren med Richspakken det logo, som brugtes i alle de reklamer, firmaet udsendte.

Karen Løkkegaard Poulsen

Fra Falsters Minders arbejdsmark 1995

Af Jens Erik Christiansen og Liselotte Mygh

Året 1995 var som bekendt 50-året for Danmarks befrielse, og denne begivenhed kom på flere måder til at præge Falsters Minders arbejde. Som museernes repræsentant i Storstrøms Amts 5. maj-komité faldt det i Falsters Minders lod at stå for indsamling, redigering m.v. af »Registrant over mindesmærker vedrørende 2. verdenskrig«. Endvidere markerede Museet Falsters Minder befrielses-aftenen den 4. maj dels med lys i vinduerne på Czarens Hus, dels med åbning af særudstillingen »Falster - besat og befriet«. Et

nyt element i denne udstilling, der hovedsageligt behandler besættelsens hverdag og modstandsbevægelsens organisation og indsats, var et par plancher, der redegjorde for de spor man i dag kan finde i kulturlandskabet efter tyskernes aktivitet under besættelsen.

Her redegøres for indsamlingen af dette materiale ved museets eksterne medarbejder, Jens Erik Christiansen, Kastager.

Liselotte Mygh

1. 50-året for Befrielsen den 4. maj blev om aftenen markeret med levende lys i vinduerne i Czarens Hus samt med....

2. åbning af særudstillingen »Falster - besat og befriet« i Staldgårdsporten. Her lyttes andægtigt til en optagelse af Frihedsbudskabet fra London.

Spor i Falsters kulturlandskab efter tysk aktivitet under besættelsen

I et samarbejde mellem Museet Falsters Minder og Skov- og Naturstyrelsen har der over en årrække foregået en undersøgelse af de tyske militære anlæg på Falster under 2. verdenskrig. Det har omfattet undersøgelser i marken og i arkiver, samt interviews med personer, der måske med deres kendskab til anlæggene kunne tilføre supplerende oplysninger.

I 1995 blev indsatsen koncentreret om at få lokaliseret anlæggenes enkeltdele, og umiddelbart så opgaven overkommelig ud, da det er velkendt, at der kun har været militære anlæg 3 steder på Falster:

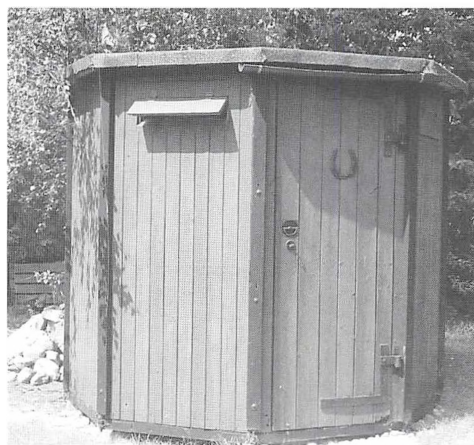
1. På Hasselø syd for Nykøbing
2. På Gedser Odde (og på Gedser Havn)
3. I Bøtø Nor syd for Marielyst.

Hasselø var blevet undersøgt for spor allerede i 1990, men intet synligt var blevet fundet. På stedet havde ligget en radarstation med - ved krigens slutning - 4 radarapparater og et trætårn med en radiopejler, det hele som led i det tyske natjagerforsvar. Hertil var knyttet en baraklejr til betjeningsmandskabet, der talte op mod 300 mænd og kvinder. (Se i øvrigt årbogen for 1993). Efter befrielsen var baraklejren blevet kraftigt udbygget, så den kunne huse ca 3.800 tyske flygtninge.

Alligevel har det vist sig, at der kan findes rester af radarstationen på Falster. Mandskabskabinerne til stationens 2 præcisionsradarer var blevet solgt til den lokale slagteriarbejder og kunstmaler, Nils Nilsson, der havde fået dem bragt til Marielyst og indrettet til et ikke helt almindeligt sommerhus. Og som sådan fungerer de endnu, om end stærkt ombygget.

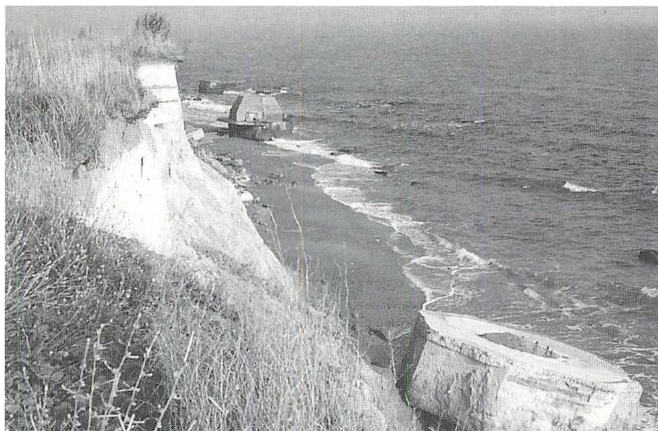
I forsommeren 1995 fik museet imidlertid en henvendelse fra en mand, der var ved at sælge sit sommerhus på Bøtøvej syd for Marielyst. På grunden fandtes et lille redskabsskur, som han mente stammede fra den tyske flyveplads på Bøtø. Han gættede på, at det havde været et vagtskur. Hvis museet var interesseret i at overtage det, skulle man blot stille et nogenlunde tilsvarende haveskur op som erstatning. Det lød interessant, og vi tog ud for at undersøge sagen.

Det viste sig imidlertid ikke at være et vagtskur, men den mandskabskabine, der havde stået øverst oppe på radiopejletårnet på Hasselø. Herfra har man med en kraftig antenne kunnet pejle retningen til

3. Den 8-kantede pejlehytte fra radarstationen på Hasselø, her anvendt som redskabsskur for et sommerhus på Bøtø. Inde i alle væggene ligger en tynd galvaniseret metalplade. Taget har formentlig også været af metal, og således har hele denne konstruktion fungeret som en bil i tordenvej (Faraday's bur): Et lyn ville bevæge sig uden på hytten og ikke påvirke mandskab og materiel inde i hytten, der stod meget udsat på toppen af et 20 m højt tårn.

4. Et parti af stranden ved Gedser Odde, set mod nord. I forgrunden det sidst nedskredne kanonfundament. Bemærk de kraftige bolte, der har holdt kanonen. Øverst i skrænten ses en »niche« på sin oprindelige plads. Fotografiet er taget i februar 1995; i dag ligger »nichen« formentlig nede på stranden.

Dernæst ses det 6-kantede radarfundament, støbt oven på et kanonfundament, og endelig længst borte og et stykke ude i vandet endnu et fundament, der på sin vej ned ad skrænten er tippet rundt og nu ligger med »bunden« i vejret.

den tyske natjager, der var underlagt stationen i tilfælde af en allieret overflyvning.

Af den nye ejer af sommerhuset fik museet tilbudt kabinen kvit og frit mod selv at fjerne den. Kabinen, der er opbygget af moduler, er her i efteråret 1996 blevet skilt ad og lagt i Museet Falsters Minder's depot. Dens tilstand må betegnes som rimelig god, blot mangler det karakteristiske tag med antennen. Efter hvad vi ved, er kabinen den eneste bevarede af denne type her i landet.

I selve Gedser har der - ifølge pålidelig kilde - på havnen været 3 antiluftskyststillinger, en lyskaster samt en 10-kantet betonbunker, formentlig til nærforsvar. Men intet er tilbage.

På Odden finder man derimod betydelige rester af Værnemagtens byggerier. På stranden eller ude i vandet ses tre store 8-kantede betonklodser, og inde på den tidligere marinestations område findes endnu én på dens oprindelige plads. Det er fundamenterne til 4 stk. »120 mm hurtigskydende ståkanoner«. Batteriet blev påbegyndt den 5. maj 1941 som led i forberedelserne til det tyske overfald på Sovjetunionen. Kanonerne var danske, hentet her-

til fra Lynæsfortet ved Hundested og fra Borgsted Batteri på Møn. Formentlig i 1942, da Sovjet forekom at være nedkæmpet, blev kanonerne flyttet til et batteri syd for Løkken på den jyske vestkyst for at indgå som en del af Atlantvolden.

På stranden kan endvidere ses nogle ca. 1 m høje betonkasser, hvis funktion længe har været noget af en gåde. Deres placering i nærheden af kanonfundamenterne sandsynliggjorde, at de havde tilknytning til kanonerne. Dette blev bekræftet ved den sidste nedskridning af et fundament. Her kunne man iagttage en kasse siddende i skrænten i umiddelbar nærhed af det sted, hvor fundamentet havde været. En tysk indberetning om byggeriet taler da også om »... 4 Geschützstände mit je 2 Munitionsnischen, einer Fernsprechnische und einer Nische für Reinigungsgerät...«, altså 4 kanonstandpladser med hver 2 nicher til ammunition, 1 niche til telefon og 1 til rengøringsmateriel.

I forbindelse med kanonbatteriet var der på marken mod vest opført nogle barakker til mandskabet samt ammunitionsmagasiner, ildledercentral m.m. Men alt er sløjftet. Oven på det ene kanonfundament ses en stor 6-kantet pyramidestub.

Her skulle have været anbragt en sømilitær præcisionsradar af samme type som på Hasselø. På fotografier taget efter befrielsen ses dele af radaren liggende i området. Det er et endnu uafklaret spørgsmål, om tyskerne opgav at bygge den færdig, eller om de simpelthen ikke nåede det, inden krigen var forbi.

Det mest iøjnefaldende spor på Falster efter den tyske besættelsesmagt er den store firkantede betonbygning, der ligger længst mod nord i området. På taget var anbragt en sømilitær radar, i stueetagen har der været anlæg til nødstrømsforsyning og på 1. sal lokaler til betjeningsmandskabet. Radaren skulle overvåge skibstrafikken i området, samt observere de allieredes natlige nedkastninger af søminer.

De 3 kanonfundamenters placering på stranden eller i vandet vidner om havets kraftige erosion af kysten, og det er formentlig kun et spørgsmål om ganske få år, hvornår den store radarbygning også vipper ud over skrænten, hvis den da ikke af sikkerhedsmæssige årsager bortsprænges forinden. Det kan man så glæde sig over eller beklage, alt efter temperament.

Flyvepladsen på Bøtø lige nord for Bøtøskoven var en såkaldt spredningsflyveplads, d.v.s. en plads hvor jagerfly kunne få påfyldt benzin og sandsynligvis ammunition og evt. blive »gemt« lidt væk. Det var en flyvepladstype som Luftwaffe havde gode erfaringer med fra forskellige krigsskuepladser i Europa. Anlægget i 1944 af denne plads og flere andre rundt om i Danmark - bl.a. ved Marienborg på Møn og ved Præstø - skal nok ses som en tysk erkendelse af, at nu kunne også Danmark blive inddraget som krigszone. Pladsen blev udbygget helt frem til april 1945.

Vi havde på forhånd ikke forventninger om at finde ret meget derude, da der hoved-

5. Den fundne bunker fra flyvepladsen på Bøtø. Det har ikke været muligt nærmere at undersøge vægge og lofter, men det må formodes, at væggene er af beton (tykkelsen kan ingen steder måles direkte), og at loftet er af mursten. Ovenpå ligger et tykt lag sand.

sagelig var tale om jordanlæg, som formentlig ville være dækket til igen. Et enkelt anlæg kendte vi dog på forhånd: ved vejen ca. 50 m inde i Bøtøskoven findes et flyverskjul, en halvkreds af ca. 1 m høje volde og med en diameter på ca. 10 m. Ejendommeligt nok er netop dette skjul ikke med på et tysk kort, der findes på museet, over flyvepladsen fra oktober 1944 eller på nogle af de kort eller i de indberetninger, den danske efterretningstjeneste havde udarbejdet. Det ser ud som om flyverskjulet er blevet anlagt ved lidt af en tilfældighed. Som noget af det sidste blev et net af veje forstærket med sten anlagt i den nordligste del af skoven. Formålet har været at kunne køre fly og evt. køretøjer i skjul i skoven. Ud for flyverskju-

let kan man iagttage en mindre bakke i terrænet, og det er sandsynligvis den bortgravede jord - eller rettere sand - fra denne bakke, der er blevet til et flyverskjul.

Men vi blev særdeles overraskede. Da vi først ved lokale beboeres hjælp og ved at studere kort og flyfotos fandt ud af, hvor vi skulle søge, og hvad vi skulle søge efter, så dukkede anlæggene op. Omkring 40 fandt vi, heraf 10 noget usikre, da sporene efter dem er svage, eller evt. kan skyldes anden aktivitet i området, eksempelvis børns gravning af jordhuler. I de tilfælde, hvor anlæggene ligger på sommerhusgrunde, kontaktede vi ejerne for at høre, om de vidste, hvad det er for nogle jordvolde eller udgravninger, de har liggende i deres have. Og det forbavsende var, at i alle tilfælde vidste beboerne godt, at det var flyverskjul, og at det havde noget med den tyske flyveplads at gøre.

De lokaliserede jordanlæg er:

- 1) Flyverskjul til såvel fly som køretøjer, oftest kun i form af nogle ganske lave jordvolde. Et enkelt sted ses en ca. 50 m lang og ca. 1 m høj vold, der har udgjort den ene halvdel af et flyverskjul til køretøjer, der skulle parkeres mellem de to volde.
- 2) Dækningsrum til mandskabet. Rummene har været gravet mere eller mindre ned i terrænet eller ind i skrænter, sandsynligvis haft vægge og lofter af kraftigt tømmer evt. jernbanesveller og har været dækket af jord.
- 3) Benzindepoter. Nogle af udgravningerne, muligvis også flyverskjulet i Bøtøskoven, kan have været til opbevaring af benzintromler eller måske ammunit-ion.

På det tyske kort over flyvepladsen er angivet nogle »Tankgruben für Benzinfässern«, altså grave til benzintønder. Der må her

være tale om den række på ca. 10 m lange, godt 1 m dybe og 1½ m brede grøfter, der endnu findes i den vestligste del af pladsen.

Vi vidste, at der var blevet anlagt to bunkers (»Befehlsbunker«) derude. De var angivet på det tyske kort, og på luftfotografier kunne vi se i hvilket område, de var placeret. En lokal beboer kunne imidlertid fortælle os, at de formentlig var blevet fjernet begge to, i hvert fald havde han selv været med til at nedbryde den ene. En flyveofficer mente ud fra et luftfoto at kunne bekræfte, at de to bunkers var væk. Stor var overraskelsen derfor, da en beboer ved en ret tilfældig samtale kunne fortælle, at der da »ovre hos genboen var en kælder, som tyskerne vistnok havde bygget«. Og ganske rigtigt: Den ene bunker eksisterer stadig. I dag består den af to lige store sammenhængende rum, hver på ca. 2 x 6 m. Det mest ejendommelige ved den er loftet, der i begge rum er tøndehvælv. Fra broer og kirker ved vi, at buekonstruktioner er meget stærke, men at finde det i en militærbunker var overraskende. På et tidspunkt har sommerhusets og bunkerens ejer forsøgt at omdanne den til gildesal, og derved er en lille gang med toilet ved indgangsdøren formentlig blevet sløjftet. Gildesal duede den nu ikke til, men den er »god til opbevaring af kartofler om vinteren og øl om sommeren«.

I betragtning af, at der hovedsagelig er tale om jordanlæg, er forbavsende meget bevaret. Det hænger formentlig sammen med, at de fleste anlæg blev anbragt på udyrket jord, der også efter krigen forblev uopdyrket. Hvor anlæggene ligger inde på sommerhusgrunde, er det vort indtryk, at næsten alle ejerne hæger om dem som et historisk minde.

De enkelte anlæg er nu blevet lokaliseret, tilbage står arbejdet med at opmåle dem og få dem endelig registreret.

Jens Erik Christiansen

Fra Falsters Minders billedalbum 1995

6. Et par mindre særudstillinger blev i årets løb vist i tilknytning til den permanente udstilling, nemlig »Familien Toxværd fra Højetgaard« samt »En dansk landsbykirke på Rügen«.

Sidstnævnte udstilling præsenterede den grundige undersøgelse og opmåling af Altenkirchen, et hold arkitektstuderende fra Kunstakademiet havde udført. Fra åbningen ses biskop Bertil Wiberg, Roskilde stift, samt forstander Jens Bøggild, Fuglsang, flankerende museumsleder Liselotte Mygh.

7 a+b. En væsentlig del af Falsters Minders formidlingsressourcer blev anvendt på etablering af Skottemarke Købmandshandel i de til rådighed stillede, rå lokaler i den nyistandsatte bygning i Langgade 9.

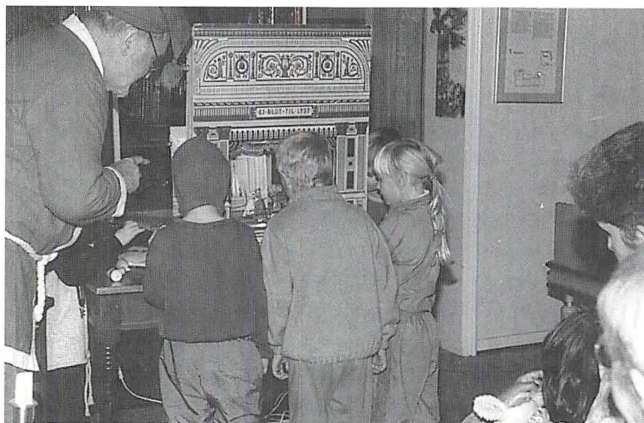
a. Rekonstruktion af opstilling af det oprindelige inventar i de nye omgivelser efter at have istandsat disse, Arne Arildsen og museumsforvalter Frants Korczak har hænderne fulde.

b. Indsatsen blev kronet med succes: den 29. november blev den nye attraktion, Den gamle Købmandshandel, åbnet med borgmesteren i spidsen.

8 I julemåneden havde Per Aaby (forklædt som julemand) arrangeret aktiviteter for børnene omkring museets juletræ; der blev bl.a. spillet dukketeater.

9. Falsters Minder deltog med stande både i Fritidsmessen i Nørre Alslev og i Nykøbing Hallen. Som det ses på billedet fra Nykøbing Hallen havde Kulturmindeforeningens og museets fælles stand Hasselølejren som tema, her kommenteret af kontorassistent Anni Hansen.

10. For Sydølster Kommune forestod Falsters Minder en rekonstruktion (tillempet de eksisterende forhold) af bybrønden i Idestrup. Fra afsløringen den 26/4 ses bl.a. kulturchef Ole Terp, formand for kulturudvalget Birgit Hansen samt museumsforvalteren.

11. Til Bøtø Nor Gl. Pumpestation havde Falsters Minder fremstillet en lokalhistorisk udstilling, »Fra istidslandskab til ferieparadis«. Som særlig aktivitet i efterårsferien havde Per Aaby skrevet og instrueret duketeaterstykket »Da havet kom«, som blev spillet for fulde huse.

12. Mellem Koalléen og Frejlev Mose umiddelbart sydvest for godset Fuglsangs middelalderlige forløber, voldstedet »Gammelholm«, blev der i løbet af 1994 og foråret 1995 indsamlet keramik fra vikingetiden eller den tidlige middelalder, foruden jernknive, middelaldermønter og tenvægte af bly. Med tilskud fra Det Classenske Fideikommis foretog Falsters Minder en prøvegravning i efteråret 1995, der beviste, at området i de første århundreder af vort årtusind har været bebygget. Der kan for eksempel være tale om en bebyggelsesmæssig forløber for det middelalderlige voldsted Gammelholm, eller der kan være tale om en samtidig bebyggelse i form af flere ladegårde eller en hel landsby. Stud.mag.'erne Henrik Schilling og Marit Zimmermann fra Falsters Minder med Jens Pedersen fra Fideikommiset i rende-graveren.

13. Ved Jydevej i Toreby undersøgte Falsters Minder dele af et aktivitetsområde fra ældre stenalder i form af et vindaflejret sandlag med ildsted og flint af istids præg, forud for anlæggelse af omfartsvejen ved Toreby. Ole Jørgensen, Liliana Ciszewska, Jørgen Christoffersen og Anna-Elisabeth Jensen fra Falsters Minder. Desuden gav anlæggelsen af omfartsvejen anledning til undersøgelse af en jordfæstegrav fra ældre jernalder.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

Birket Lokalhistoriske Arkiv
Birketlunden, Bandholmvej 104
4943 Torrig L.

Åbent hver tirsdag kl. 14-16 samt 2. og 4. tirsdag i hver måned kl. 19-22. I øvrigt efter aftale.
Arkivleder Edel Kristoffersen - 53 93 70 48.

Falsters Egnshistoriske Arkiv
Frisegade 45

4800 Nykøbing F.
Åbent tirsdag kl. 10-12; torsdag kl. 14-16 samt 1. mandag i hver måned kl. 19-21. I øvrigt efter aftale.
Arkivleder Liselotte Mygh - 54 85 26 71.

Fejøl Lokalhistoriske Arkiv
Centralskolen

4944 Fejøl
Åbent hver tirsdag juni-august og 1. tirsdag sept.-maj, alle dage kl. 19-22.
Arkivleder Bjarne Madsen - 53 91 31 00.

Femø Lokalhistoriske Arkiv
Femø Skole

4930 Maribo
Åbent 1. tirsdag i hver måned kl. 19.30-22 fra sept.-maj. (Lukket juni/juli/august).
Arkivleder Birgit S. Jensen - 53 91 50 36.

Holeby Lokalhistoriske Arkiv
Vestervej 70

4960 Holeby
Åbent hver onsdag kl. 15-17. I øvrigt efter aftale.
Tlf. 53 90 73 16
Arkivleder Helge Clausen - 53 90 03 17

Højreby Lokalhistoriske Arkiv
Troelsebyvej 1

4920 Søllested
Åbent mandag kl. 18-21 og torsdag kl. 15-18
Tlf. 53 94 11 41
Arkivleder Birthe Hansen - 53 94 18 11.

Idestrup Lokalhistoriske Arkiv
Idestrup Bibliotek, Kirkevej 5

4872 Idestrup
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 17-19 eller efter aftale.
Arkivleder Agnete Graae Jensen - 53 84 80 46.

Krumsøarkivet
Krumsøcentret, Krumsøvej 2
4894 Øster Ulslev

Åbent 1. og 3. mandag i hver måned kl. 17-19
Arkivleder Hans Andersen - 53 86 55 59.

Maribo Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Vestre Landevej 270

4952 Stokkemarke
Åbent tirsdag kl. 19-21 og torsdag kl. 15-17
Tlf. 53 91 12 72
Arkivleder H. C. Frederiksen - 53 88 10 78.

Nakskov Lokalhistoriske Arkiv
Søvej 8

4900 Nakskov
Åbent tirsdag kl. 10-12 og torsdag kl. 16-18
tlf. 53 92 15 88 lok.16
Arkivleder: Vakant.

Nysted Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Nysted Gl. Station, Jernbanegade 20

4880 Nysted
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19-21
Arkivleder Søs Lerche-Thomsen - 53 87 18 07.

Nørre Alslev Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Vaalse Vesterskovvej 2, Vaalse

4840 Nørre Alslev
Åbent 3. tirsdag kl. 19.30-21 og 1. fredag kl. 14-16 i hver måned
Tlf. 53 83 10 99
Arkivleder Niels Frost - 53 83 21 51

Ravnsborg Lokalhistoriske Arkiv
Ravnsborg Kommune, Stationsvej 4

4913 Horslunde
Åbent efter aftale
Tlf. 54 90 09 00
Arkivleder: Vakant?

Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv
Kappelvej 8, Kappel

4900 Nakskov
Åbent 1. onsdag i hver måned kl. 19-21
Tlf. 53 94 80 60

Rødby Lokalhistoriske Arkiv
Kirkeallé 1
4970 Rødby
Åbent hver mandag kl. 10-12 og tirsdag kl. 14-18
Tlf. 54 60 15 31
Arkivleder Hans Ivar Bentsen - 53 60 14 30

Sakskøbing Lokalhistorisk Arkiv
Saxenhus, Juniorsgade 35
4990 Sakskøbing
Åbent hver 1. torsdag i måneden kl. 15-20; øvrige
torsdage kl. 15-18
Tlf. 54 70 43 95
Arkivleder Erik Larsen - 54 70 67 55

Skelby-Gedesby-Gedser Lokalhistoriske Arkiv
Gedser Bibliotek, Skolegade 2
4874 Gedser
Åbent hver mandag kl. 14-17 samt efter aftale
Arkivleder Ellen Krighaar - 53 87 91 97

Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket, Dosseringen 3
4850 Stubbekøbing
Åbent hver onsdag kl. 10-13 og torsdag kl. 17-19
Tlf. 54 44 15 29, lok. 28
Arkivleder: Vakant

Tingsted Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Trættevejen 47, Øverup
4800 Nykøbing F.
Åbent 1. og 2. mandag i hver måned kl. 19-21
samt efter aftale
Arkivleder Inger Strange - 53 83 92 12

Toreby Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Åmarksvej 5.1.
4891 Toreby L.
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19-21
Arkivleder Jørgen Skafte; Tlf. Jesper Smith -
53 86 97 05

Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket, Stoubyvej 3
4873 Væggerløse
Åbent hver mandag kl. 9-11 samt 2. tirsdag i hver
måned kl. 17-19
Tlf. 53 87 72 84
Arkivleder Anni Piil - 53 87 72 05

Årbøger og andre udgivelser om Lolland-Falster

Årbøgerne

Årgang 1996 koster i boghandelen 130 kr. -
Medlemspris: 60 kr.

Årgangene 1990-1995: Boghandlerpris 120 kr. -
Medlemspris: 50 kr.

Årgange 1968-1989, undtaget 1972 kan endnu
leveres fra lager.

Boghandlerpris: 60 kr. - Medlemspris: 20 kr.

Tilbud: 20 forskellige årbøger af disse årgange
sælges samlet for 200 kr.

Fra lager kan ligeledes leveres et genoptryk af
Samfundets første årbog fra 1913.

Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris 20 kr.

Lolland-Falsters Historiske Samfund er desuden
i besiddelse af få ældre og efterspurgte årbøger,
som hermed tilbydes medlemmerne til en styk-
pris á 80 kr. - Det drejer sig p.t. om årgangene:
1922-1966, - herfra undtaget årgangene 1926,
1937, 1946 og dertil 1967. Fra nogle årgange er
kun et enkelt eksemplar tilbage.

Andre udgivelser

Verner Hansen: Familiebruget på Lolland-Fal-
ster. Husmandsbevægelsen gennem 75 år, 6.
marts 1981.

Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris: 20 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune - historisk set.
Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris: 20 kr.

Register til årbøgerne 1913-88.

Medlemspris: 45 kr.

Til alle ovenævnte priser skal ved forsendelse
tillægges et gebyr på 20 kr.

Bestillinger

Henvendelse kan rettes til kassereren Gerda
Hansen, Vigvej 102, Vålse, 4840 Nørre Alslev,
tlf. 53 83 10 08.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEMMER

Fhv. handelsgartner J. Bek Petersen, Nakskov
Fhv. redaktør Verner Hansen, Maribo

BESTYRELSEN

Formand: Arne Heyn, Hamborgskovvej 32, Sundby,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 86 10 29.

Næstformand: Johannes Nørgaard Petersen,
Maribovej 268, 4920 Søllested, tlf. 53 93 93 11.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby,
4863 Eskilstrup, tlf. 53 83 64 28.

Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby,
tlf. 54 60 14 30.

Poul Martin Hansen, Vigvej 102, Vålse,
4840 Nørre Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Sekretær: Ole Munksgaard, Mågevej 8, Langø,
4900 Nakskov, tlf. 53 94 81 43.

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev, 4892 Kettinge
tlf. 53 87 36 40.

Kasserer (udpeget uden for bestyrelsen):
Gerda Hansen, Vigvej 102, 4840 Nørre Alslev.

Bestyrelsessuppleanter:
Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade 51, 4840
Nørre Alslev.

Bjarne Madsen, Storemosevej 109, 4944 Fejø,
tlf. 53 91 31 00.

Revisorer

Jens Larsen, Kirstinebergpark 18, 4800 Nykøbing F.
Mogens Petersen, Valnæsvej 16, 4840 Nørre Alslev.

Revisorsuppleanter

Hans Larsen, Saksøbingvej 60, 4880 Nysted.
Eigil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

Redaktionsudvalg

Poul Martin Hansen, Hans Ivar Bentsen, Ole Munksgaard, Johannes Nørgaard Petersen.

Arrangementsudvalg

Johannes Nørgaard Petersen, Ina Antonsen, Gerda Hansen, Ole Munksgaard, Palle Sørensen.

PR-udvalg

Poul Martin Hansen, Ina Antonsen, Hans Ivar Bentsen.

Tilsyn med mindesten

Johannes Nørgaard Petersen, Poul Martin Hansen, Ole Munksgaard.

Repræsentantskabet for institutionen Statsminister

C. D. Reventlows Minde
Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Poul Martin Hansen

Årsberetning 1996

*til årsmødet den 10. april 1997
på Ebsens Hotel i Maribo.*

Årsmøderne i Lolland-Falsters Historiske Samfund har vi i de senere år kunnet afholde rundt om i stiftet, og vi har hver gang haft den glæde, at en stedlig kapacitet har indledt mødet med et foredrag, der havde relation til området.

I 1996 var vi efter 5 års forløb atter på Falster og mødtes den 11. april på **Højmølle Kro**, hvor vores tidligere næstformand og bidrager til adskillige årbøger, Jens Larsen, Nykøbing F., talte om »Krongodssalget i 1766 - og tiden, der fulgte«. Det blev en levende og alsidig beskrivelse af denne afgørende begivenhed i Falsters historie, hvor de nuværende godser blev skabt, og hvor bondestanden blandede sig i dispositionerne. Jens Larsen omtalte også flere tildragelser fra Nordfalster og gav nogle gode beskrivelser af de personer, der var med til at skabe dem.

Ved den efterfølgende **generalforsamling** blev Jens Larsen valgt til dirigent, og efter formandsberetning og regnskabsafleggelse, hvor kassereren oplyste, at den ny brochure »Der sker noget i LFHS« har givet en pæn medlemstilgang, vedtog forsamlingen uændret kontingent for det kommende år.

Inden valg til bestyrelse blev foretaget, henvendte formanden sig til **Verner Hansen**, der ikke ønskede at modtage gen-

valg, og rettede en tak til ham for 47 års arbejde i ledelsen af Samfundet - heraf en lang årrække både som formand og årbogsredaktør. Forsamlingen gav derefter sin tilslutning til, at Verner Hansen udnævntes til Samfundets 2. æresmedlem.

Efter en kort drøftelse af den fremtidige virksomhed i henhold til det udsendte program, genvalgte til **bestyrelsen**: Ina Antonsen, Ole Munksgaard og Johannes Nørgaard Petersen, og nyvalgt blev Palle Sørensen, Frejlev. Som ny bestyrelses-suppleant valgtes Bjarne Madsen, Fejø. Til revisor nyvalgte Jens Larsen, og Eigil Christensen blev genvalgt som revisorsuppleant.

Ved et konstituerende bestyrelsesmøde den 29. maj var der genvalg af formand og næstformand, medens Ole Munksgaard blev nyvalgt som sekretær. Vore repræsentanter i Reventlows Minde og i Stiftsmuseet genvalgte, og efter en gennemgang af de kommende opgaver nedattes de fire stående udvalg, hvis sammensætning fremgår af oversigten i årbogen.

Sammen med årbog 1995 udsendtes en oversigt over **arrangementer i 1996**, og de indledtes med en **tre-dages tur til Rügen** den 3.- 5. maj. Allerede nogle få uger efter udsendelsen af programmet var denne tur overtegnet, og det blev derfor en fuldtlastet bus, der St. Bededags-mor-

gen via Gedser-Rostock satte kursen mod Stralsund. Hertil ankom vi først på eftermiddagen og begav os samlet til det tidligere dominikanerkloster »St. Katharinen«, der rummer byens museum. Derefter var der mulighed for at se sig om i et par timer, hvorefter vi uden besvær kom over dæmningen til Rügen, og vi nåede også en lille tur langs den inderste vig af Jasmunder Bodden, før vi kom frem til hotellet i Sassnitz.

Om lørdagen foretog vi så den store rundtur på øen, der er lidt mindre end Lolland - desværre i regn og dis, og derfor opgav vi i første omgang klinerne ved »Stubbenkammer« og kørte direkte til Kap Arkona. Her gjorde tågen det umuligt at få det rette indtryk af vnderborgen og af de vældige restaureringsarbejder, der er udført i de senere år. En del af selskabet nåede dog langs kysten frem til fiskerlejet Vitt, hvorfra der var transport tilbage til bussen.

Efter et besøg i Altenkirchen gik turen med færge over til de centrale dele af Rügen gennem Garz og Nykøbings venskabsby Putbus til Bergen med fyrst Jaromars store klosterkirke. Vejret var stadig elendigt, men dog så klart, at en del af os tog turen ud til klinerne nord for Sassnitz for at se den berømte »Königstuhl«.

Den sidste dag kørte vi direkte til Greifswald, hvor vi i den velbevarede bymidte fik et godt indtryk af den gamle universitets- og handelsby med de mange relationer til Danmark, og vi nåede også et besøg i »Marienkirche«, før turen gik ud til de maleriske rester af cistercienserklostret Eldena ved Ryckflodens munding, hvor byen blev grundlagt.

Hjemturen gik over den tidligere hansestad Demmin, og vi fik et kortere ophold ved klosterruinerne i Dargun, der ligesom Eldena var et af Esroms datterabbedier i de

vendiske missionsmarker. Turen blev ledet af et triumvirat, bestående af Poul Martin Hansen, Johannes Nørgaard Petersen og Arne Heyn, mens alle de praktiske gøremål som sædvanlig på bedste måde blev varetaget af Gerda Hansen.

Lørdag den 8. juni mødtes vi til årets andet arrangement - **udflugten til Fejø** - ved færgelejet i Kragenaes. Her fyldte vi en af Bjørn's busser, og den havde vi så til rådighed resten af dagen. Ved ankomsten til Fejø overtog sognepræst Bjarne Madsen mikrofonen og førte os frem til sin sognekirke, der ligger strategisk på øens sydkyst, og vi fik en god gennemgang af både bygningshistorie og inventar.

Efter indtagelse af den medbragte madpakke i den hyggelige præstegårdshave kørte vi til skolen, hvor Bjarne Madsen viste os lokalarkivet, som han for nylig har overtaget ledelsen af. Besøget her gav anledning til en fordybelse i kort og billeder fra byens erhvervsliv, som blev understreget ved et senere besøg i den gamle smedje og i bådebyggeriet på Dybvig havn. Til slut kørte vi helt ud til Skalp, hvor vi oplevede havnen og en vandring langs stranden. Turen gennemførtes i et strålende sommervejr, der forhøjede indtrykket af idyllen i Smålandshavet.

Efter sommerferien foretog vi den 17. august den femte i rækken af **byvandring**er i vore gamle købstæder. I år gjaldt det **Rødby**, og ledelsen af arrangementet var derfor helt naturligt lagt i hænderne på vort mangeårige bestyrelsesmedlem, arkivleder Hans Ivar Bentsen. Vi begyndte i arkivet med en orientering om byens historie, og derefter førte Hans Ivar os over Torvet og gennem Østergade til den arkitektur, der i form af offentlige bygninger, købmandsgårde eller håndværkerhuse har præget Rødby gennem årene.

Vi nåede også frem til sognegrænsen og tilbage gennem Lystskoven til skole og kirke. Turen var begunstiget af et fint vejr og en usædvanlig velorienteret guide - en stor oplevelse.

Årets sidste arrangement blev **temadagen** den 28. september på Stiftsmuseet i Mariibo. I forlængelse af vore fire ture i områderne syd for Østersøen havde vi valgt at samles om temaet: Venderne på Lolland-Falster. Dagen indledtes med en kop kaffe i museets foredragslokale, der absolut ikke kunne rumme flere end de 44 tilmeldte. Efter velkomsten gav Arne Heyn en gennemgang af Saxos beretninger om forholdet til naboerne i syd fra Knud Gormsøns togt mod »de vilde og ustyrlige vender« og broderen Haralds grundlæggelse af Jomsborg til Knud den Sjette i 1185 kunne kalde sig »de venders konje«.

Johannes Nørgaard Petersen gav derefter en vurdering af Saxo som historiker og kom hermed ind på forskellige tiders historieskrivning og formålet med at fortælle historie. Vi fik også et godt indtryk af forskelligheder i de oversættelser, der er kommet gennem årene.

Efter en pause tog Karen Løkkegaard over og fortalte om de spor, hun i sit arbejde på museet havde mødt af vendere på Lolland-Falster, og fremstillingen blev ledsaget af lysbilleder af de fund, der er gjort. Efter foredraget besøgte vi en udstilling, lavet til lejligheden, og den viste også fotografier fra den polske udstilling om handelsbyen Wollin, der i 1993 vistes i bl.a. Maribo.

Dagens sidste bidrag blev givet af Poul Martin Hansen, der ud fra Helmolds Slaverkrønike gav os saksernes syn på de hedske vender, som Henrik Løve så aktivt deltog i kristningen af. Helmold har som øjenvidne en række skildringer af besøget

i Starigard - det senere Oldenburg og af de forskellige vendiske stammer langs Østersøen.

Dagen sluttede med en samtale om andre spor fra vendertiden, herunder stednavnene og de undersøiske pælespæringer, som netop i disse år er blevet undersøgt og beskrevet.

Forbindelserne til den lokalhistoriske forening i **Østholsten** blev også i det forløbne år styrket, især lørdag den 30. marts - et par dage for indvielsen af Middelaldercentrets nye havn. Et halvt hundrede medlemmer fra Oldenburg og Neustadt besøgte Klosterkirken i Nykøbing, spiste middelaldermad i »*Den gyldne Svane*« og endelig en rundtur på Falster, hvor de fik forevist Corselitze samt Åstrup og Kippinge kirker.

På 50-årsdagen for afsløringen af mindestenen for **Kaj Munk** ved barndomshjemmet i Opagerskov søndag den 14. juli lagde Samfundet en buket blomster ved stenen og sendte en hilsen til fru Lise Munk i Vedersø.

Jeg vil slutte denne min sidste beretning som formand for Samfundet med at rette en tak til pengeinstitutter og fonde samt til Storstrøms amt for de tilskud, vi har modtaget i årets løb, og som har gjort det muligt for os at gennemføre et årsprogram med gode tilbud til vore medlemmer og frem for alt at kunne udsende årbog 1996 med et varieret og interessant indhold.

Vi kan se tilbage på et år, hvor det er den siddende bestyrelse, der har trukket det store læs og været de ledende ved vore arrangementer. Derfor vil jeg til allersidst rette en hjertelig tak til jer for et godt samarbejde.

Driftsregnskab for regnskabsåret 1. april 1995 til 31. marts 1996

Indtægter:		Regnsk.94/95
Medlemskontingenter		66.780
	62.690,00	66.780
<i>Tilskud:</i>		
Storstrøms Amt	5.000,00	5.000
» » , teknisk afd.	5.000,00	0
Unibank A/S	1.000,00	1.000
Berthou-Lehnske Fond	600,00	600
Kulturministeriet	0,00	4.990
Sparekassen Lolland	1.000,00	1.000
Det Classenske Fideicommiss	1.000,00	1.000
Den Danske Bank	500,00	500
Lollands Bank	0,00	1.000
Ravnborg Kommune	3.125,00	0
Salg af egne bøger + registre	5.949,00	14.803
Renter	81,90	27
Porto ved indbetalinger	12.305,00	13.524
Indbetalt til udflugter	56.539,28	54.023
	154.790,18	
Kassebeholdning pr. 01.04.1995	29.677,72	16.176
	184.467,90	179.423
Udgifter:		
<i>Administration:</i>		
Kontorhold	8.070,92	7.189
Fotokopier og tryksager	3.864,50	1.538
Giroservicegebyr	273,00	200
Forsikring	268,00	268
Fortid & Nutid	185,00	0
Dansk Historisk Fællesforening	2.408,00	2.203
Bestyrelses- og kontaktmøder	1.626,00	1.315
Årsmøde i Historisk Fællesforening	1.718,00	0
Porto	10.789,75	10.856
<i>Årbogen:</i>		
Gæld fra årbogen 1994	10.000,00	0
Årbog 1995	63.968,75	69.069
Redaktionsudlæg	1.000,00	1.000
<i>Diverse:</i>		
Annoncer m.v.	250,00	417
Gaver	160,00	842
PC'er + program	0,00	17.508
Tilbagebetalt kontingent	120,00	110
» depositum, Rügen	800,00	1.330,00
Udflugter og ture	45.213,61	37.230
	150.715,53	
<i>Kassebeholdning pr. 31.03.1996</i>		
Kasse	341,75	0
Sparekassen Lolland	144,80	145
Den Danske Bank	9.946,01	9.994
Giro	23.319,81	19.539
	33.752,37	19.539
	184.467,90	179.423
Status pr. 31.03.1996		
	<i>Aktiver</i>	<i>Passiver</i>
Bogbeholdning	10.000	
PC'er + program	13.131	
Holckss Legat.	500	
	23.631	
Gæld til bogtrykker		20.000

Undertegnede revisorer har gennemgået kassebog med tilhørende bilag. Sparekassebog, giro, bankbog og kassebeholdning er forevist.

Vålse, den 3. april 1996.

Jørgen Krøll
sign.

Mogens Petersen
sign.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

Person- og stednavneregister

- A
Abed, ... 89
Absalon, ... 42
Adamsen, Jens, parcellist, ... 59, 60
Adserbølle, ... 5
Aggersborg, ... 36
Albuen, Nakskov Fjord, ... 33
Alstrup Skov, ... 58
Alstrup, ... 61, 62
Altenkirchen, Rügen, ... 111
Andersen, Axel, bagersvend, ... 88
Andersen, Christian, handelsmand, ... 59
Andersen, Ejvind, ... 59
Andersen, H. C., digter, ... 5
Andersen, Hans Otto, kunstner, Saksøbing, ... 57
Anthonsen, Christian, husmand, ... 88
Anthonsen, Sophie, C. A.'s kone, ... 88
Arildsen, Arne, medarbejder, ... 111
- B
Bakkebølle, ... 65, 76
Bangsebro Skov, ... 55
Barfod, Immanuel, præst, forfatter, ... 55
Barfod, prokurator, Nakskov, ... 88
Been, Charles Arnold, kunstkender, ... 48
Bekker, købmand, Nysted, ... 92
Bellevue, ... 17
Berg, Emilie Jensine, ... 16
Berry, William Ewert,
adlet Lord Camrose, bladudgiver, ... 12, 17
Bertouch-Lehn, Rudolph, baron, ... 100
Bjørn, P., hestehandler, ... 91
Blicher, Steen Steensen, præst, forfatter, ... 54
Blæsebjerg, ... 62
Bois, afsmager, Nysted, ... 93
Borgbjerg, Axel, Dr. med., ... 18
Borgsted Batteri, Møn, ... 108
Borgø, ... 70
Brage, Ole, arkivleder i Danmarks Radio, ... 38
Bramsen, Henrik, kunsthistoriker, ... 42, 48
Branderslev sogn, Nørre-Herred, ... 90
Brandstrup, ... 49
Brandt, lærer, Nysted, ... 92
Brarup sogn, ... 58
Brarup, ... 62
Brendstrup, Thorald, landskabsmaler,
..... 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48
Brun, Petra, ugift mor, ... 89
- Brædder, Ole, vognmand, Nysted, ... 92
Brøndsted, Johannes, dr. phil.,
Nationalmuseets 1. afd., ... 35
Bukdahl, Jørgen, højskolemand, foredragsholder, . . . 62
Bukh, Niels, gymnastikpædagog, højskoleforstander, .
..... 16, 17
Bøgebjerg, Rasmus, billedhugger, ... 9, 16, 17
Bøggild, Jens, forstander, ... 111
Bønnelycke, H. S., købmand, Nysted, ... 92
Bøtø Nor, ... 107, 113
Bøtø, ... 109
Bøtøskoven, ... 109, 110
- C
Cathrinebjerg, Roskilde, ... 48
Christensen, Charlie, Nationalmuseets
Naturvidenskabelige Undersøgelser, ... 36
Christensen, Kjeld, Nationalmuseets
Naturvidenskabelige Undersøgelser, ... 36
Christensen, Kirsten, arkæolog, ... 105
Christensen, Henning, prokurist, ... 49
Christensen, Jens Christian, politiker, venstrefører, 62
Christensen, Lars, værtshusholder, ... 82
Christensen, Rasmus,
tidl.ladefoged på Christianssæde, ... 49, 50, 51, 52
Christian Bjørn, tjenestedreng, ... 88
Christiansen, Jens Erik, lærer, lokalhistoriker, 106, 110
Christiansen, Peder, driftsleder, ... 60
Christianssæde, ... 50
Christoffersen, Jørgen, ... 113
Christoffersen, Ane Dorthæ, ugift mor, ... 89
Christoffersen, Jørgen, museumsinspektør, . . . 64, 77
Christoffersen, værtshusholder, Nysted, ... 92, 93
Ciszewska, Liliana, ... 113
Clausen, Christian, sadelmagermester, Nysted, . . . 90
Clemmensen, Jørgen, tjenestekarl, Nysted, ... 93
Crumling-Pedersen, Ole, leder af Nationalmuseets
Skibshistoriske Laboratorium, ... 22, 23, 32, 35, 36
Cæsar, romersk imperator, forfatter, ... 19
- D
Dahlgren, Nysted, ... 90
Dahlgren, Thor, ovennævntes søn, ... 90
Dall, C. D., birkedommer, ... 51
Dalskov, politibetjent i Nysted, ... 89, 91, 92, 93
Danielsen, købmand, Nysted, ... 92
Dreyer, Dankvart, landskabsmaler, ... 41
Døllefjelde præstegård, ... 93

E	
Ebbesen, K.,	77
Eckersberg, Christoffer Vilhelm, professor ved Kunstakademiet,	41
Ehlers, Søren, konsulent,	38
Engelhardt, Conrad, arkæolog,	69, 70, 71, 77
Engestofte,	67
Eriksen, H., rotræner,	10
Eskilstrup,	56, 59
Espel, mægler, Nysted,	93
Espergærde,	9
Europa,	22

F	
Falck, Marie, Nakskov, arbejdsgiver,	88
Falkerslev,	66
Falster,	35, 55, 56, 71, 72, 73, 107, 109
Falsters Nørre-Herred,	72
Falsters Sønder-Herred,	71
Fejøl,	73
Finsen, Niels Ryberg, læge, nobelpristager,	9
Fjenneslev kirke,	42
Fjenneslev,	42, 48
Frederik d.VII, kronprins, konge,	67
Frederiksdal, gods,	89
Frederiksværk,	43
Frejlev,	40, 81
Frejlev Mose,	113
Freuchen, Peter B., nedenstående farbror,	7
Freuchen, Peter, polarforsker,	17
Fribrødrea,	73
Friderichsen, Rasmus, gårdmand,	49
Friis, Hans, gårdejer,	88
Fuglsang,	70, 111, 113
Fuglse herred,	67, 70, 77, 101
Fyn,	24, 70

G	
Gammelholm, voldsted, Fuglsang,	113
Gamst, Arne, fotograf,	103, 104, 105
Gedser Havn,	107, 108
Gedser,	108
Gedser Odde,	107, 108
Gokstad,	23
Gravesen, købmand, Nysted,	92
Grenå,	90
Grib, slagter, Nysted,	89
Grundtvig, Nicolai Frederik Severin,	54, 55
Grøn, Ole, Ph.d., Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter,	36
Grønsund,	35
Graae, Frederik, overretssagfører,	7

Guldborgsund,	11, 35, 46, 47, 55
Gundslev,	58, 73
Gundslev sogn,	55, 58, 60
Gundslevmagle Skov,	57
Gåbense Lystskov,	56
Gåbense Færgeskov,	62
Gåbense Færggård,	56

H	
Hagemann, Helge, cand. jur. et art., lektor,	78
Halsted,	104
Halsted,	54, 55
Hammelev, Leif, tegner,	29
Hansen, Åse, Albuem,	36
Hansen, Morits Mørk, præst, politiker,	55, 56
Hansen, Anni, kontorassistent,	112
Hansen, Agnes, Jørgen Hansens kone,	84
Hansen, Axel,	60
Hansen, David, postbud,	73
Hansen, gartner på Ålholm,	89
Hansen, H. C., forfatter,	58
Hansen, Henning, skovfoged,	56
Hansen, Henrik, bagermester,	38
Hansen, Jens Andersen, politiker,	58
Hansen, Jørgen, arbejdsmand,	83, 84
Hansen, lærer i Gundslev,	58
Hansen, N., lejer,	90
Hansen, Ole, avlsbruger, Nysted Mark,	92
Hansen, Peder, gårdmand,	49
Hasselø,	107, 109
Heise, H, Tjørnebjerggårds ejer,	22
Hejrede vold,	104
Hendrichsen, Jens, Abelone Hendrichsdatters bror, tjenestekarl,	49, 50, 52
Hendrichsen, Peder,	49
Hendricksen, Vilhelm, avlsbestyrer,	88
Hendrichsdatter, Abelone, tjenestekvinde,	49, 51, 53
Hendrichsdatter, Johanne, ovenstående søster, tjenestepige,	49, 50
Henriksen, Hans, direktør,	12
Herbst, Christian Frederik, arkæolog,	77
Hertig, Henrik, tidl. rektor i Maribo, leder af kunstmuseet s.st.,	41
Hestø,	46
Himmelbjerget,	54
Hobro,	90
Hoby,	35
Holck, Axel, amtsforvalter,	48, 99, 100, 102
Holmeskoven, Saksøbing,	57
Holm, Rasmus Emil, kammersanger, radiofonichef,	14
Holtén, N., skovrider og godsforvalter,	67, 77

Hominde, ...	19, 27, 35
Hullebæk, ...	56
Hundested, Lynæsfortet, ...	108
Hvid, Rasmus, ...	49
Høyen, Niels Laurits, kunsthistoriker, ...	41

I

Idestrup, ...	112
Issefjord, ...	43
Jacobsen, Ellen Jensine, J. P. Mullers mor, ...	6
Jensdatter, Else, jordemoder, ...	51, 52
Jensen, Anna-Elisabeth, arkæolog, museumsinspektør, ...	113
Jensen, Poul Erik Skovgaard, Nationalmuseet, ...	36
Jensen, A. V., borgmester i Nykøbing F., ...	18
Jensen, Johan, meddeler, ...	56
Jensen, landinspektør, Nakskov, ...	82
Jensen, M. S., købmand i Nysted, ...	89
Jensen, Maren, tjenestepige, ...	88
Jensen, O, amtsrådssekretær, fmd for Nykøbing Roklub, ...	11
Jeppesen, J. P., konsul i Nykøbing F., ...	18
Jeppesen, Rasmus, Kettinge, ...	92
Jespersen, Jesper Peder, kaptajn, gymnastikinstruktør, ...	14, 16, 17, 18
Jessen, overretssagfører, Nykøbing F., ...	93
Johansen, Amalie Cathrine Dorthea, ugift mor, ...	89, 94
Johansen, K. Friis, arkæolog, ...	72
Johansen, Martin, sadelmagersvend, ...	90
Johansen, Niels Peter, Amalie C. D. Johannsens søn, ...	89, 94
Jylland, ...	54
Jørgensen, Lars, museumsinspektør, Nationalmuseet, ...	36
Jørgensen, Anne Nørgård, arkæolog, ...	19
Jørgensen, Ole, ...	113
Jørgensen, Christian, arbejdsmand, ...	82, 83
Jørgensen, Harald, arkivar, historiker, ...	94
Jørgensen, Jørgen, politiker, undervisningsminister, ...	17
Jørgensen, Karoline Hansigne Louise, Chr. Jørgensens kone, ...	83
Jørgensen, købmand, Nysted, ...	92
Jørgensen, Laurits, etatsråd, ...	42
Jørgensen, Poul Johannes, retshistoriker, ...	79
Jørgensen, Rasmus, stenhugger, Nøbølle, ...	92

K

Kamla, huslærer hos familien Reventlow, ...	66
Karleby, ...	73
Kettinge, ...	81, 92
Kidnakken, ...	46
Kierkegaard, Elisabeth Caroline, enke, ...	41, 42, 44, 45

Kierkegaard, Laurits Christensen, silke-og klædehandler, gift m. E.C.K., ...	41
Kierkegaard, Niels Christian, maler, ...	43, 48
Kierkegaard, Pauline, datter af E.C.K., ...	42
Kierkegaard, Søren, filosof, ...	43
Kippinge sogn, ...	58
Kjær, enkefrue, Nysted, ...	90
Knudsen, Peter, smedsvend, ...	90
Knuthenborg, ...	67
Korczak, Frants, museumsforvalter, ...	111
Krabbe, Christopher, birkedommer, ...	73
Kramnitse, ...	36
Krause, slagter, Nysted, ...	89
Kristuskilden, Århus, ...	15, 16
Krumsø, ...	40
Købelev, ...	94
København, ...	8, 14, 41, 43, 44, 45, 87, 88, 92
København, Charlottenborg Badeanstalt, ...	12
København, Christianholms Badeanstalt, ...	12
Købke, Chresten, maler, ...	43
Kølle, Claus Anton, maler, ...	41

L

Larsen, Jens, tidligere viceforstander, lokalhistoriker, ...	5
Larsen, Jens, Vantore, ...	92
Larsen, Laurits, sømand, ...	89
Larsen, Maren, enke, ...	92
Lassen, Thomas W., museumsinspektør, ...	48, 99, 102
Lidsø gods, ...	23, 28, 36
Limfjorden, ...	36
Lindø, ...	70
Linstow, Hugo, løjtnant, amatørarkæolog, ...	35, 36
Listov, Christian, rektor ved Nykøbing F. katedralskole, ...	7
Lolland, ...	33, 35, 41, 44, 45, 47, 54, 55, 66, 69, 70, 71, 72, 87
Lollands kirker, ...	70
Lollands Nørre-Herred, ...	70, 87, 88, 89, 90
Lollands Sønder-Herred, ...	67, 70
Lolland-Falster, ...	38, 54, 64, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77
London, ...	12, 13, 14, 106
Lourdes, ...	15
Lundbye, Johan Thomas, landskabsmaler, ...	41
Lundgren, Alice, tegner, ...	31
Lungholm, herregård, ...	100
Løkken, ...	108

M

Madsen, Christian, tjenestekarl, ...	88
Magleholm, ...	57
Maglemer, ...	41
Magnus, Olaus, svensk historieskriver, ...	21, 35

Majbølle kirke, ...	62
Malmros, Claus, Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter, ...	36
Maren, datter af Abelone Henrichsdatter, ...	49
Maribo, ...	35, 41, 45, 46, 64, 70, 73, 99
Maribo amt, ...	66
Maribo Sø, ...	44, 45, 47, 68, 77, 104
Maribo Søndersø, ...	41, 48, 76, 104
Marielyst, ...	7, 107
Marienburg, Møn, ...	109
Markersen, A. M., ingeniør, ...	36
Martinsen, Jens, værtshusholder, ...	89, 92, 94
Masnedø, ...	35
Meyer, billedhugger, ...	45
Mielche, Hakon, tegner, forfatter, ...	102
Mille, - Marie C. D., f. Scønbørg, J. P. Mullers kone, ...	12, 14
Moesgaard Strand, ...	15
Mortensen, Lars, gårdejer, ...	58
Muller, Jørgen Peter, idrætsmand og gymnastikpædagog, ...	5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18
Muller, Per, ovenstående søn, ...	13
Musse Herred, ...	67, 70, 77, 101
Mygh, Liselotte, museumsinspektør, ...	106, 111
Müller, fuldmægtig, ...	89
Müller, Georg Vilhelm, J. P. Mullers far, ...	6
Müller, Sophus, arkæolog, ...	71, 72
Møn, ...	35, 108, 109
N	
Nay, Alexander, tysk litograf, ...	46
Nebleskoven, ...	57
Neergaard, familien, Fuglsang, ...	70
Nielsen, Frank V., planlægningssekretær, ...	54
Nielsen, Hanne, Nysted Mark, ...	90
Nielsen, Rasmus, lokalhistoriker, ...	54
Nilsson, Nils, slagteriarbejder, maler, ...	107
Nordenmann, V. statsgeolog, ...	36
Nordfalster, ...	54, 55, 56
Nr. Kirkeby, ...	6
Ny Kirstinebjerg, ...	55
Nykøbing Falster, ...	5, 10, 11, 18, 46, 55, 64, 92, 107
Nykøbing F. katedralskole, ...	6, 7
Nykøbing F., Hotel Royal, ...	10
Nysted, ...	38, 40, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94
Nysted kommune, ...	37, 82
Nysted Skov, ...	82, 83
Nøbølle, ...	92
Nørre Alslev, ...	59, 60, 61
Nørre Alslev kommune, ...	54, 59, 61
Nørre Alslev Skov, ...	61, 62

Nørre Kirkeby, ...	58
Nørre Kirkebyskoven, ...	56, 58
Nørre Vedby, ...	62
Nørre Vedby Vesterskov, ...	62

O

Olrik, Jørgen, museumsmand, historiker, ...	23, 35, 36
Olsen, Jens, amatørarkæolog, kustode, ...	65, 76, 77
Olsen, Karl, lokalhistoriker, ...	60
Opager, ...	49
Ørebygård, ...	67, 70
Oseberg, ...	23
Oustrup Præsteskov, ...	56, 62

P

Pandebjerg, ...	55
Pedersen, Jens, Det Classenske Fideikommis, ...	113
Pedersen, Carla, ...	60, 61
Pedersen, Peder, møllekusk, postholder, vognmand i Nysted, ...	91, 92, 93
Petersen, Christian, tjenestekarl, ...	89
Petersen, Henry, arkæolog, ...	71, 77
Petersen, Julius Magnus, konservator, tegner, ...	69, 70, 71
Petersen, Ole, meddeler, ...	56, 57
Petersen, Susanne Bjerknes, museumsinspektør, ...	64
Pfeffer, Heidi, cand. mag., ...	87
Philipsen, Theodor, landskabsmaler, ...	41
Poder, Aage, pens. postmester, lokalhistoriker, ...	37
Poulsen, Karen Løkkegaard, museumsinspektør, ...	36, 77, 99, 103, 104, 105
Poulsen, Anders, ...	56
Powel, Baden, officer, stifter af spejderbevægelsen, ...	12
Prask, lærer, Nysted, ...	93
Præstø, ...	109

R

Rasmussen, Henrich, ...	49, 52, 53
Rasmussen, Jens, husmand og træskomand, ...	90
Rasmussen, Lauritz, kgl. broncestøber, ...	18
Rasmussen, Maren, Nysted, ...	90
Rasmussen, Niels, indsidder, ...	89
Ravnsborg slotsbakke, ...	55
Refshale, nedlagt landsby, ...	103
Reitzel, Carl, forlægger, ...	44, 45
Riig, Asser, Herremand, ...	42
Roden Skov, Nysted, ...	79
Rosenberg, G., konservator ved Nationalmuseet, ...	35
Rosenørn-Lehn, Otto, baron, godsejer, ...	66, 67, 68, 69, 70, 77
Roskilde, ...	42
Roskilde Fjord, ...	22, 35

Rossing, købmand, Nysted, ...	92
Rødby, ...	35
Rødby Fjord, ...	19, 21, 22, 27, 29, 35
Rødding, Sønderjylland, ...	54

S

Saksøbing, ...	57
Saugman, Christian, D.T., læge, grundlægger og leder af VejleTuberkulosesanatorium, ...	8, 9
Saxo, historieskriver, ...	19, 34, 35, 36
Schilling, Henrik, stud. mag., ...	113
Schmidt, M. P., lokalhistorisk forfatter, ...	62
Schrader, C., forpagter på Ålholm, ...	92
Schrøder, Jane, sy pige, ...	57
Schrøder, Laurits, købmand, Maribo, ...	99
Schultz, C. G., arkitekt, Nationalmuseet, udgravningsleder ved Skarholmen, ..	19, 22, 23, 24, 27 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36
Sengeløse, ...	42, 48
Shakespeare, William, ...	62
Sjælland, ...	70
Skaftø, P., gårdejer, ...	88
Skamlingsbanken, ...	54
Skerne Skov, ...	56, 57, 60
Skjelbo, Jonas, skolepraktikant, Rødby skole, ..	36
Skive, ...	37
Skodsebølle, ...	49
Skovgaard, Peter Christian, landskabsmaler, ..	41
Skørringe sogn, ...	49
Smidt, C. M., arkitekt, udgravningsleder ved Nationalmuseet, ...	35
Smålandshavet, ...	70
Snare, Esbern, ...	42
Sortsø, ...	59, 60
Sortsø Arnevænge, ...	60
Sortsø Fredskov, ...	62
Sortsø Skov, ...	59
St. Moritz, ...	12
Stadager, ...	6, 58
Stauning, Thorvald, politiker, statsminister, ..	17
Stokkemarke kirkegård, ...	103
Storstrøms amt, ...	38, 40
Strange, Helene, folklorist, lokalhistorisk forfatter, ...	56, 57
Stubbekøbing, ...	55
Stubberupgård, ...	38
Suhr, Christian Christensen, arbejdsmand, ..	90
Sundby Nordskov, Falster, ...	54, 58, 62
Sundby præstegård, Falster, ...	6
Sundby, Lolland, ...	46, 47
Svejts, ...	76
Svendsen, proprietær, Helgnæs, ...	90

Sverige, ...	46
Sydfalster kommune, ...	112
Sydsjælland, ...	24
Sydøstlolland, ...	70
Sydøstsjælland, ...	72, 73, 74, 75, 76
Sylvester, Morten, stud. mag., ...	36
Synnestvedt, brygger, ...	11
Systofte Skov, ...	55
Søholt, ...	41, 43, 44, 45, 47, 48
Søholts have, ...	43, 47
Søholt Fredskov, ...	73
Søllestedgaard, ...	42
Sørup Mose, Falster, ...	73

T

Tangård, Maro, taxachauffør, »mullerist«, ..	11, 13
Thorvaldsen, Bertel, billedhugger, ...	6
Thy, ...	70
Thygesen, Paula, leder af Muller instituttet i London, ...	17
Tjørnebjerggård, ...	21, 22, 23, 28, 36
Toft, Peter, stud.mag., ...	35
Toreby, Lolland, (Taarebye), ...	49, 113
Torkilstrup, Falster, ...	66
Trulsen, Anders, skibstømrer, Nysted, ...	92
Tvede Skov, ...	55, 62
Tårup Skov, ...	57

U

Utterslev sogn, Nordlolland, ...	88
------------------------------------	----

V

Vantore, ...	81, 92
Vantore Strand, ...	71
Varpelev, ...	70
Vejle, ...	9
Vejle Tuberkulose Sanatorium, ...	8
Vester Ulslev, Lolland, ...	77
Vester Skørringe, ...	49, 52
Vestre Skarholmsrenden, tidligere indsejling til Rødby Fjord, ...	22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 35
Vindeby, ...	89
Virket Sø, ...	62
Vordingborg, ...	35
Væver, R.Nielsen, købmand, Nysted, ...	92
Vålse Vig, ...	76, 77

W

Wajtenovitz, Wicenty, roearbejder?, ...	83
Wales, prinsen af, ...	12
Wegener, Johannes, præst, højskoleforstander, ..	54, 55
West, H. P., ...	57

Wiberg, Bertil, biskop, ...	111
Wichfeld, Jørgen, godsejer, . . 67, 68, 69, 70, 73, 76, 77	
Wilhelm, J. N., justitsråd, distriktslæge, ...	101
Wilkens, forvalter, Christiansdal, ...	88
Winsor, hertugen af, ...	12
Winther, Christian, digter, ...	55
Worsaae, Jens Jacob Asmussen, arkæolog, historiker, ...	66, 69, 76
Worsaaes Ø, ...	76

Z

Zahle, Carl Theodor, politiker, statsminister, ...	17
Zimmermann, Marit, stud. mag., ...	113
Zürich, ...	12

Ø

Ønslev, ...	55, 57
Østersøen, ...	35, 105
Østjylland, ...	24

Å

Aaby, Per, medarbejder, ...	112, 113
Aakjær, Jeppe, forfatter, ...	37
Ålholm, ...	81, 89, 92
Århus, ...	15, 17, 90

